

МАРИНА КОСТИЋ ШУЛЕЈИЋ

ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ И НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ ИЗМЕЂУ ПОСЕДОВАЊА И ЗАБРАНЕ

Случај Европа и опције за Србију

Др Марина КОСТИЋ ШУЛЕЈИЋ

**ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ
И НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ**
ИЗМЕЂУ ПОСЕДОВАЊА И ЗАБРАНЕ
– Случај Европе и опције за Србију –

Београд, 2024.

Издавач
Институт за међународну политику и привреду,
Македонска 25, Београд

За издавача
Проф. др Бранислав Ђорђевић,
директор

Рецензенти
Драгомир Бонцић, научни саветник,
Институт за савремену историју, Београд
Милан Миљковић, ванредни професор,
Школа националне одбране Универзитета одбране у Београду
Вељко Благојевић, виши научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд

Дизајн корице
др Марина Костић Шулејић, Сања Баловић

Припрема за штампу
Сања Баловић

Лектура
Маја Јовановић

Штампа
ДонатГраф доо, Београд

Тираж: 100 примерака

ISBN 978-86-7067-332-8

Монографија је настала у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
1. УВОД	11
2. ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ И НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ	17
2.1. Војна неутралност између нуклеарног одвраћања и разоружања	19
2.2. Рађање забране – претња поседовању нуклеарног оружја и концепту одвраћања НАТО и других држава са нуклеарним оружјем	21
2.3. Модел војне неутралности који фаворизује разоружање	35
3. ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ И НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ У ЕВРОПИ	45
3.1. Војно неутралне земље у Европи које су имале програме нуклеарног наоружања	47
3.1.1. Швајцарска	47
3.1.2. Шведска	76
3.2. Војно неутралне земље у Европи које су забраниле нуклеарно оружје	106
3.2.1. Војно неутралне земље у Европској унији које забрањују нуклеарно оружје	106
3.2.1.1. <i>Аустрија</i>	107
3.2.1.2. <i>Ирска</i>	120
3.2.1.3. <i>Малта</i>	140
3.2.2. Остале неутралне државе у Европи и забрана нуклеарног оружја	144
3.2.2.1. <i>Света Столица</i>	145
3.2.2.2. <i>Сан Марино</i>	154
3.2.2.3. <i>Лихтеништајн</i>	156

4. СРБИЈА: ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НАСЛЕЂА ПРОГРАМА НУКЛЕАРНОГ НАОРУЖАЊА И МОГУЋЕ ЗАБРАНЕ	159
4.1. Федеративна Југославија и нуклеарно разоружање	164
4.1.1. Период 1945–1948. година – Доба подршке СССР-у у дипломатији у области разоружања	167
4.1.2. Период 1948–1955. година – Доба осамостаљивања дипломатије у области разоружања	169
4.1.3. Период 1955–1991. године – Рад на развоју нуклеарне енергије у Југославији – између цивилног и војног програма	173
4.1.4. Југославија и зоне слободне од нуклеарног оружја (безатомске зоне)	187
4.2. СР Југославија и Државна заједница Србија и Црна Гора и нуклеарно разоружање	201
4.3. Србија и нуклеарно разоружање	202
5. ЗАКЉУЧАК: ДА ЛИ ЈЕ ЗАБРАНА НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА ЛОГИЧАН ИЗБОР ЗА СРБИЈУ?	213
ЛИТЕРАТУРА	219

ПРЕДГОВОР

Задатак овог истраживања је двострук – да размотри везу између војне неутралности и нуклеарног оружја у Европи и да кроз истраживање наслеђа Србије, као војно неутралне земље, у области нуклеарне енергије укаже и истакне значај југословенских напора и активности у области нуклеарног разоружања, посебно у односу на могућности успостављања зоне слободне од нуклеарног оружја на Балкану и Медитерану. Овај други интерес истраживања у монографији резултат је и занемаривања теме контроле наоружања, и посебно нуклеарног разоружања, у домаћој академској литератури у последњих тридесет година и превласти разматрања југословенског интересовања и препрека за развој нуклеарног оружја у односу на њене напоре ка ограничавању и елиминацији нуклеарног наоружања. Ако ништа друго, ова два аспекта југословенских активности у области нуклеарне енергије и наоружања заслужују подједнак академски третман, будући да је Југославија до 1991. године имала запажене и значајне дипломатске активности на пољу разоружања. Такође, у последње време преплављени смо разним страним и домаћим медијским и публицистичким садржајима (филмовима, документарним прилозима, публицистиком и сл.) који се баве питањем нуклеарног оружја, а по чијим се насловима може стећи утисак као да величају сâмо нуклеарно оружје. С друге стране, у међународној арени финализован је први међународноправни инструмент за забрану нуклеарног оружја – Уговор о забрани нуклеарног оружја из 2017. године (Уговор о забрани), коме се оваква пажња историјског достигнућа после деценија напора за забрану нуклеарног оружја готово уопште није придодала. Стога је ова монографија и резултат мојих напора да пружим допринос уравниотеживању разматрања питања нуклеарног наоружања и разоружања, посебно намера за реализацијом југословенског војног нуклеарног програма и југословенске дипломатије у области нуклеарног разоружања и укажем на могуће опције за Србију поводом Уговора о забрани нуклеарног оружја.

Идејна основа за почетак бављења темом војне неутралности и нуклеарног оружја и разоружања настала је у априлу 2023. године, током припреме предлога пројекта за Међународну кампању за забрану нуклеарног оружја (енгл. *International Campaign to Abolish Nuclear Weapons – ICAN*), која је 2017. године добила Нобелову награду за мир за напоре у изради и усвајању Уговора о забрани нуклеарног оружја. Овај пројекат је касније и одобрен а резултате истраживања спроведених у оквиру њега по први пут презентујем у овој монографији, због чега она у потпуности представља до сада необјављено штиво. Запажање да су три војно неутралне земље чланице Европске уније – Аустрија, Ирска и Малта, које су уједно и једине са таквим статусом данас у ЕУ након пријема Шведске и Финске у Северноатлантски савез (НАТО) – потписале и ратификовале Уговор о забрани, док на пример Швајцарска, као стално неутрална земља али ван ЕУ, то још није учинила подстакло ме је на размишљање о разлозима за такав исход. Додатно, Аустрија и Ирска су биле међу главним носиоцима и предлагачима постизања Уговора о забрани. Поред тога, усвајање Уговора о забрани од стране све три војно неутралне земље у ЕУ подстакло ме је и на размишљање о томе да ли Србија, као војно неутрална земља и кандидат за чланство у ЕУ, треба да следи пример војно неутралних земаља ЕУ и усвоји Уговор о забрани нуклеарног оружја, или да следи пример Швајцарске која се још увек уздржава да то учини. Србија је од почетка имала јако негативан став према преговарању међународноправног инструмента о забрани нуклеарног оружја и била једина међу војно неутралним земљама у Европи која није учествовала у преговорима 2017. године. Зашто?

Монографија *Војна неутралност и нуклеарно оружје: између поседовања и забране* нуди неколико одговора на ово питање, али и позива на оживљавање дипломатске активности Србије по питању разоружања, иако стално стављање у први план покушаја Југославије да направи нуклеарно оружје занемарује овакво наслеђе. Монографија представља само увод у даља разматрања ове тематике, која ће уследити и са даљим истраживањима архивске грађе у овој области.

Посебну захвалност за израду ове монографије дугујем својој породици и пријатељима, колегама и сарадницима из Института за међународну политику и привреду и Центра за непролиферацију, контролу наоружања и разоружање Струковног удружења сектора безбедности, као и тројици изванредних рецензата.

У Београду, 14.5.2024.

Др Марина Костић Шулејић

1. УВОД

Двоструки однос војне неутралности и нуклеарног наоружања до сада није била засебно обрађивана тема у академској литератури стратешких студија и међународних односа, иако има значајан академски потенцијал. Суштина дилеме налази се у питању – да ли војно неутралне земље треба да теже поседовању или забрани нуклеарног оружја као начинима за ефективно остварење својих интереса безбедности и опстанка? Питање задире у саму срж безбедносних стратегија војно неутралних земаља, будући да оне немају заштиту моћнијих савезника. Међутим, њихова стратегија се може кретати, и креће се, у два правца. Први је онај који на постављено питање одговара позитивно – ДА: војно неутрална земља која нема моћне савезнике треба да тежи што већем степену самосталности, укључујући и покушај да створи нуклеарно оружје које би јој гарантовало безбедност и опстанак, пре свега кроз ефекат одвраћања, али и победу уколико одвраћање не успе. Други је онај који на постављено питање одговара негативно – НЕ: војно неутрална земља не треба да тежи развоју и поседовању нуклеарног оружја већ да следи искључиво политику мира, промовише мирољубиве међународне односе и отклони претње употребом нуклеарног оружја стављајући у први план хуманитарне интересе читавог човечанства. При том, забрана нуклеарног оружја није само хуманитарна иницијатива већ врхунска безбедносна стратегија једне земље будући да оне могу управо у поседовању и могућој употреби нуклеарног оружја видети највећу претњу свом опстанку. У том смислу, једино забрана и потпуна елиминација нуклеарног оружја гарантује потпуну безбедност од њега, односно да оно никада неће бити употребљено било намерно било грешком. Забрана нуклеарног оружја, у овом оквиру, представља кључни услов опстанка, не само држава већ и читавог човечанства и његовог животног окружења, јер одвраћање, посебно у односу на недржавне актере, не мора увек бити ефикасно, што може довести до употребе нуклеарног оружја и несагледивих последица по све. Због тога је питање забране нуклеарног оружја питање које се тиче свих држава света, не само оних које га поседују. Друга стална опасност која се

надвија над државама, човечанством и животном околином је могућност да нуклеарно оружје буде употребљено случајно, услед грешке, неспоразума или погрешне калкулације, што значи да је једина гаранција да оно не буде употребљено његова ефективна елиминација.

Несврстане и неутралне земље данас у највећој мери представљају заговорнике нуклеарног разоружања.¹ При томе, све војно неутралне земље су уједно и несврстане – не припадају ниједном војном „блоку“ земаља – али не одређују све несврстане државе свој статус и политику као војну или сталну неутралност (добар пример за то је Кипар). Дакле, несврстаност се одређује само у односу на војне блокове, док неутралност обухвата и одређене међународноправне и међународнополитичке обавезе и понашање у односу не само на војне блокове, већ и сукобе генерално. У овој монографији војна неутралност значи сталну неутралност било формално и практично било само практично установљену. С друге стране, државе чланице војних савеза, који се ослањају на нуклеарно оружје, одбијају да усвоје приступ забране као решење за нуклеарно разоружање и залажу се за приступ корак по корак. Забрана нуклеарног оружја је по њима неадекватан и недостижан или нереалан циљ, али и супротан већ успостављеном „стубу“ светског нуклеарног поретка – Уговору о неширењу нуклеарног оружја из 1968. године (енгл. *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons or the Non-Proliferation Treaty – NPT*), који усваја приступ преговарања у доброј вери између њиме признатих држава са нуклеарним оружјем (Сједињене Америчке Државе, Руска Федерација, Уједињено Краљевство, Француска и Кина) о коначном нуклеарном разоружању и међународној контроли. Битно је напоменути овде, као што је читалац већ могао приметити, да се у монографији термини „оружје“ и „наоружање“ користе наизменично, иако се међу њима у војним наукама може правити разлика.

Међу војно неутралним државама у Европи данас постоји подела у томе да ли подржати или не забрану нуклеарног оружја, коју треба разликовати од званичне сагласности свих држава да је потребно постићи нуклеарно разоружање. Државе чланице Европске уније које

¹ О савременом односу несврстаних према нуклеарном разоружању видети: Marina T. Kostić, „Nesvrstani i nuklearno razoružanje u XXI veku,“ *Međunarodni problemi* 73, br. 4 (2021): 667–688.

су војно неутралне – Аустрија, Ирска и Малта – главни су поборници забране нуклеарног оружја и чланице су Уговора о забрани. Такође, Света Столица и Сан Марино су чланице Уговора, док га је Лихтенштајн потписао. С друге стране, Швајцарска и поједине микро европске неутралне државе нису следиле тај пример, што је поставило важно питање – где је разлика у погледу европских неутралних земаља по питању забране нуклеарног оружја? Међу шеснаест европских земаља које су учествовале у преговарачком процесу Уговора о забрани 2017. године, једанаест су биле војно неутралне и несврстане земље.² Финска и Србија биле су једине европске војно неутралне земље које 2017. године нису учествовале у процесу израде овог уговора. Главна објашњење за одсуство Финске из преговора о забрани могла би бити њена одлучност да постане чланица НАТО, што је било посебно подстакнуто руском интервенцијом на Криму 2014. године и коначно резултирало чланством Финске у НАТО-у у априлу 2023. године, Што се тиче Србије, постоје четири опције.³ Прво – постоји могућност да је Русија утицала на негативан став Србије према резолуцији Генералне скупштине УН из 2016. године, којом је утврђен формални мандат државама да започну преговоре о „правно обавезујућем инструменту за забрану нуклеарног оружја, који би водио његовој потпуној елиминацији“, што је, међутим, мање вероватно ако се узме у обзир да су, на пример, две чланице Организације уговора о колективној безбедности (ОДКБ) Јерменија и Казахстан, који је такође део Централноазијске зоне слободне од нуклеарног оружја, учествовале у њима. Друго – вероватнији разлог је утицај САД и НАТО-а на Србију

² Европске земље које су учествовале у процесу преговарања Уговора о забрани 2017. године су: Андора, Азербејџан, Аустрија, Ирска, Јерменија, Казахстан, Кипар, Лихтенштајн, Малта, Молдавија, Монако, Северна Македонија (БЈРМ), Света Столица, Холандија, Швајцарска и Шведска. “United Nations Conference to negotiate a legally-binding instrument to prohibit nuclear weapons, leading towards their total elimination,” New York, 27-31 March, 15 June-7 July 2017, List of participants, A/CONF.229/2017/INF/4/Rev.1, <https://www.un.org/disarmament/tpnw/participants.html>.

³ Ове три опције изведене су из неформалних разговора са представницима Министарства спољних послова о томе зашто је Србија 2016. године гласала против сазивања конференције Уједињених нација на којој би се преговарао међународноправни инструмент о забрани нуклеарног оружја, нити је учествовала у самим преговорима 2017. године.

да заузме негативан став 2016. године, пошто су САД отворено лобирале против ових преговора и све, осим једне чланице НАТО-а (Холандије), гласале су против отпочињања таквих преговора. Наравно, може постојати и опција да за Србију ово није питање од значаја, те да нема потребе заузимати позицију која би „бола у очи“ велике силе. На крају, као разлог може постојати и снажно уверење у Србији да нуклеарно оружје заиста одржава мир међу великим силама својом снагом одвраћања и да се кључ успеха у нуклеарном разоружању налази у договору великих сила а не забрани која би се уговорила мимо њих, а да се на њих односи. Овакву позицију данас има Швајцарска, на пример. То значи да НПТ за Србију остаје кључни уговор што се тиче нуклеарног разоружања, те да се Уговор о забрани не посматра као њему комплементаран, већ да је та комплементарност у најмању руку проблематична.

Ипак, треба истаћи и да српско наслеђе по питању нуклеарног наоружања не чине само југословенски покушаји стварања нуклеарног оружја како би се заштитила земља кроз одвраћање, како се не би заостајало за суседима и посебно, након 1974. године, несврстаном Индијом, или како би се великима показало да је алтернатива разоружању пролиферација, већ и вишедеценијски покушаји да се забрани или елиминише нуклеарно оружје са простора Балкана и Медитерана. Ово даје основа за могућност да Србија преиспита свој став о забрани нуклеарног оружја.

Будући да војна неутралност, сама по себи, није довољан услов да земља прихвати забрану, већ она даје веће могућности за то, у овом раду анализираће се други утицаји који би могли забрани дати предност у односу на поседовање код војно неутралних земаља. Ово су: 1) порекло војне неутралности и њихово антиимперијално и антиколонијално осећање, 2) однос према Покрету несврстаних (НАМ), посебно Индији, и СССР у раним фазама њихове независности, 3) став јавног мњења о НАТО-у и концепту одвраћања, 4) степен развоја одбрамбене индустрије која такође обликује специфичну културу наоружања једне земље, са посебним значајем питања да ли је војно неутрална земља била ограничена у развоју својих оружаних способности, посебно оружја за масовно уништење, 5) однос према нуклеарној енергији, 6) програм нуклеарног наоружања и 7) ставови и активности поводом нуклеарног

разоружања. У контексту ових питања у монографији ће се истраживати и каква је позиција Србије и чиме је њен избор по питању нуклеарног оружја мотивисан, као и да ли је забрана нуклеарног оружја логична опција за Србију?

Ради одговора на постављена питања и на крају разматрање саме позиције Србије, у монографији ће се најпре образложити само истраживачко питање и објаснити веза између војне неутралности и нуклеарног оружја, како би се утврдио концептуални модел војне неутралности који фаворизује разоружање. Други део разматра случајеве војно неутралних земаља које су имале програме нуклеарног наоружања и које нису приступиле забрани нуклеарног оружја, а затим и оних које нису имале програме нуклеарног наоружања и јесу чланице Уговора о забрани. Такође, указаће се и на позицију осталих мањих неутралних европских земаља према поседовању и забрани нуклеарног оружја, од који је посебно важан став Свете Столице, која нуклеарно оружје сматра „неморалним“ и као чланица Уговора о забрани свој став промовише међу већински католичким земљама. С друге стране, до сада ниједна православна земља не учествује у забрани нуклеарног оружја. На крају, размотриће се случај Србије у односу на задате варијабле које чине разлику у томе да ли је војно неутрална држава склонија томе да подржи забрану нуклеарног оружја, с посебним освртом на њено историјско наслеђе, југословенску дипломатију у области разоружања и подршку зонама слободним од нуклеарног оружја на Балкану и Медитерану. Закључак ће размотрити питање – да ли је забрана нуклеарног оружја права опција за Србију? – и указаће на специфичност случаја Србије, која је земља кандидат за чланство у ЕУ и војно неутрална, који у себи садржи карактеристике оба модела војне неутралности, односно садржи поједине варијабле модела који фаворизује поседовање, али и оног који фаворизује забрану нуклеарног оружја.

За истраживање позиције Србије и њеног наслеђа по питању нуклеарног разоружања, извршила сам истраживање доступних архива као што су Дигитална библиотека Уједињених нација, *Office of the Historian*, Архив националне безбедности (*National Security Archive*) и *Борба* (новине) и консултовала домаћу и страну секундарну литературу о томе. Ради разматрања актуелне позиције Србије у вези са нуклеарном енергијом, нуклеарним оружјем, балканском зоном слободном од

нуклеарног оружја, као и евентуалним усвајањем Уговора о забрани, организовала сам и фокус групу која је окупила стручњаке из Србије који се академски баве питањима нуклеарног наоружања, одвраћања, војне неутралности и југословенске историје у овој области. У случајевима других неутралних држава анализирао сам примарну и секундарну литературу, као што су уставни закони, стратегије и мишљења, научни радови и монографије.

2. ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ И НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ

2.1. Војна неутралност између нуклеарног одвраћања и разоружања

Нуклеарно одвраћање и разоружање су две различите стратегије постизања безбедности и одбране државе, као и развојних циљева. Оне садрже различите логике стицања до истог циља – веће безбедности и опстанка државе, где се у првом случају остваривање безбедности и одбране базира на јачању војних капацитета и њиховој константној модернизацији и опремљености, уз упућивање поруке противнику да ће у случају агресије бити на већем губитку него што би имао користи. Примењивање логике одвраћања доприноси одржавању јаке војне силе – људства, индустрије и већих издвајања за војне буџете у којима се значајан део издваја за модернизацију, нове врста наоружања, опреме, технике, и истраживања и развоја. У оваквој логици постизања безбедности нуклеарно наоружање, као оружје са највећом разорном моћи које је до сада направљено и употребљено, за сада представља врхунски инструмент одвраћања, због чега државе са нуклеарним наоружањем нису спремне да га се одрекну и приступе међународним инструментима за њихову забрану, иако подржавају његово неширење и постепено разоружање. Логика одвраћања, поред тога што подразумева одвраћање од напада, увек предвиђа и припрему за победу у рату уколико одвраћање не успе. Обично се разликује одвраћање кроз казну – када страна која одвраћа прети да ће нанети озбиљне последице потенцијалном агресору уколико он предузме неки конкретни акт (дакле након агресивног акта), и одвраћање кроз ускраћивање – када страна која одвраћа прети да ће превентивно употребити силу како би спречила неки акт друге стране (дакле пре агресивног акта друге стране).⁴

Да би одвраћање било делотворно од суштинског значаја је да буде кредибилно, односно да противничка страна заиста буде уверена да

⁴ *Comprehensive Study on Nuclear Weapons* (New York: United Nations Centre for Disarmament, 1981), 95.

супротна страна поседује оне способности којима може да прети, као и да је спремна да их употреби уколико одвраћање не успе, и да ће та употреба нанети ненадокнадиве губитке потенцијалном агресору. Претње употребом нуклеарног оружја представљају најекстремнији део оваквог концепта, будући да употреба нуклеарног оружја може бити брза (у питању су минути), са тоталним (масовно уништење) и глобалним (на било ком делу света) последицама.⁵ Како би се одржавало, одвраћање се претежно базира на офанзивним способностима.⁶ У односима две земље са највећим нуклеарним арсеналима – Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације – одвраћање се одржава кроз успостављање односа стратешке стабилности, у чијој основи се налази начело „узајамно гарантованог уништења“ што значи постојање узајамне рањивости, кредибилитета и спремности у сваком моменту, сваке од страна, да зада ефективни други удар и произведе „гарантовано уништење“ друге стране.

У другом случају, случају разоружања, пут ка већој безбедности држава и заштити њиховог опстанка види се кроз одсуство јаких војски и наоружања, и елиминацију свог оружја за масовно уништење, па и нуклеарног, које представља највећу претњу по само човечанство, па самим тиме и сваку државу посебно. Веровање је да средства која се не потроше за војну индустрију могу бити употребљена за развоју мање развијених земаља и искорењивање сиромаштва. Поред тога, када постоји огромна количина наоружања сматра се да се оно намерно или случајно може употребити и против оних држава које имају минималне оружане снаге и нису део непријатељстава. У овој логици, одвраћање представља основу трке у наоружању која може довести до директног оружаног сукоба, укључујући и нуклеарног, због чега се разоружање види као инструмент превенције конфликта и изградње мира. Логика разоружања није базирана на концепту победе у рату, већ у први план ставља хуманитарне аспекте сукоба јер у нуклеарном рату не може бити победника.

Разлози због којих до сада није дошло да „општег и тоталног разоружања“, па ни нуклеарног, обухватају и проблем верификације

⁵ Исто.

⁶ Исто.

овакве активности. Да би било ефективно разоружање мора бити неповратно и проверљиво, што онда отвара питање инструмената, механизма и актера за такву проверу. Од самог почетка нуклеарне ере и прве употребе нуклеарног оружја САД и Совјетски Савез су на различитим основама базирали своје предлоге о разоружању. У случају САД-а суштина разоружања налазила се у успостављању јаким међународних контролних механизма па тек онда стварног разоружања, док је Совјетски Савез инсистирао на стварном разоружању и контроли која би била део функционисања Савета безбедности УН.

Разоружање представља смањење количине наоружања, било самостално било у склопу неког договореног политичког или међународноправног инструмента, као и потпуну елиминацију и забрану поседовања и/или употребе неке врсте оружја попут хемијског или биолошког. Разоружање се увек односи на смањење количине или потпуну елиминацију било укупног броја било поједине врсте наоружања. Може имати форму унилатералне одлуке, политичког договора или међународног уговора. По броју страна може бити унилатерално, билатерално или мултилатерално.

У претходно изнетом смислу концепти одвраћања и разоружања су релациони и подразумевају одговарајући однос акција-реакција. У овом моменту ниједан од њих нема примат већ коегзистирају заједнички у различитим стратегијама држава.

2.2. Рађање забране – претња поседовању нуклеарног оружја и концепту одвраћања НАТО и других држава са нуклеарним оружјем

Војна неутралност као спољнополитичко и безбедносно позиционирање државе повлачи за собом дилему – да ли војно неутрална земља треба да буде максимално фокусирана на јачање војних способности како би сама била у могућности да одврати евентуални напад на њу, укључујући и нуклеарним оружјем, и у случају да одвраћање не успе победи у сукобу, или да буде максимално фокусирана на промовисање политике мира, контроле наоружања и

разоружања, без јаких војних офанзивних капацитета? У првом случају, држава усмерена ка одвраћању може тежити да развије и нуклеарно наоружање, као један од најекстремнијих инструмената одвраћања, док ће се у другом случају држава залагати за потпуно нуклеарно разоружање и његову забрану, као најекстремнијег вида мирољубиве спољне политике и начина да очува своју безбедност. Питање које се поставља је – од чега зависи избор неутралне државе да ли ће се окренути првом или другом моделу односа војне неутралности и нуклеарног наоружања? Ово питање добија посебно на значају у условима када су се развили нови инструменти нуклеарног разоружања попут Уговора о забрани нуклеарног оружја (енгл. *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons – TPNW*), који је усвојен 2017. године и ступио на снагу у јануару 2021. године, након што је педесета држава чланица депоновала своје инструменте о ратификацији у Уједињеним нацијама. До тог момента најважнији инструмент који се односио на нуклеарно разоружање био је Уговор о непролиферацији из 1968. године (ступио на снагу 1970. године) са готово универзалним чланством данас. Уговор о непролиферацији почива на три стуба: најјачем – непролиферацији, у пракси отежаном – праву свих земаља без дискриминације на цивилну нуклеарну енергију и њено коришћење у мирољубиве сврхе и лабавом – нуклеарном разоружању који предвиђа обавезу држава са нуклеарним наоружањем да воде преговоре у доброј вери до коначне елиминације уз међународну контролу, али сам Уговор не прецизира никакве рокове за то. Пет признатих држава са нуклеарним наоружањем по НПТ-у су Сједињене Америчке Државе, Руска Федерација, Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске, Француска и Кина, дакле државе које су произвеле или извршиле пробе нуклеарног оружја или друге експлозивне нуклеарне направе пре 1. јануара 1967. године.⁷ Тиме су управо пет сталних чланица Савета безбедности Уједињених нација постале и једине признате државе са овом врстом наоружања. У свету данас постоје и друге државе које имају нуклеарно оружје – Индија, Пакистан, Северна Кореја и Израел за који се претпоставља да га има, што није до данас потврђено с обзиром на

⁷ “Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons,” 1 July 1968, <https://treaties.unoda.org/t/npt>.

израелску нуклеарну доктрину да нити потврђује нити демантује поседовање нуклеарног оружја.⁸ Ове државе нису чланице Уговора о непролиферацији. Уговор је прво био закључен на двадест пет година, али су државе поседнице нуклеарног оружја инсистирале на његовом продужетку на неодређено време. Прегледна конференција, која је уједно била и конференција за продужетак важења НПТ-а, одржана је 1995. године и она је успела у свом циљу само зато што је постигнут начелни „велики договор“ држава поседница и држава непосредница нуклеарног оружја да ће док једни поштују непролиферацију други тежити разоружању. Међутим, док се непролиферација махом поштовала или одржавала у претходних преко педесет година (број држава са нуклеарним оружјем ван Уговора је три или четири, али би био много већи да су и остале државе тежиле да по сваку цену развију нуклеарно оружје) из разних разлога,⁹ разоружање је изгубило на замаху и чак кренуло у супротном правцу са новим заштравањем односа између великих сила.

Поседовање и могућа употреба нуклеарног оружја егзистенцијално је питање свих земаља света, па и читавог човечанства. Имајући у виду његове разорне моћи и „гарантовано уништење“ борба за ограничавање, контролу и елиминацију овог оружја постаје ствар свих нас, како држава тако и појединаца. Управо су разне антинуклеарне недржавне групације и појединци били заслужни за покретање бројних процеса и акција на плану правне забране нуклеарног оружја, и уз помоћ антинуклеарних држава довођења питања легалности претњи и употребе нуклеарног оружја у било којим околностима пред Међународни суд правде 1994. године. Суд је у свом Саветодавном мишљењу потврдио постојање обавезе вођења преговора у доброј вери, који би водили ка нуклеарном разоружању у свим његовим аспектима и под стриктном и делотворном међународном контролом.¹⁰ Сваке

⁸ Марина Костић Шулејић, *Стратешка стабилност у мултиполарном свету* (Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2022), 192.

⁹ Богдан Стојановић, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?* (Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2021).

¹⁰ “Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons,” International Court of Justice, 8 July 1996, <https://www.icj-cij.org/case/95>.

године од тада Генерална скупштина УН усвајала је резолуцију у којој се државе са нуклеарним наоружањем позивају да испуне своју правну обавезу кретања ка разоружању кроз „започињање мултилатералних преговора који би водили раном закључивању конвенције о нуклеарном оружју“ (последња је била: UNGA Resolution A/RES/78/33 из децембра 2023. године¹¹). Поред тога, група заинтересованих активиста сачинила је 1997. године нацрт Конвенције о нуклеарном наоружању који је Костарика приложила за расправу у УН. Допуњен текст нацрта Конвенције поднеле су на расправу у УН Костарика и Малезија десет година касније.

Прва проба нуклеарног оружја Северне Кореје из 2006. године, након што је три године раније иступила из НПТ-а и само осам година након што су Индија и Пакистан извршиле своје прве тестове нуклеарних бомби, показала је свету, а пре свега Сједињеним Државама, да је појава нових држава са нуклеарним наоружањем које су непријатељски настројене према њима могућа и да је неопходно поново покренути активности на пољу разоружања. У исто време истицао је и кључни билатерални споразум између САД и Русије о контроли стратешког наоружања чије су мере верификације још увек биле примењиване – Уговор о ограничењу стратешких офанзивних снага (START) из 1991. године, који је важио до 2009. године и требало га је продужити или заменити новим уговором. Интервенционистичка политика око Авганистана и Ирака, на који је интервенција извршена управо због оптужби за поседовање оружја за масовно уништење 2003. године, и контроверзе око стварног постојања таквог разлога за војну интервенцију САД и УК довеле су до промене власти у САД-у када је за новог председника изабран Барак Обама, који је оживео и енергично представио „нову“ оријентацију САД ка разоружању кроз јачање норми и обнову уговора о контроли наоружања са Русијом. Председник Обама је чак 2009. године, добио и Нобелову награду за мир након непуне прве године председничког мандата због промоције непролиферације нуклеарног оружја, борбе против климатских промена и стварања нове

¹¹ “Follow-up to the advisory opinion of the International Court of Justice on the legality of the threat or use of nuclear weapons: resolution / adopted by the General Assembly,” <https://digitallibrary.un.org/record/4029002?ln=en>. Подржало је 135 земаља, 35 је гласало против а 15 је било уздржано.

климе у међународним односима првенствено побољшања односа са муслиманским светом, али и веће посвећености мултилатерализму и поштовању Уједињених нација и њених тела. У образложењу одлуке за доделу Нобелове награде Комитет је навео да је посебан значај дао Обаиној визији и раду за свет без нуклеарног оружја.¹²

Готово тачно годину дана пре потписивања Новог СТАРТ уговора у Прагу, којим је настављена контрола стратешког наоружања Русије и САД, председник Обама је 5. априла 2009. године одржао чувени говор у истом граду који је био један од подстрекача за наставак борбе за „глобалну нулу“ – свет без нуклеарног оружја.¹³ Обама је тада изјавио:

„У чудном преокрету историје, претња глобалног нуклеарног рата је опала, али је ризик од нуклеарног напада порастао. Више нација је набавило ово оружје. Тестирање је настављено. Трговине нуклеарним тајнама и нуклеарним материјалима на црном тржишту има у изобиљу. Технологија за прављење бомбе се проширила. Терористи су одлучни да га купе, изграде или украду. Наши напори да обуздамо ове опасности усредсређени су на глобални режим непролиферације, али како све више људи и нација крше правила, могли бисмо доћи до тачке у којој центар не може да се држи.“¹⁴

Председник Обама је у наведеном говору најавио и лидерску улогу САД у даљем смањењу нуклеарног наоружања у свету кроз нови уговор о контроли и смањењу стратешког наоружања САД и Русије и тежње ка укључивању свих других држава са нуклеарним наоружањем у ове преговоре и контролу, затим смањење улоге нуклеарног оружја у америчким стратешким документима, предузимање напора да САД ратификују Уговор о свеобухватној забрани нуклеарних проба и постизање новог уговора који би на доказив начин окончао производњу фисионог материјала намењеног за прављење нуклеарне бомбе, као и јачање НПТ-а.

¹² “The Nobel Peace Prize 2009,” Press release, Oslo, October 9, 2009, <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/press-release/>.

¹³ “Remarks by President Barack Obama in Prague,” As Delivered, April 5, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>.

¹⁴ Исто.

Он је истакао и моралну обавезу САД-а, као једине државе која је икада употребила нуклеарно оружје, да ради на његовој елиминацији. Посебан нагласак стављен је на потребу успостављања механизма за хитне одговоре и последице које би сносила свака држава која крши одредбе НПТ-а или жели да из њега изађе без оправданог разлога. Северна Кореја је експлицитно и поменута као држава која крши режим непролиферације и подсећа међународну заједницу на потребу успостављања режима оштријег реаговања на овакве појаве. Иран је као претња поменут у контексту не само могућности стицања нуклеарног оружја већ и због развоја свог програма балистичких ракета, а који је служио и као главно оправдање за размештање делова америчког националног противракетног штита у Европи.¹⁵ Ипак, све ове мере спадају у мере непролиферације и контроле наоружања, пре него што су стварне мере разоружања, и део су концепта одвраћања у којем нуклеарно оружје задржава кључну улогу.¹⁶

Године које су уследиле након потписивања Новог СТАРТ-а 2010. године представљале су „рестарт“ у односима САД и Русије и генерално повољније међународне односе, али уз наставак несагласности око европске безбедносне архитектуре – даљег проширења НАТО-а, постављања америчког противракетног штита и руских захтева за стварањем свеобухватније структуре безбедности која би укључивала и Русију на равноправним основама.¹⁷ Револуција у Украјини 2013. године и смена Јануковичевог режима водила је немирима на југоистоку Украјине и коначном референдуму о одвајању Крима из састава Украјине и припајања Русији. Поред тога конкуренција између САД-а и Кине је расла, уз истовремено приближавање Русије и Кине. Све је то водило погоршавању услова за наставак нуклеарног разоружања и чак угрозило могућност продужетка Новог СТАРТ уговора 2021. године.¹⁸

¹⁵ Исто.

¹⁶ Heinz Gärtner, "Deterrence, disarmament and arms control," *International Politics* 51, no. 6 (2014): 753 (750–762).

¹⁷ Marina T. Kostić, „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru,“ *Međunarodni problemi* 71, no. 4 (2019): 498–526.

¹⁸ Marina T. Kostić, "Controversial issues regarding the extension of the "New START" Treaty: Can the USA and Russia preserve existing strategic arms control?" *Serbian Political Thought* 70, no. 4 (2020): 123-149.

Од Прегледне конференције НПТ-а 2010. године, која је била успешна, започет је и процес стављања фокуса на хуманитарне аспекте могуће употребе нуклеарног оружја. На следећој припремној конференцији НПТ-а у Бечу, Швајцарска је представила Заједничку изјаву о хуманитарној димензији нуклеарног разоружања, а Јужна Африка и Заједничку изјаву о хуманитарном утицају нуклеарног оружја, априла 2013. године, у Женеви на другој припремној конференцији за НПТ 2015. године. Председавајући конференцијом је групу земаља које су подржале ову изјаву назвао „Хуманитарна иницијатива“. Генерална скупштина УН је 2013. године, на основу резолуције донете 2012. године о потреби унапређења мултилатералних преговора о нуклеарном разоружању (A/RES/67/56),¹⁹ основала Радну групу на неодредено време (engl. *Open-ended working group*) са задатком да развије предлоге који би могли да „погурају“ напред мултилатералне преговоре о нуклеарном разоружању за стварање и одржавање света без нуклеарног оружја. То је изнедрило три међународне конференције о хуманитарним последицама употребе нуклеарног оружја, које су се одржале у Норвешкој (март 2013. године), Мексику (фебруар 2014. године) и Аустрији (децембар 2014. године) и значајну хуманитарну иницијативу. Након конференције у Бечу, децембра 2014. године, Аустрија је усвојила и „Аустријски завет“ којим се наглашава постојање правног јаза између непролиферације, која је строго регулисана, и забране и елиминације нуклеарног оружја, за коју нису били утврђени никакви рокови, и истиче завет да ће Аустрија учинити све како би стигматизовала, забранила и елиминисала нуклеарно оружје „у светлу његових неприхватљивих хуманитарних последица и придружених ризика.“²⁰ На наредној Прегледној конференцији НПТ-а 2015. године, Аустријски завет је интернационализован најпре у форми заједничке изјаве о хуманитарним

¹⁹ “Resolution adopted by the General Assembly on 3 December 2012 [on the report of the First Committee (A/67/409)], 67/56. Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations,” <https://digitallibrary.un.org/record/741736?ln=en&v=pdf>.

²⁰ “Pledge presented at the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons by Austrian Deputy Foreign Minister Michael Linhart,” Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, 8–9 December 2014, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HI_NW14/HINW14_Austrian_Pledge.pdf.

последицама нуклеарног оружја, коју је у име 159 држава саопштио аустријски канцелар Себастијан Курц (Sebastian Kurz) 28. априла 2015. године.²¹ Ова Заједничка изјава имала је и рекордну подршку у односу на све оне које је изнедрила „Хуманитарна иницијатива“ – група држава која је подржавала заједничке изјаве о хуманитарним аспектима нуклеарног разоружња на припремним конференцијама за НПТ 2015. године, будући да се подршка касније смањивала и мењала присталице. Њу су од бивших југословенских република подржале све тадашње не-НАТО чланице – Босна и Херцеговина, БЈР Македонија, Црна Гора и Србија. Од бивших совјетских република Заједничку изјаву подржали су Азербејџан, Белорусија, Јерменија, Грузија, Казахстан, Киргистан, Молдавија и Украјина. Из Европе су Заједничку изјаву подржале још неутралне Андора, Аустрија, Ирска, Лихтенштајн, Малта, Света Столица, Сан Марино, Финска, Шведска и Швајцарска, несврстани Кипар, као и тадашње три нордијске НАТО чланице Данска, Исланд и Норвешка. Уколико као критеријум узмемо чланство у Европској унији Хуманитарни завет је прихватило само седам чланица ЕУ. Подршка је, међутим, била нешто другачија приликом гласања за „Хуманитарни завет“ у ГС УН (А/RES/70/48)²². Од бивших југословенских република ову Резолуцију је прихватила само Србија, док су Босна и Херцеговина и БЈРМ биле уздржане, а Црна Гора, Словенија и Хрватска против. Од бивших совјетских република Резолуцију су прихватили Азербејџан, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Туркменистан и Узбекистан, док су Грузија и Молдавија постале уздржане, а Украјина није гласала. Из Европе су Резолуцију о хуманитарном завету прихватиле још неутралне Андора, Аустрија, Ирска, Лихтенштајн, Малта, Света Столица, Сан Марино, Шведска и Швајцарска, несврстани Кипар, док су Финска, Исланд и Норвешка постали уздржани а Данска гласала против. Од држава чланица ЕУ Резолуцију су подржале пет држава чланица. Ова

²¹ “Joint Statement on the Humanitarian Consequences of Nuclear Weapons,” delivered by H.E. Sebastian Kurz, Federal Minister for Europe, Integration and Foreign Affairs of Austria, 28 April 2015, 2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.mofa.go.jp/files/000079082.pdf>.

²² “Humanitarian pledge for the prohibition and elimination of nuclear weapons: resolution/adopted by the General Assembly,” A/RES/70/48, 7.12.2015, <https://digital.library.un.org/record/827174?ln=en>.

подршка замајцу процеса нуклеарног разоружања ће се даље смањивати када се ради о европским државама. Наредне године Резолуцију ГС УН о хуманитарном завету (A/RES/71/47)²³ прихватила је једино БЈРМ од бивших југословенских република, док су Босна и Херцеговина и Србија биле уздржане, а Хрватска, Словенија и Црна Гора против. Од бивших совјетских република ову Резолуцију су подржали Азербејџан, Белорусија, Казахстан, Киргистан, Таџикистан и Туркмениста, док су Јерменија и Грузија биле уздржане, а Молдавија и Украјина нису гласале. Русија и Балтичке земље су у сваком од ових случајева гласале против.

Проблем са формулацијама „Хуманитарне иницијативе“ и „Хуманитарног завета“, са којим се државе са нуклеарним наоружањем и доктрином одвраћања суочавају, јесте да се нуклеарно оружје неће употребити „под било којим условима“. Усвајање овакве формулације би укинуло кредибилитет политике одвраћања и садашњу улогу нуклеарног оружја у одбрамбеним доктринама држава са нуклеарним оружјем, њихових савезника и партнера. Због тога су, насупрот „Хуманитарној иницијативи“, државе окупљене око САД и НАТО формирале „Групу за хуманитарне последице“ и од 2013. године подржавају другачију Заједничку изјаву о хуманитарним последицама нуклеарног оружја, која у исту раван ставља безбедносне и хуманитарне аспекте употребе нуклеарног оружја.

На конференцији о хуманитарним последицама употребе нуклеарног оружја у Мексику, фебруара 2014. године, заменик министра спољних послова Мексика позвао је на преговоре о новом правном инструменту за забрану нуклеарног оружја. У септембру 2016. године усвојен је извештај Радне групе у коме се, између осталог, препоручује да Генерална скупштина УН у 2017. години сазове конференцију на којој би се испреговарао правно обавезујући инструмент за забрану нуклеарног оружја, који би водио ка његовом тоталном уништењу.²⁴ Ова

²³ “Humanitarian pledge for the prohibition and elimination of nuclear weapons: resolution/adopted by the General Assembly,” A/RES/71/47, 5.12.2016, <https://digital.library.un.org/record/852018?ln=en&v=pdf>.

²⁴ “Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations,” A/71/371, Seventy-first session Item 99 (kk) of the provisional agenda*, General and complete disarmament: taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, 1 September 2016, <https://digitallibrary.un.org/record/843007?ln=en&v=pdf>.

препука усвојена је Резолуцијом ГС УН 71/258 у којој се предвиђа и сазивање конференције у марту и јуну/јулу 2017. године у Њујорку која би радила по процедури Генералне скупштине УН.²⁵ Недељу дана пре изјашњавања о предлогу резолуције, којом је предвиђено и сазивање конференције за преговарање инструмента о забрани нуклеарног оружја, Сједињене Државе су 17. октобра 2016. године упутиле документ свим НАТО чланицама у коме се „снажно препоручује“ да ове земље гласају против резолуције, и да се уздрже од учешћа у преговорима око правно обавезујућег инструмента о забрани нуклеарног оружја уколико се они сазову.²⁶ САД су препоруку Радне групе да се започну преговори о забрани нуклеарног оружја оцениле као „небалансирану и нереалну“. САД су, такође, подсетиле савезнике да су на НАТО самиту у Варшави у јулу 2016. године потврдиле да „одвраћање, базирано на одговарајућој комбинацији нуклеарних, конвенционалних и способности противракетне одбране, остаје кључни елемент свеукупне НАТО стратегије и да док нуклеарно оружје постоји, НАТО ће остати нуклеарни савез“.²⁷ Будући да забрана нуклеарног оружја тежи да делегитимише концепт нуклеарног одвраћања, „од кога моноги савезници и партнери САД зависе“, она је самим тиме и претња по стратешку стабилност која подупире структуру међународне безбедности од Другог светског рата.²⁸ Стратешка стабилност и испеговарана и верификована смањења нуклеарних снага су по САД „једини правац ка *евентуалном/коначном* (наглашено, аут.) нуклеарном разоружању.“²⁹ Документ даље изражава став САД-а да бар девет

²⁵ “Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2016 [on the report of the First Committee (A/71/450)] 71/258,” <https://digitallibrary.un.org/record/855513?ln=en&v=pdf>. Претходно је 27. октобра 2016. године на Првом комитету УН усвојен предлог резолуције о унапређењу мултилатералног разоружања A/C.1/71/L.41.

²⁶ United States Non-Paper: “Defence Impacts of Potential United Nations General Assembly Nuclear Weapons Ban Treaty,” 17 October 2016, https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/ican/pages/821/attachments/original/1590165765/NATO_OCT2016.pdf?1590165765.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Реч која је употребљена у документу је „eventual“ што може да значи две битно различите ствари „коначно“ или „евентуално“. Прво би значило да САД

предложених елемената уговора о забрани нуклеарног оружја могу имати директан утицај на способност САД-а да испуне своје обавезе истуреног одвраћања у оквиру НАТО-а и Азијско-пацифичком региону, и способност савезника и партнера да се ангажују у заједничким одбрамбеним операцијама са САД-ом и другим државама са нуклеарним оружјем. Он подсећа и да су се савезници константно саглашавали да нуклеарно оружје представља окосницу НАТО одвраћања и одбране, те да би позиција савезника која би делегитимисала нуклеарно одвраћање, у складу са уговором, била у супротности са позицијама преузетим у оквиру НАТО нуклеарног одвраћања. Уговор о забрани би стога био погубан за НАТО у два аспекта: евентуалне поделе која би се десила у случају да нека од НАТО чланица приступи Уговору о забрани, јер би то могло да блокира рад тела унутар НАТО-а која су задужена за НАТО планирање и одбрану, и „такви уговорни елементи би могли – и направљени су од стране заступника забране да (нагледано, аут.) – униште базу за истурено одвраћање САД“.³⁰ На дан отварања конференције о преговарању Уговора о забрани САД су организовале скуп неколико земаља како би упутили протест против израде овог уговора. Даљи утицај САД-а на пољу умањења подршке за Уговор о забрани код НАТО партнера видљив је и у допису тадашњег државног секретара Џејмса Матиса (*James Mattis*), који је упутио писмо Шведској у августу 2017. године након што је она подржала усвајање Уговора о забрани на конференцији на којој се он преговарао у Њујорку, у коме се наводи да би приступање Шведске Уговору о забрани „неповољно утицало на одбрамбену сарадњу“ између две земље.³¹ Након што се Шведска пријавила за чланство у НАТО-у, тадашњи министар спољних послова Шведске је у писму НАТО-у написао: „Шведска прихвата приступ НАТО безбедности и одбрани, укључујући суштинску улогу нуклеарног

перципирају као крајњи циљ процеса разоружања потпуно нуклеарно разоружање, док у другом случају остављају могућност да се то не оствари. Исто, Анекс 2, 1.

³⁰ О специфичним тада предложеним елементима будућег Уговора о забрани, а који би по САД нарушила њихову и НАТО способност одвраћања и одбране видети: Исто, Анекс 2, 2–3.

³¹ „Sweden,” ICAN, <https://www.icanw.org/sweden>.

оружја.³² Све до промене администрације у Вашингтону, јануара 2021. године, и ступања на снагу Уговора о забрани, САД су се активно ангажовале на противљењу овом уговору и његовом ступању на снагу, позивајући чак државе чланице да повуку своје потписе са њега, као и негирају да се њиме стварају обичајне норме међународног права.³³

Албанија је грешком подржала резолуцију ГС УН којом се предвиђа сазивање конференције за преговарање међународног инструмента о забрани нуклеарног оружја³⁴, док су остале чланице НАТО гласале против. Бивше југословенске републике, које су у том моменту биле чланице НАТО – Хрватска и Словенија – гласале су против, као и Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија. Једино је БЈР Македонија подржала ову резолуцију и касније учествовала у преговорима у Њујорку, али је била одсутна приликом гласања о Уговору 7. јула 2017. године.

Од децембра 2017. године Генерална скупштина УН сваке године усваја Резолуције у вези са Уговором о забрани у којима се државе које то још нису учиниле позивају да потпишу, ратификују, прихвате, одобре или приступе Уговору у најкраћем могућем року.³⁵

Из наведених података о подршци разним иницијативама које су у фокус стављале хуманитарну димензију употребе нуклеарног оружја види се смањивање подршке и промене у гласањима појединих земаља, укључујући и оне са Балкана. Уговор о забрани нуклеарног оружја до маја 2024. године потписало је 93, а ратификовало 70 држава.³⁶ Деведесет дана након што је педесета држава чланица депоновала своја

³² Наведено према: Исто.

³³ "United States," ICAN, https://www.icanw.org/united_states.

³⁴ "Albania," ICAN, <https://www.icanw.org/albania>.

³⁵ "Resolution adopted by the General Assembly on 4 December 2017 [on the report of the First Committee (A/72/409)], 72/31. Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, Seventy-second session Agenda item 99 (bb), A/RES/72/31," <https://digitallibrary.un.org/record/1326296?ln=en&v=pdf> <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/416/74/pdf/n1741674.pdf?token=wRD18Hq5iLkM1rxKYF&fe=true>.

³⁶ "9. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, Status as at: 16-05-2024," https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26.

инструмента о ратификацији Уговор о забрани је ступио на снагу 22. јануара 2021. године. Већ десетак дана касније Бајден и Путин су продужили Нови СТАРТ за још пет година, што је требало да улије нову наду и кредибилност у традиционални начин нуклеарног разоружања који би умањио подршку забрани нуклеарног оружја.

Уговор о забрани нуклеарног оружја забрањује државама чланицама да развијају, тестирају, производе, праве или на други начин набављају, поседују или складиште нуклеарно оружје или друге нуклеарне експлозивне направе; да преносе или примају нуклеарно оружје или друге нуклеарне експлозивне направе било ком примаоцу или контролу над таквим оружјем или експлозивним направама директно или индиректно; употребе или прете употребом нуклеарног оружја или других нуклеарних експлозивних направа; помажу, охрабрују или подстичу на било који начин, било кога да се ангажује у било којој активности забрањеној држави чланици овим Уговором; траже или примају било какву помоћ, на било који начин, од било кога да се укључи у било коју активност која је забрањена држави чланици овим Уговором; да дозволи било какво стационирање, инсталирање или распоређивање било ког нуклеарног оружја или других нуклеарних експлозивних направа на својој територији или на било ком месту под својом јурисдикцијом или контролом. Свака држава чланица је дужна да у року од 30 дана од приступања Уговору приложи декларацију у којој ће навести да ли је поседовала или контролисала нуклеарно оружје или нуклеарне експлозивне направе и елиминисала свој програм нуклеарног наоружања, укључујући уништење или неповратну конверзију свих објеката повезаних са нуклеарним наоружањем, пре него што Уговор ступи на снагу за државу која му је приступила. Такође, држава би у декларацији требало да се изјасни и да ли поседује или контролише било које нуклеарно наоружање или другу нуклеарну експлозивну направу, као и да ли се било које нуклеарно наоружање или друга нуклеарна експлозивна направа налази на њеној територији или било ком другом месту под њеном јурисдикцијом или контролом. Свака држава чланица би требало у моменту ступања на снагу овог уговора да испуњава своје заштитне обавезе из споразума са ИАЕА као минимум, а затим и закључи свеобухватни споразум о заштитним мерама са ИАЕА. Уговор предвиђа успостављање још једне међународне компетентне власти (енгл. *Competent international authority*) са којом би држава која је

уништила своје нуклеарно оружје, направе и објекте у вези са њима сарађивала на верификацији неповратности процеса уништења. Нација која поседује нуклеарно оружје требало би да га уклони из оперативног статуса и елиминише у складу са правно обавезујућим, временски ограниченим планом који договара са „компетентним међународним ауторитетом“. Слично томе, држава која има нуклеарно оружје друге земље на својој територији може се придружити, све док пристане да га уклони у утврђеном року. Државе су такође у обавези да пруже помоћ и друштвену и економску укљученост појединцима под њиховом јурисдикцијом који су погођени употребом или тестирањем нуклеарног оружја, као и да санирају подручја погођена на овај начин. Уговор предвиђа састанак држава чланица у првој години након ступања на снагу и затим на сваке две године на предлог Генералног секретара УН. Уговор предвиђа и сазивање прегледне конференције након пет година од ступања на снагу како би се сагледало функционисање и успех Уговора, али би се касније прегледне конференције сазивале на сваких шест година. Државе које нису чланице уговора, као и релевантне међународне и невладине организације могу учествовати на састанцима држава чланица и прегледним конференцијама као посматрачи. Уговор предвиђа могућност подношења амандмана и повлачење у случају када држава чланица одлучи да су ванредни догађаји у вези са предметом Уговора угрозили њене врховне интересе.³⁷

Прва прегледна конференција Уговора о забрани одржала се у јуну 2022. године у Бечу.³⁸ Тада је усвојена и Бечка декларација и Бечки акциони план од педесет тачака за олакшавање примене Уговора. Из Европе су међу посматрачима биле Босна и Херцеговина, Белгија, Немачка, Лихтенштајн, Холандија, Норвешка, Шведска, Швајцарска и Финска. Друга прегледна конференција Уговора о забрани одржана је у Њујорку крајем новембра 2023. године. Тада су као посматрачи од европских земаља учествовале Јерменија, Белгија, Немачка, Лихтенштајн, Норвешка и Швајцарска, дакле ниједна са простора Балкана.

³⁷ Исто.

³⁸ “Report of the first Meeting of States Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons,” TPNW/MSP/2022/6, 21 July 2022, <https://assets.nationbuilder.com/ican/pages/2149/attachments/original/1661331741/N2243457.pdf?1661331741>.

2.3. Модел војне неутралности који фаворизује нуклеарно разоружање

Ниједна од држава са нуклеарним наоружањем није учествовала у преговорима о Уговору о забрани 2017. године у Њујорку. Од 29 држава НАТО чланица те године само је Холандија учествовала у преговарачком процесу због такве одлуке њеног Парламента, али је ова земља била и једина која је од држава учесница преговора гласала против усвајања Уговора о забрани. Од шест чланица ОДКБ-а учествовале су њих две (Јерменија и Казахстан), а Казахстан је потписао и ратификовао Уговор. Казахстан је уједно и чланица Централноазијске зоне слободне од нуклеарног оружја, која је створена Уговором из Семипалатинска 2006. године између Казахстана, Киргистана, Таџикистана, Туркменистана и Узбекистана. НАТО чланице нису учествовале у преговорима о забрани нуклеарног оружја и противе јој се због стављања у први план безбедносних разлога постојања нуклеарног оружја, пре свега за потребе одвраћања и одржавања стратешке стабилности. За сада, потписивање Уговора о забрани нуклеарног оружја представља дефинитивну препреку за могуће чланство у НАТО-у, и чланство у НАТО-у се, од стране пре свега САД али и других држава савезница, сматра неспојивим са Уговором о забрани. Заговорници Уговора о забрани, с друге стране, указују на спојивост чланства у војном савезу са забраном нуклеарног оружја.³⁹

С друге стране, од 120 држава чланица Покрета несврстаних у преговорима је учествовало 94, укључујући и Монголију која је такође војно неутрална и држава са посебним статусом државе слободне од нуклеарног оружја која је потписала и ратификовала уговор. Све европске земље које су до сада усвојиле Уговор су војно неутралне земље (Аустрија, Ирска, Малта, Сан Марино, Света Столица и Лихтенштајн (још није ратификовао)). Такође, Кипар који је учествовао у преговорима је и даље војно несврстана земља и био је један од оснивача Покрета несврстаних (био је у чланству од 1961–2004. године када је постао чланица ЕУ), док је Северна Македонија, као део Југославије,

³⁹ “Briefing paper: NATO and the TPNW,” December 2020, https://www.icanw.org/nato_and_tpnw.

такође имала наслеђе несврстаности (2020. године постала НАТО чланица).⁴⁰ Посебно је важно истаћи да су све војно неутралне земље у ЕУ – Аустрија, Ирска и Малта – чланице Уговора о забрани.

Табела 1: НАТО чланице и Уговор о забрани

Чланице – мај 2024	Преговори 2017	Потпис или ратификација	Позив на универзализацију
32 (Албанија, Белгија, Бугарска, Канада, Хрватска, Чешка, Данска, Естонија, Финска, Француска, Немачка, Грчка, Мађарска, Исланд, Италија, Летонија, Литванија, Луксембург, Црна Гора, Холандија, Северна Македонија, Норвешка, Пољска, Португал, Румунија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска, Турска, УК, САД)	1 (Холандија) Гласала против усвајања	0	За – 0 Уздржано – 0 Против – 32

Табела 2: ОДКБ и Уговор о забрани

Чланице – мај 2024	Преговори 2017	Потпис или ратификација	Позив на универзализацију
6 (Јерменија, Казахстан, Русија, Белорусија, Киргистан и Таџикистан)	2 (Јерменија, Казахстан)	1 (Казахстан)	За – 1 (Јерменија) Уздржане – 3 Против – 1 (Русија)

⁴⁰ Делегацију БЈРМ су на преговорима чинили Васил Андоноски (Vasile Andonoski), Тања Диневска, Ивица Јовановски, Сара Трајковска.

С друге стране, војно неутралне земље у Европи појављују се као посебна група у односу на Уговор о забрани нуклеарног наоружања, будући да су све оне у Европи, осим Србије и Финске (тада неутралне), учествовале у преговорима о овом уговору 2017. године. Посебно груписање војно неутралних и несврстаних земаља у односу на питања безбедности било је видљиво од раних фаза стварања Конференције о безбедности и сарадњи у Европи (али уз изузетак Ирске) када је формирана „Група Н+Н“ (неутрални + несврстани) коју је чинило девет земаља – Аустрија, Кипар, Финска, Лихтенштајн, Малта, Сан Марино, Шведска, Швајцарска и СФР Југославија. Ова група представљала је „средњу зону“ између два супротстављена блока и обављала посебне функције медијације, стварања консензуса и договора и иницирања нових предлога.⁴¹ Аустрија и Ирска су чак биле међу државама предлагачима Уговора о забрани. Међутим, нису све неутралне и несврстане земље у Европи гласале за, потписале или ратификовале уговор. Ово отвара неколико важних питања. Прво, какав је однос војне неутралности и разоружања насупрот односа војног савезништва и разоружања? Да ли се војна неутралност и када може сматрати независном варијаблом која условљава политику разоружања? Зашто су све војно неутралне земље у Европи, осим Србије, учествовале у преговорима о Уговору о забрани, а онда неке од њих му приступиле док друге нису? Које су карактеристике оних војно неутралних држава, пре свега три неутралне чланице ЕУ, које су чланице Уговора, а које оних које још то нису учиниле? Којој групи војно неутралних држава припада Србија и да ли, имајући у виду позицију европских неутралних и несврстаних земаља која фаворизује забрану нуклеарног оружја, и Србија као војно неутрална земља и кандидат за чланство у ЕУ треба да усвоји позитивнији став према забрани нуклеарног оружја и на крају потпише и приступи Уговору о његовој забрани?

⁴¹ Efraim Karsh, *Neutrality and Small States*, (New York and London: Routledge Revivals, 2012, (1988): 140.

Табела 3: Војно неутралне и несврстане земље у Европи и Уговор о забрани

Неутралне и несврстане државе у Европи	Преговори 2017	Потпис/ Ратификација	Позив на универзализацију
12 (Андора, Аустрија, Кипар, Света столица/ Ватикан, Ирска, Лихтенштајн, Малта, Молдавија, Монако, Сан Марино, Србија, Швајцарска)	11 (само Србија није учествовала)	Ратификовало – 5 Потписало – 1 Ни потписано ни ратификовано – 6	За – 3 (Молдавија, Кипар, Андора) Уздржане – 2 (Швајцарска, Србија) Против – 1 (Монако)

Табела 4: Војно неутралне земље у ЕУ

Неутралне земље	Преговори 2017	Потпис/рат.	Позив на универзализацију
3 (Аустрија, Ирска, Малта)	3	Ратификација – 3	3

Док се о односу војне неутралности и одвраћања много писало у Србији, никаква пажња није посвећена односу војне неутралности и разоружања, који је у ствари претежнији однос у Европи. Да ли је кредибилно одвраћање могуће без поседовања нуклеарног оружја? Ово питање постало је очигледно одмах након његове прве употребе и Другог светског рата због чега су многе државе, укључујући и неутралне и несврстане, покренуле програме за истраживање и утврђивање могућности производње нуклеарног оружја. Остале су биле у савезима са нуклеарним државама, те на тај начин користиле „нуклеарни кишобран“ суперсиле за потребе одвраћања потенцијалног напада. Војно неутралне земље које су имале ограничења у развијању својих одбрамбених капацитета, попут Аустрије али и Ирске, почеле су да стављају акценат на потребу нуклеарног разоружања, напуштање

доктрине одвраћања и потребу јачања дипломатских и мирољубивих односа у свету. Ирски министар спољних послова Френк Ајкен (Frank Aiken) се чак сматра и родоначелником идеје о стварању Уговора о непролиферацији, будући да су за време његовог мандата поднете такозване „Ирске резолуције“ које су у први план као безбедносни проблем ставиле ширење нуклеарног оружја и покушале да направе компромис између држава које поседују и оних које не поседују нуклеарно наоружање.

Шта се може закључити из приложеног је да нуклеарне алијансе не морају нужно да ограничавају изборе својих чланица по питању разоружања, али то онда отвара питање кредибилности и ефективности одвраћања, као и могућности саме алијансе да испуни своју примарну сврху – одбрану од агресора употребом свих средстава које има на располагању. Уколико размотримо случај Казахстана, у случају агресије на ову земљу она би сматрала забрањеним да Русија, у склопу обавеза које произилазе из Уговора о колективној безбедности, делује и нукларним оружјем како би је одбранила. Што се тиче НАТО-а, ситуација је значајно јаснија. НАТО је нуклеарна алијанса докле год нуклеарно оружје постоји и спремна је да употреби сва средства за извршавање својих циљева и мандата. Око тога се за сада слажу све државе чланице, без изузетка.

Што се тиче тога да ли се војна неутралност може сматрати независном варијаблом која утиче на доношење одлука о разоружању, видљиво је да је тамо где је војна неутралност важна, као независна варијабла у односу на нуклеарно разоружање, јесте у обезбеђивању оквира и могућности за неке друге утицаје да добију предност, у односу на велике силе које су хегемонистичке унутар савеза. Војна неутралност омогућава да се клатно јавног мњења и одлучивања помери на страну разоружања, а не солидарности унутар алијансе и одбрамбеног планирања заснованог на одвраћању, пројекцији моћи и нуклеарном оружју. Ниједна војно неутрална држава никада није имала нуклеарно оружје, иако су неке од њих развијале програме нуклеарног оружја (ово не треба мешати са несврстаним земљама попут Индије и Пакистана које поседују нуклеарно оружје).

Све три војно неутралне државе чланице ЕУ – Аустрија, Ирска и Малта – су ратификовале Уговор о забрани, док су Света Столица и Сан

Марино ратификовале, а Лихтенштајн потписао, али још није ратификовао.⁴² Монако, као земља чију одбрану гарантује Француска, и Андора су „микро“ државе у Европи која су гласале против резолуције из 2016. године којом се позива на отпочињање преговора о правно обавезујућем инструменту о забрани нуклеарног оружја, али су обе државе учествовале у преговорима и биле одсутне приликом гласања о његовом усвајању 2017. године. Од држава чланица ЕУ, све три неутралне државе ЕУ потписале су и ратификовале уговор, док га Кипар као несврстана држава није ни потписао нити ратификовао, али је доследно гласао за годишње резолуције Генералне скупштине УН од 2017. године којима се позива на универзализацију Уговора. Финска је од почетка била одсутна из процеса, али је учествовала као посматрач на првом састанку држава чланица који се одржао у Бечу 2022. године.

Највећи преображај који је војна неутралност као концепт доживела између два светска рата, и посебно након Другог светског рата, била је виђење неутралности не као изолационистичког концепта или усмерености неутралне државе само на своје послове, већ као активне или ангажоване неутралности усмерене ка постизању мира. Војна неутралност се обично сматра политиком која подржава мир у свету којим доминира политика великих сила заснована на политици одвраћања.⁴³ Шведски адвокат Ричард Клин (*Richard Kleen*) правио је разлику између две функције неутралности – уже која осигурава право сваке државе да остане у миру ако избије рат и шире која је „била ништа мање него промоција – дугорочно гледано, у најмању руку – ‘универзалног мира’”.⁴⁴ Карш (*Karsh*) је направио разлику између негативног (одбрана) и позитивног (дипломатског) аспекта неутралности, при чему су Шведска и Швајцарска дале примат

⁴² О односу Европске уније према оружју за масовно уништење које обухвата и нуклеарно оружје видети у: Marina T. Kostić, „European Union and the Weapons of Mass Destruction: Policy, Threat, Response,” *Romanian Review of Political Sciences and International Relations* 18, XVIII, no. 2 (2021): 135-155.

⁴³ Bjorn Hagelin, *Neutrality and Foreign Military Sales* (Abingdon: Routledge, 2018), 11.

⁴⁴ According to: Stephen C. Neff, “A Tale of Two Strategies Permanent Neutrality and Collective Security,” in *Permanent Neutrality – A model for peace, security and justice*, eds. Herbert R. Regimbogin and Pascal Lottaz (Lanham, Maryland: Lexington Books, 2020), 19.

негативној а Финска и Аустрија позитивној компоненти, јер превенцију оружане агресије спроводе пре свега политичким и дипломатским средствима.⁴⁵ У овом случају, виђење Шведске и Швајцарске, које су обе имале програме нуклеарног наоружања, јесте да се неутрална земља може надати да ће моћи да спроводи сопствену спољну политику успешно једино ако има јаку „базу моћи“ коју чини пре свега довољан војни и у мањој мери економски потенцијал.⁴⁶ У случају давања примата позитивном аспекту неутралности, Карш наводи да, будући да се превенција оружане агресије спроводи пре свега политичким и дипломатским средствима, „развој војног потенцијала је пре политичка представа у служби кредибилности неутралности него прави одвраћајући фактор у чисто војном смислу“.⁴⁷ Надаље, Карш је приметио да су Шведска и Швајцарска сматрале да су управо због стављања у први план негативне димензије своје неутралности успеле и да је очувају током Другог светског рата и да би им јача војно-економска база дала и већу безбедност, што је резултирало усвајањем стратегије одвраћања усмерене као убеђивању потенцијалног агресора у безуспешност нарушавања њихове неутралности. С друге стране, Финска и Аустрија су, за разлику од Шведске и Швајцарске, изашле из рата као „поражене и осакаћене нације“, што их је навело на преферирање другачије стратегије.⁴⁸ Међутим, оно што је даље преовладало у случају Финске је перцепција непосредне претње, што је Финску навело да промени своју дугогодишњу хладноратовску стратегију слеђења у стратегију балансирања Русије, и значајан пораст јавне подршке НАТО-у након руске инвазије на Украјину у фебруару 2022. године. Карш је Ирску ставио у посебну категорију неутралности која се налази између шведско-швајцарског модела и аустријско-финског, будући да је сматрао да Ирска у „оружаној неутралности“ није видела никакву вредност по своју националну безбедност и да је почела да се искључиво ослања на позитивну компоненту неутралности, без било какве стварне физичке снаге која би подупирала ову позитивну димензију.⁴⁹

⁴⁵ Efraim Karsh, *Neutrality and Small States*, 148.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, 147.

⁴⁸ Исто, 166.

⁴⁹ Исто, 148.

Другу теоријску разлику између војно неутралних земаља прави Гетшел (*Goetschel*) који је писао о „реалистичким“ и „идеалистичким“ неутралистима.⁵⁰ Поимање војне неутралности као гаранције политичке независности земље од великих сила припадало би првима, док виђење неутралности као принципијелног веровања указује и на идеалистичке улоге неутралности. Неф (*Neff*) је направио разлику између трајне неутралности, као децентрализованог и приступа миру одозго према горе, и система колективне безбедности који представља приступ одозго према доле.⁵¹ Кукс (*Kux*) ставља разлику између неутралности и несврстаности не толико у правном статусу или спољној политици појединих држава, већ у односу према постојећем међународном поретку. Док неутралне земље, по његовом мишљењу, чине саставни део постојећег система, несврстаност подразумева активан облик спољне политике који оспорава „доминацију система великих сила у целини и тражи ревизију постојећег политичког и економског поретка. Несврстаност, барем у свом радикалном облику, је тако постала буквално супротна неутралности“.⁵² Међутим, овакво становиште бар што се тиче односа према Уговору о забрани нуклеарног оружја не стоји, будући да су и неутралне и велики број несврстаних земаља већински заузеле став о потреби радикалне промене међународног поретка, који почива на принципима нуклеарног одвраћања и стратешкој стабилности. Заправо, несврстаност је саставни део неутралности, јер иако се све несврстане државе не декларишу као неутралне све неутралне земље су уједно и несврстане. Такође, у односу на рат, неутралне земље теже да буду неутралне у односу на сваки рат спроводећи одређене активности предвиђене међународним правом и праксом сталне неутралности, док несврстане земље могу бити учеснице у рату или помагати неку од страна у рату (попут Индије и Пакистана).

⁵⁰ Наведено према: Joseph Kruzal, “The future of European neutrality,” in *Between the Blocs*, eds. Joseph Kruzal and Michael H. Haltzel (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 299.

⁵¹ Stephen C. Neff, “A Tale of Two Strategies,” 16.

⁵² Stephan Kux, *Neutrality and the Neutral States in Soviet New Political Thinking* (Köln: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 52, 1990), 6.

Имајући у виду ова различита одређења војне неутралности, оно што је сигурно јесте да је минимални именоватељ за све војно неутралне земље избегавање учешћа у рату и помагање некој од страна у рату, несврстаност у односу на постојеће војне савезе и одбацивање било каквих страних војних база на свом тлу. Овде, међутим, ове земље почињу да се разликују када су у питању друге важне варијабле за опције нуклеарног разоружања као што су:

- Порекло војне неутралности и њихово антиимперијално и антиколонијално расположење;
- Однос са водећим земљама Покрета несврстаних у раним фазама независности војно неутралних земаља, а посебно са Индијом и Египтом, као и однос са СССР-ом;
- Став и јавно мњење о НАТО-у;
- Став о концепту одвраћања;
- Искуство са ограничењима развоја наоружања, посебно оружја за масовно уништење, и индустрије наоружања која је такође обликовала специфичну „културу политике наоружања“, за разлику од других војно неутралних земаља које нису биле ограничене у свом војном развоју;
- Однос према нуклеарној енергији;
- Ставови и активности поводом нуклеарног разоружања у прошлости.

Из ових варијабли, посвећеност хуманитарним аспектима безбедности, одбацивање одвраћања и савеза који га подржавају, значајни односи са земљама НАМ, посебно Индијом и Египтом у раним фазама независности, значај СССР-а за самосталност и целовитост ових земаља, негативан став јавног мњења према могућем чланству у НАТО-у, више пацифистичка култура политике наоружања која подразумева одсуство јаке војне индустрије, као и одсуство претходних програма нуклеарног наоружања и негативнији став према нуклеарној енергији уопштено фаворизовали су политику нуклеарног разоружања и усвајање Уговора о забрани. На основу ових варијабли представиће се сваки од европских случајева тежње за поседовањем или забране нуклеарног оружја и извући закључци за Србију.

У светлу различитих позиција војно неутралних земаља према Уговору о забрани нуклеарног оружја може се такође поставити и питање: да ли је усвајање радикалног приступа нуклеарном разоружању прави израз политике неутралности – активна политика у потрази за миром без компромиса, или управо супротно, заузимање стране између два супротстављена „блока“ – оних који имају и оних који немају нуклеарно оружје? То је у самој суштини разлике између аустријског и швајцарског приступа забрани нуклеарног оружја и Уговора о забрани. Док је Аустрија изразила своју неутралност тако што је јасно „стала на страну“ и изабрала забрану нуклеарног оружја, Швајцарска је уздржана тврдећи да је неутрална, односно да гради мост између оних који имају и немају ову врсту наоружања, што би требало да олакша њихово зближавање и разговор. Иако војно неутрална Аустрија није неутрална у погледу нуклеарног оружја, јер се ради о избору између живота и уништења, те сматра да би све осим забране нуклеарног оружја било нехумано, неморално и супротно међународном праву. Кључно питање за сада остаје: да ли ће нови приступ забране нуклеарног оружја дати снажан допринос елиминацији нуклеарног оружја или ће додатно поларизовати државе које поседују и оне које га не поседују, где ће војно неутралне државе попут Швајцарске задржати своју улогу медијатора.

3. ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ И НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ У ЕВРОПИ

3.1. Војно неутралне земље у Европи које су имале програме нуклеарног наоружања

3.1.1. Швајцарска

Порекло војне неутралности

У Швајцарској се неутралност појављује тројако: као део националног идентитета, као међународноправна категорија и као инструмент спољне и безбедносне политике.⁵³ У складу с тим, основни принципи швајцарске неутралности су: 1) да је швајцарска неутралност слободно изабрана, дакле она јесте међународно призната али није непромењива, и не постоји ништа у међународном праву што обавезују Швајцарску да вечно остане у том статусу, те се он може променити, 2) докле год бира и практикује неутралност она је стална, дакле односи се генерално на војно неучествовање у било ком оружаном сукобу који укључује друге државе (не и на унутрашње сукобе, сукобе између недржавних актера или, по тумачењу након 2000-их колективне мере успостављања мира предузете под мандатом СБ УН), као и нефаворизовање неке од страна кроз подршку у трупима, наоружању или уступањем на коришћење њене територије, укључујући и ваздушни простор, 3) да брани своју националну територију одржавањем одговарајуће војне способности, при чему она мора бити рационално заснована јер се не може очекивати одбрана од сваког напада, 4) не улажење у било које обавезе које могу довести до кршења неутралности у случају рата, као што је чланство у војним савезима, 5) вођење предвидљиве спољне политике у служби мира. У Извештају Савезног већа о неутралности у којем се разјашњава и утврђује вођење политике неутралности из априла 2022. године, швајцарска неутралност се приказује на занимљив

⁵³ Ignazio Cassis, President of the Swiss Confederation Head of the Federal Department of Foreign Affairs, "Foreword," in *Swiss neutrality* (Federal Department of Foreign Affairs FDFA, 2022).

начин – као атом у чијем је језгру правни концепт права и дужности неутралне земље (Хашке конвенције о неутралности из 1907. године (протон и неутрон)), а око којег гравитира швајцарска спољна и безбедносна политика која се окреће око језгра неутралности (електрон, али омеђан границама атома).⁵⁴

Швајцарска има дугу историју неутралности која потиче још из 16. века када она није учествовала у ратовима у Европи, већ су главни правци њене политике били немешање у послове других, несврстаност током сукоба и окренутост ка унутрашњем развоју и консолидацији. Сматра се да се зачеци швајцарске неутралности могу наћи 1647. године у тадашњим актима швајцарске скупштине и Вестфалском миру 1648. године, којим је окончан Тридесетогодишњи рат у Европи. Неутралност је служила и унутрашњој консолидацији Швајцарске конфедерације, имајући у виду да окупља грађане различитих националности и вероисповести. Инвазија француских трупа на Швајцарску 1798. године означила је крај старе Швајцарске конфедерације, при чему је Хелветска република постала практично француски сателит. Трајна неутралност је настала када је швајцарска скупштина прогласила неутралност Швајцарске и њену независност од француске власти 13. новембра 1813. године. Она је призната у марту 1815. године на Бечком конгресу. Ова неутралност била је начин да се спречи директан контакт Француске и Аустрије, тада зарађених страна, да се омогући одржавање деликатне равнотеже снага, али и да се гарантује интегритет 22 кантона који су сачињавали Швајцарску. У Декларацији осам сила о пословима Хелветске конфедерације, потписаној у Бечу 20. марта 1815. године,⁵⁵ наводи се да како би ступио на снагу Члан VI Париског уговора од 3. маја 1814. године (независно управљање Швајцарском), а пошто су силе које посредују стекле уверење да општи интерес захтева да Хелветске

⁵⁴ “Clarity and guidance on neutrality policy Federal Council report in response to Postulate 22.3385 put forward by the Council of States Foreign Affairs Committee (FACS),” 11.4.2022, Bern, 26 October 2022, <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-90895.html>, 4.

⁵⁵ Осам сила које су потписале Декларацију су биле: Аустрија, Шпанија, Француска, Велика Британија, Португалија, Прусија, Русија и Шведска. “The permanent neutrality treaties,” *Yale law journal*, https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/11158/25_24YaleLJ217_1914_1915_.pdf?sequence=2&isAllowed=y, 224.

државе треба да уживају корист од трајне неутралности, оне ће сачинити акт којим се Швајцарској омогућује признање и гаранција трајне неутралности у територијалним оквирима који су тада створени.⁵⁶ Осам месеци касније, Велике силе су у Паризу потписале Декларацију о неутралности Швајцарске којом признају њену трајну неутралност и гарантују неповредивост швајцарске територије. Швајцарска је, међутим, већ 1817. године постала чланица Свете алијансе, под условом да Алијанса поштује швајцарску потпуну неутралност. Неутралност под оружјем и јачање швајцарских оружаних снага је производ и притиска Алијансе да Швајцарска одржава овакве снаге како би одговорила на улогу која јој је дата. У том смислу, карактер војне неутралности ће зависити и од тога како друге силе које треба да је поштују виде улогу те неутралне државе.

Швајцарска неутралност је замишљена као неутралност под оружјем у неограниченом смислу, што значи да она може развијати и користити било које средство које има на располагању како би се одбранила од агресије и спречила било који акт који није у сагласности са начелима прокламоване и гарантоване неутралности (пре свега прелазак страних трупа преко њене територије).⁵⁷ Од 1848. године када је основана Швајцарска конфедерација неутралност је значајан елемент швајцарске спољне и безбедносне политике. Правним утемељењем швајцарске неутралности сматра се њена ратификација Хашких конвенција о поштовању права и обавеза неутралних сила и особа током рата на копну односно мору 1910. године. Швајцарска неутралност и њена улога у одржавању мира призната је и Версајским мировним уговором из 1919. године, а наредне године Швајцарска је након референдума постала чланица Лиге народа. Почетком 1920-их година Швајцарска је била активна у противљењу чланству СССР-а у Лиги народа. Лондонском декларацијом о приступању од 13. фебруара 1920. године Швајцарска је била ослобођена од придруживања војним мерама које би предузимало Друштво народа, али не економских санкција које би могле бити наметнуте, што се сматра „диференцираном

⁵⁶ *Accounts and Papers of the House of Commons, Volume 32* (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1843), 46.

⁵⁷ “White Paper on Neutrality,” Annex to the Report on Swiss Foreign Policy for the Nineties of 29 November 1993, 6.

неутралношћу“. Она је 1935. године увела неке од економских санкција Италији, али након што се Друштво народа показало неефикасним да спречи рат, Швајцарска се 1938. године вратила „интегралној“ неутралности, која је укључивала и пуну слободу да тргује са свима. Интегралну неутралност Швајцарска је практиковала до 1963. године и чланства у Савету Европе.⁵⁸ Почетком Другог светског рата, Влада је поново потврдила неутралност Швајцарске, која је била призната од зарађених страна, иако се улога Швајцарске у Другом светском рату као неутралне земље често доводи у питање. Након рата, велике силе одбиле су захтеве неутралних држава, па и Швајцарске, да буду примљене у УН као неутралне, и по тадашњем схватању неутралности изузете из примене санкција. У септембру 1947. године, швајцарски министар спољних послова објавио је формулу „солидарности и неутралности“ Швајцарске која је тежила да задржи интегралну неутралност у политичким и војним питањима, али и омогући међународну сарадњу у другим областима, док је 1954. године формулисана рестриктивнија Биндшедлерова доктрина (*Rudolf Bindschedler*) која је формулисала „секундарне дужности неутралне државе“ – смернице за понашање стално неутралних држава у миру, укључујући и неувођење економских санкција једне групе земаља против других, уздржавање од учешћа у међународним политичким форумима осим „техничке сарадње“ са њима и неучествовање у царинским унијама како би се задржала економска самосталност.⁵⁹ Швајцарска је ипак након споразума са САД-ом, усвојила аутономне мере рестрикције извоза према Совјетском Савезу, које би одговарале мерама које су примењивале западне државе кроз Координациони комитет за мултилатералну контролу извоза, тзв. СОСОМ (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls*). Економска сарадња са СССР-ом је у том периоду била минимална.

Током Заливског рата од 17. јануара 1991. године Влада Швајцарске није дозволила земљама укљученим у војне мере УН-а прелетање борбених авиона или транспортера који су превозили трупе или муницију изнад територије Швајцарске, али се она придружила

⁵⁸ “Clarity and guidance on neutrality policy,” 12.

⁵⁹ Tomas Fišer, “Švajcarska: Početak prakse stalne neutralnosti,” u *Neutralnost u XXI veku – Pouke za Srbiju*, ur. Igor Novaković (Beograd: ISAC Fond): 44 (41–46).

санкцијама против Ирака. Швајцарска је постала чланица УН тек 2002. године (претходни референдум о чланству из 1986. године био је негативан, услед дотадашњег рестриктивног тумачења политике неутралности), а након референдума из марта те године када се 54,6% гласалих определило за чланство у овој организацији.

У свим савременим актима Швајцарске јасно се наводи да неутралност није циљ сам по себи, већ да је она инструмент у остваривању интереса Швајцарске, начин да она остане независна и целовита, и због тога се није инсистирало на њеном уношењу у Устав као посебног циља којем Швајцарска тежи. Неутралност се у швајцарском уставу помиње у склопу права и обавеза Савезног парламента и Савезне владе, тако да су ове две институције задужене да се старају о одржавању швајцарске независности и неутралности, али се не помиње на пример у циљевима Швајцарске конфедерације.⁶⁰ У Белој књизи о неутралности из 1993. године наводи се да је швајцарска Савезна скупштина из 1847. године недвосмислено одбила да укључи одржавање неутралности међу циљеве Конфедерације, на основу становишта да је „неутралност средство за постизање циља; то је политичко правило које се у овом тренутку појављује као најприкладније за осигурање независности Швајцарске“, и да нико не може знати да ли ће неутралност можда бити напуштена у неком моменту када интерес независности то буде захтевао.⁶¹ С обзиром на овај став, у истом документу, а којим се Швајцарска дистанцирала од Биндшендлерове доктрине и који и даље служи као основа швајцарског схватања неутралности, наводи се:

„Према међународном праву, Швајцарска је слободна да једнострано одустане од своје неутралности. Историјски гледано, трајна неутралност је статус према међународном праву који је Конфедерација слободно изабрала. Швајцарска је своју жељу да буде неутрална поновила у више наврата, али никада није дала или признала обавезу која би се успоставила под међународним правом

⁶⁰ “Federal Constitution of the Swiss Confederation,” 1999, <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>, Article 173 (point a), and Article 185.

⁶¹ “White Paper on Neutrality,” 6.

да остане трајно неутрална. Дакле, наша држава нема обавезу да заувек задржи овај статус.⁶²

Овакав став се константно понавља у швајцарским актима о неутралности до данас. Швајцарска је за себе задржала и право да адаптира и редефинише своју неутралност у складу са променама у свом окружењу и својим интересима.⁶³ У том смислу Швајцарска неутралност је „чисто прагматични инструмент“, чији домет и садржај зависе од историјских околности.⁶⁴ Она је и примарни инструмент спољне, али и економске и политике националне безбедности. Додатно, швајцарска неутралност је и израз категоричког одбацавања било ког облика хегемонске политике засноване на употреби војне силе.⁶⁵ Швајцарска неутралност је, међутим, служила и интересима других земаља и била је до сада предвидљива. У већ поменутој Белој књизи неутралности из 1993. године, наводи се да неутралност треба остане као инструмент спољне и безбедносне политике „све док је прикладнији од других инструмената за заштиту националних интереса“ и да самим тиме швајцарска неутралност „није непромењива, ни по садржају ни по трајању“.⁶⁶

У једном од последњих оваквих аката, Стратегији спољне политике за период 2024–2027. године, наводи се да је неутралност део спољнополитичког идентитета Швајцарске, али да је исто тако она један од швајцарских спољнополитичких инструмената.⁶⁷ Овај документ наводи и да је неутралност један од инструмената прилагођен тренутним захтевима који су од суштинског значаја за ефикасно чување швајцарских интереса. „Неутралност не значи равнодушност“, већ постоји простор за кооперативну врсту спољне и безбедносне политике и широку солидарност са партнерима „докле год то закон о неутралности дозвољава“.⁶⁸ Швајцарска не припада ниједном од глобалних центара

⁶² Исто.

⁶³ Исто, 7.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Исто, 12.

⁶⁶ Исто, 7.

⁶⁷ “Foreign Policy Strategy (FPS) 2024–27,” <https://www.eda.admin.ch/publikationen/en/eda/schweizer-aussenpolitik/Aussenpolitische-Strategie-2024-2027.html>, 41.

⁶⁸ Исто, 2.

моћи, али себе сматра делом „европске заједнице заједничких вредности“;⁶⁹ те ће у случају примораности да бира између аутократија и демократија она „устати за слободу“.⁷⁰ Ове констатације се посебно вежу за растући идеолошки конфликт између демократија и аутократија, што је подела посебно присутна у западном политичком дискурсу. Изградња мостова, улога доброг домаћина и борба против сваког вида поларизације, иако не и у односу на демократију, остају остала обележја швајцарске неутралности, поред сталности и неутралности под оружјем. Потражња за неутралним државама које делују против поларизације наставиће се, наводи се у Стратегији.⁷¹ Овај став је рефлектован и у односу на Уговор о забрани нуклеарног оружја, будући да Швајцарска сматра да он додатно поларизује државе које имају и оне које немају нуклеарно оружје, а што Швајцарска жели да превазиђе. Из тог разлога, Швајцарска сматра супротним својим интересима даљу поларизацију у међународним односима, као и изградњу блокова око САД и Кине. Овакав став коинцидира са швајцарским идентитетом као „градитељем мостова“. Швајцарска, такође, жели да одржи улогу „доброг домаћина“ будући да представља центар у коме су представљене бројне међународне организације и представништва свих земаља света. У том смислу, она жели да задржи своју позицију неутралности и улоге коју уз то преузима.

За разматрање односа према нуклеарном оружју, важно је имати на уму и становиште да је неутрална земља извор стабилности и предвидивости и да није претња никоме. Швајцарска са нуклеарним оружјем могла би се перципирати као претња у свом окружењу. У том смислу, организација и способности оружаних снага неутралне државе морају бити конципирани тако да не представљају претњу окружењу, односно граница за војни развој неутралне државе је она након које перцепција неутралне земље, од стране других земаља, прелази из перцепције неутралне земље као извора стабилности у перцепцију неутралне земље као потенцијалне претње и изазивача постојећем поретку. Такође, у швајцарском моделу неутралности, с обзиром на то да је она инструмент очувања независности, од суштинског је значаја

⁶⁹ Исто, 14.

⁷⁰ Исто, 4.

⁷¹ Исто.

њена способност да самостално у постојећим условима очува своју безбедност. Уколико Швајцарска са развојем нових претњи и наоружања више не буде могла самостално да се брани, она би се могла прикључити или сарађивати с другим државама. У том смислу, Швајцарска подржава развој европске безбедности и одбране, посебно противракетног штита, јер у могућностима ваздушних и ракетних напада види највећу претњу. „Сврха неутралности је да унапреди безбедност земље, а не да ограничава њену одбрамбену способност“, наводи се у Белом папиру о неутралности из 1993. године.⁷² Од када је чланица УН Швајцарска учествује у њеним санкцијама и сматра то компатибилним са својим статусом неутралности. Али, она не учествује у операцијама наметања мира.

Десничарска Швајцарска народна партија је 2022. године покренула „иницијативу неутралности“, с циљем да забрани Швајцарској да улази у војне савезе или да уводи санкције другим земљама али да се „трајна и оружана неутралност“ укључи у устав земље. Према предложеном члану 54а, Швајцарска се не би могла придружити ниједном војном или одбрамбеном савезу, а изузетак би била сарадња са оваквим савезима у случају директног војног напада на Швајцарску.⁷³ Друге странке се, међутим, противе овом ставу и залажу се за отворенији приступ међународној политици и савезима.

Швајцарска никад није имала колоније, и није била под окупационим или колонијалним управама као што је то био случај са трима потписницама Уговора о забрани из ЕУ – Аустријом, Ирском и Малтом.

Однос са СССР-ом и Несврстанима

Односи Швајцарске са Совјетским Савезом бележили су константни анимозитет и одбојност Швајцарске према ширењу комунизма. Након Првог светског рата, у новембру 1918. године, Швајцарска је протерала совјетску мисију оптужујући је да подстиче револуцију у Швајцарској уз помоћ левичарских групација, што је резултирало прекидом

⁷² “White Paper on Neutrality,” 14.

⁷³ “Right-wing starts collecting signatures for ‘neutrality initiative,’” *Swissinfo*, November 8, 2022, <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/neutrality-initiative/48039182>.

дипломатских односа 1923. године. Дипломатски односи успостављени су 1946. године, што није ишло лако будући да су Совјети сматрали да је Швајцарска водила профашистичку политику. Југославија је у то време имала кључну посредничку улогу за нормализацију односа Швајцарске и СССР-а. У септембру и октобру 1945. године швајцарска влада поништила је замрзавање совјетских средстава у приватним банкама и Швајцарској народној банци које је извршено 1941. године, исплатила Москви 20 милиона швајцарских франака и изјавила да ће се њена политика према СССР-у променити, тј. да неће више бити непријатељска. Потписан је и трговински уговор са СССР-ом. Сматра се да су ови услови нормализације односа са СССР-ом били понижавајући за Швајцарску, што је појачавало аномозитет Швајцараца према Совјетима.⁷⁴

Током Хладног рата Швајцарска је водила изузетно антикомунистичку политику, спроводећи оштре безбедносне мере према свакоме за кога би се могло посумњати да пропагира интересе СССР-а или комунизам. Пацифисти и антинуклеарни активисти виђени су као актери који покушавају да подрију швајцарску војну моћ. „Антикомунизам је био користан начин да се маргинализује критика државе, војске и земље“, навео је писац фон Салис (*Jean-Rudolf von Salis*) почетком 1960-их година.⁷⁵ Швајцарска се против комунизма борила и на другим континентима. Иако није била чланица УН одржавала је блиске везе са земљама у процесу деколонизације упућивањем својих експертских саветодавних мисија и кроз развојну помоћ. Званично, политика Швајцарске према земљама у развоју обележавала се терминима „неутралност и солидарност“, али развојна помоћ је била мања од оне коју, на пример, издваја Шведска.⁷⁶ Према мишљењу швајцарског министарства спољних послова, „чињеница да је

⁷⁴ “The Establishment of Swiss Diplomatic Relations with the USSR,” *Dodis – Diplomatic Documents of Switzerland*, <https://www.dodis.ch/en/establishment-swiss-diplomatic-relations-ussr>.

⁷⁵ Наведено према: David Eugster, “How the Swiss viewed Communism in the Cold War years,” *Swissinfo*, October 2, 2019, https://www.swissinfo.ch/eng/politics/switzerland-and-the-cold-war_anti-communism-fighting-the-devil-from-the-east/45267504.

⁷⁶ Marc Perrenoud, “Switzerland’s relationship with Africa during decolonisation and the beginnings of development cooperation,” *International Development Policy, Dossier | Africa: 50 years of independence – Review | Major development policy trends 1* (2010): 77–93.

Швајцарска неутрална, да нема колонијалну прошлост, не припада ниједном блоку моћи и не тежи ниједном скривеном плану, олакшава њене контакте са широким спектром саговорника, омогућавајући јој да игра конструктивну улогу.⁷⁷ У оквиру КЕБС-а Швајцарска је била чланица Н+Н групе земаља.

Из наведеног се може закључити да су одрицању забране нуклеарног оружја склоније оне неутралне земље које су у СССР-у, а касније Русији, и могућем стицању нуклеарног оружја од стране Немачке, виделе главну претњу, док су војно неутралне земље са другачијом перцепцијом претње и историјом окупације или колонијализма (Аустрија, Ирска и Малта од УК) склоније да усвоје забрану.

Непосредно након Другог светског рата многи аутори су сматрали да су први кандидати након великих сила за стицање нуклеарног оружја биле управо војно неутралне земље.⁷⁸ Међутим, док су САД и НАТО остваривале сарадњу са неутралним земљама на Западу и Скандинавији (Шведска, Швајцарска, Финска) практично доводећи до неговања концепта одвраћања у њима и опције ослањања на приширено нуклеарно одвраћање без сопственог стицања нуклеарног оружја, Москва је изричито наводила неспојивост поседовања нуклеарног наоружања са неутралношћу, јер би оно било усмерено ка Москви и јер би држава са нуклеарним наоружањем представљала пол за себе.

Однос са ЕУ и НАТО

Швајцарска никад није тежила чланству у НАТО-у, али јесте разматрала чланство у Европским заједницама након краја Хладног рата. Економски и трговински односи ЕУ са Швајцарском регулисани су споразумом о слободној трговини из 1972. године, који је одобрен на референдуму великом већином гласова, и билатералним споразумима из 1999. и 2004. године, а ЕУ је швајцарски најзначајнији трговински партнер. Швајцарска је поднела и захтев за чланством у ЕУ у мају 1992. године. Ипак, на референдуму у децембру 1992. године чланство у Европском

⁷⁷ *Swiss neutrality*, 14.

⁷⁸ T. V. Paul, *Power Versus Prudence – Why Nations Forgo Nuclear Weapons* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2000), 84.

економском простору је одбијено са 50,3% гласова, након чега су суспендовани преговори о чланству Швајцарске у ЕУ, а 2016. године и повучен захтев за чланством. У мају 1992. године издат је и Бели папир о питањима швајцарског приступања Европској заједници, у коме је закључено да чланство у ЕЗ није неспојиво са неутралношћу. Поред тога, Швајцарска себе доживљава као веома блиску двома организацијама са којима дели исте вредности. Земље ЕУ, али и УК и земље чланице ЕФТА, као и САД представљају најзначајније партнере Швајцарске. Швајцарска подржава „значајан допринос“ који ЕУ и НАТО пружају европској безбедности.⁷⁹ ЕУ је такође кључни партнер за Швајцарску у области изградње мира и безбедносној политици, а у великом броју случајева Швајцарска подржава економске санкције ЕУ.⁸⁰ Кроз низ билатералних споразума, Швајцарска је повезана са неколико политика ЕУ које се односе на унутрашње тржиште, Шенгенски споразум за слободно кретање преко европских граница, Даблински систем решавања захтева за азил и Програме истраживања и мобилности ЕУ. Између 2014. и 2021. године ЕУ и Швајцарска су преговарале о институционалном оквирном споразуму, који је требало да обезбеди и даље развије учешће Швајцарске на унутрашњем тржишту ЕУ, али је у мају 2021. швајцарска влада једнострано прекинула ове разговоре. Разговори су настављени у марту 2024. године, када је Савезно веће дефинитивно одобрило мандат за отпочињање преговора са ЕУ.⁸¹

Унутрашњеполитички посматрано, не постоји кохерентност у ставовима према ЕУ, а што рефлектује и ставове према швајцарској неутралности. Швајцарска народна партија је највећи противник преговарања оквирног споразума са ЕУ. Швајцарски Зелени и Социјалдемократска партија наклоњенији су преговорима о чланству у ЕУ.

Швајцарско јавно мњење је већински одувек подржавало неутралност. Највећа подршка опцији напуштања неутралности и војном сврставању забележена је почетком 1990-их са плановима за

⁷⁹ “Foreign Policy Strategy (FPS) 2024–27,” 14.

⁸⁰ *Swiss neutrality*, 13.

⁸¹ “Switzerland and the EU officially opened negotiations,” 18.03.2024, Federal Department of Foreign Affairs FDFA, <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/news uebersicht/2023/europa.html>.

проширење ЕУ и НАТО-а. Тада се око 35% испитанка изјашњавало за опцију војног сврставања, док је данас тај проценат 27.⁸² У 2023. години 31% испитаника се изјаснило за чланство Швајцарске у НАТО-у, док се 53% испитаника изјаснило да неутралност дозвољава Швајцарској планирање своје одбране заједно са НАТО-ом, а 38% негира такву могућност.⁸³ Око две трећине испитаника подржава санкције Русији, а једна трећина сматра да је Швајцарска тиме изгубила једну од функција своје неутралности – нуђење добрих услуга.⁸⁴ Око 35% испитаника је за укидање обавезног служења војног рока, а преко 70% подржава добру опремљеност и обученост оружаних снага које би остале у форми милиције а не професионалних оружаних снага.⁸⁵ Сваки швајцарски грађанин мушког пола је дужан да заврши војну службу. Она може бити и у форми алтернативне цивилне службе, али и плаћања пореза.⁸⁶ Швајцарске оружане снаге теже интероперабилности са НАТО-ом, како би у случају напада на Швајцарску она могла да осигура ефективну одбрану заједно са НАТО-ом.

Швајцарске оружане снаге могу учествовати у мисијама изградње мира, али је учешће у операцијама наметања мира забрањено. Швајцарска је чланица Партнерства за мир од 1996. године. Током НАТО бомбардовања СР Југославије 1999. године, оружане интервенције која није имала мандат СБ УН, Швајцарска није дала право транзита НАТО снагама за потребе борбене мисије, није се придружила санкцијама на извоз нафте у СРЈ и суспендовала је извоз наоружања за НАТО чланице које су учествовале у интервенцији, иако је подржавала невојне санкције ЕУ против СРЈ. Након добијеног мандата УН 10. јуна 1999. године, и успостављања међународне мировне мисије, швајцарске оружане снаге су започеле учешће у међународној

⁸² Tibor Szvircsev Tresch et al., *Sicherheit 2023 – Aussen-, Sicherheits- und Verteidigungspolitische Meinungsbildung im Trend*, ETH Zürich, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Si2023_Medienbericht.pdf, 61–64.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Исто, 64.

⁸⁵ Исто, 64–65.

⁸⁶ “Federal Constitution of the Swiss Confederation,” 1999, Article 59.

мировној мисији на Косову, одобравајући и права транзита преко своје територије и кроз њен ваздушни простор. Швајцарска од 2008. године учествује и у мисији EULEX на Косову. Током војне интервенције 2003. године на Ирак (коалиције окупљене око САД), Швајцарска је остала неутрална и није дозволила прелет војних авиона преко своје територије странама које су биле укључене у сукоб, али је дозволила прелете за хуманитарне и медицинске сврхе.⁸⁷ Такође, Швајцарска забрањује извоз наоружања државама које су у оружаном сукобу.

Током већег дела украјинске кризе од 2014. године Швајцарска је подржала ЕУ санкције Русији због кршења међународног права, увела забрану извоза наоружања и за Украјину као и за Русију на основу начела недискриминације, забранила обема државама, али и другим државама, прелете преко швајцарске територије за сврхе сукоба у Украјини и трудила се да игра улогу медијатора.⁸⁸ Након руске интервенције у Украјини од 22. фебруара 2022. године, Швајцарска је одлучила да остане неутрална, будући да никаква одлука СБ УН није могла бити донета а да преко педест држава у ГС УН није подржало резолуцију којом се Русија осуђује.⁸⁹ То је значило и да Швајцарска није дозволила било какав реекспорт њене војне опреме и наоружања ка Украјини, чак ни узвоз шлемова и друге заштитне опреме, и одбила је пријем украјинских рањеника ради опоравка у Швајцарској јер није било гаранције да се они неће вратити на фронт. Такође, Швајцарска није увела забрану на емитовање појединих руских медија, јер је то сматрала кршењем права на изражавање. С друге стране, Швајцарска се залаже за „реконструкцију Украјине као слободне, суверене и демократске државе“ и била је домаћин Конференције о опоравку Украјине 2022. и Мировне конференције о Украјини у јуну 2024. године, на коју није била позвана Москва. Швајцарска ће наставити да подржава Украјину докле год то закон о неутралности дозвољава.⁹⁰ Швајцарска донира хуманитарну помоћ, помаже у јачању јавног здравственог

⁸⁷ *Swiss neutrality*, 15.

⁸⁸ “Clarity and guidance on neutrality policy,” 17.

⁸⁹ Исто, 18.

⁹⁰ “Foreign Policy Strategy (FPS) 2024–27,” 20.

система, економског опоравка и демократизације Украјине, као и разминурању и истрагама кршења хуманитарног права.

Извештај о швајцарској безбедности Федералне обавештајне службе из 2022. године дефинише Кину као аутократију и „фундаментални изазов за Запад“, руске акције као тежње постојећег владајућег политичког режима да се одржи, да избаци НАТО из источне Европе, створи своју сферу утицаја и тампон зоне, док се улога САД види у „уједињењу слободног света против Кине и Русије.“⁹¹ Швајцарска намерава да појача своју сарадњу са ЕУ кроз учешће у мировним мисијама ЕУ и идентификацију могућности за даљу сарадњу попут сарадње у области ванредних ситуација. Што се тиче НАТО-а, Швајцарска намерава да појача политички дијалог са овом организацијом, побољша интероперабилност са НАТО снагама, размотри учешће у НАТО војним вежбама и настави да шаље представнике у ову организацију.⁹²

Услед различитих искустава из Другог светског рата и послератних мировних уговора дошло је до различитог односа према наоружању. Док су Аустрија и Финска биле ограничене у војним набавкама и развоју наоружања и стога наглашавале политичке аспекте безбедности, владе у Шведској и Швајцарској нису биле ограничене таквим уговорима, а њихове предратне економије и индустријске структуре остале су нетакнуте, те су „биле уверене да је оружана неутралност изводљиво решење и дефинисале су безбедност у великој мери у војном смислу.“⁹³ Због тога и Швајцарска и Шведска имају веома снажну војну индустрију и према подацима Стокхолмског међународног института за истраживање мира (СИПРИ) заузимају 14. и 15. место по извозу наоружања у претходних десет година.⁹⁴

⁹¹ “Switzerland’s Security 2022,” Situation Report of the Federal Intelligence Service, <https://www.news.admin.ch/news/message/attachments/72371.pdf>, 30.

⁹² “Foreign Policy Strategy (FPS) 2024–27,” 20.

⁹³ Bjorn Hagelin, *Neutrality and Foreign Military Sales*, 11.

⁹⁴ “SIPRI Arms Transfers Database,” 2015–2024, <https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/ImportExportTop>.

Нуклеарна енергија

Швајцарска данас има три оперативне нуклеарне електране (четири реактора) који производе око 40% укупне производње електричне енергије у земљи. Први истраживачки реактор у Швајцарској купљен је од САД-а 1955. и покренут 1957. године, док је Акт о атомској енергији донет 1959. године. Реактори за производњу електричне енергије тестирани су током 1960-их и један је чак доживео топљење језгра 1969. године. Комерцијални реактори су касније набављени од Вестингхауса и Сименса.

Народне иницијативе у вези са нуклеарном сигурношћу 1979. године и иницијатива против нових нуклеарних електрана из 1984. године одбијене су на референдумима. Десетогодишњи мораторијум на изградњу нових нуклеарних електрана уведен је 1990. године након референдума на коме је око 54% изашлих грађана Швајцарске подржало овакву одлуку, али је онај о укидању нуклеарне енергије организован исте године одбијен. Такође, 2003. године одбијен је предлог о укидању нуклеарне енергије у потпуности до 2014. године, као и предлог о увођењу такзваног мораторијума плус, који је предвиђао продужетак претходно усвојеног мораторијума на изградњу нуклеарних електрана за још десет година, уз престанак рада постојећих електрана након 40 година рада, уз могућност одржавања референдума како би им се рад продужио за још десет година.⁹⁵ Резултати ова два референдума, у поређењу са резултатима истих из 1990. године, показивала су повећање подршке грађана за одржавање нуклеарне енергије. Разлози за овакве негативне исходе референдума налазе се у заговарању нуклеарне енергије као доприноса борби против климатских промена, енергетске зависности и економске кризе.⁹⁶ Убрзо након тога појавили су се планови за заменом постојећих и изградњом три нове нуклеарне електране. Међутим, након инцидента у Фукошими 2011. године швајцарска влада

⁹⁵ "Nuclear Power in Switzerland," *World Nuclear Association*, Updated June 2023, <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/switzerland.aspx>.

⁹⁶ "Swiss Referendum Says No to the Phase-Out of Nuclear Power – Awakening from the Nightmare of the Chernobyl," https://web.archive.org/web/20041213102612/http://www.cnfc.or.jp/plutonium/pl42/e/cnfc_report.html.

је најавила да неће бити изградње нових ни замене постојећих нуклеарних електрана, као и да ће се у будућности Швајцарска повлачити из нуклеарне енергије (коначно до 2034. године) и више ослањати на обновљиве изворе енергије. Овакво решење је одобрено на референдуму 21. маја 2017. године са око 58% подршке од око 42% изашлих гласача.⁹⁷ Претходно је 2016. године на референдуму одбијена иницијатива Зелене партије да се нуклеарне електране затворе након највише 45 година рада, што би значило да би се све затвориле до 2029. године. За сада, грађевинске дозволе за нове нуклеарне електране неће се издавати и неће бити дозвољене никакве суштинске измене постојећих нуклеарних електрана, док ће постојећи реактори наставити да раде докле год то швајцарски оператор буде сматрао безбедним. Прва нуклеарна електрана угашена је 2019. године, а последња ће бити 2034. године.

У 2024. години Швајцарска је имала три оперативне нуклеарне електране (четири реактора) који производе око 40% укупне производње електричне енергије у земљи. Слично Шведској, и у Швајцарској власници нуклеарних електрана уплаћују средства у национални фонд за одлагање отпада који је основан 2002. године. Фонд за декомисију основан је 1984. године и оператори електрана такође плаћају годишње доприносе.⁹⁸ Као и у другим случајевима не постоји трајно решење за одлагање нуклеарног отпада, већ се оно углавном репроцесуирало у Француској и УК, што је обустављено 2006. године, а финални нуклеарни отпад се привремено складишти изнад земљине површине, док постоје планови трајног складиштења под земљом.

Програм нуклеарног наоружања

Швајцарска је као стално неутрална земља усвојила концепт одбране који се базирао на самодовољности и одвраћању, за шта је било неопходно развијати до максимума сопствене капацитете, посебно након Другог светског рата и у периоду када ширење нуклеарног оружја још увек није било међународноправно ограничено. Швајцарски концепт тоталне одбране такође се базира на обавезном војном року, развоју

⁹⁷ "Nuclear Power in Switzerland."

⁹⁸ Исто.

војне индустрије, као и цивилних и војних компоненти одбране. Питање могућег стицања нуклеарног оружја дошло је у условима преиспитивања начина одговора на настанак и употребу овог новог оружја и непознаницу у погледу даљег правца развоја и могуће употребе нуклеарног оружја.⁹⁹

Уобичајено становиште је да је швајцарски програм нуклеарног наоружања трајао од 1945–1988. године. Ове године означавају оснивање Студијске комисије за атомску енергију (СКА), на позив члана Савезног већа задуженог за одбрану Карла Кобелта (*Karl Kobelt*) 5. новембра 1945. године, и званични престанак рада Радног комитета за нуклеарна питања који је наследио СКА у новембру 1988. године. СКА је била задужена за развој цивилне употребе нуклеарне енергије, али је поред тога имала и тајно задужење да испита могућност стицања нуклеарног оружја. Као главни мотив за настанак швајцарског нуклеарног војног програма наводи се јачање швајцарског концепта одвраћања – да могући напад противника са нуклеарним оружјем учини што „скупљим“ и да стекне могућност уништења што више непријатељских трупа пре него што оне уђу у Швајцарску.¹⁰⁰ Избор је био развој тактичког нуклеарног оружја заснованог на обогаћеном уранијуму, које би утицало на то да онемогући концентрацију противникових трупа на ужем простору и допринело мањим издвајањима за конвенционалне војне способности.¹⁰¹ Мотивација за најаву Швајцарске да жели да стекне нуклеарно оружје имала је одвраћајућу функцију против интервенционизма СССР-а, али и разматрања могућности одбране од нуклеарног напада, и зависила је како од намера СССР-а тако и од пролиферације нуклеарног оружја даље у Европи, пре свега на Немачку. С друге стране, као разлози за престанак швајцарског нуклеарног војног програма обично се наводе смањивање совјетске претње, недовољни кадровски и финансијски ресурси, као и руде уранијума,¹⁰² али свакако су ту и отопљавање односа

⁹⁹ Ursula Jasper, *The Politics of Nuclear Non-Proliferation: A Pragmatist Framework for Analysis* (Abingdon and New York: Routledge, 2014), 80.

¹⁰⁰ T. V. Paul, *Power Versus Prudence*, 93.

¹⁰¹ Исто, 84.

¹⁰² Богдан Стојановић, *Теорија денуклеаризације*, 287.

САД-а и СССР-а од 1988. године, посебно јер је то укључивало и повлачење совјетских трупа из Источне Европе, дефинитивно уверење да друге европске земље, а посебно Немачка, неће стећи нуклеарно оружје и читава антинуклеарна атмосфера након инцидента у Чернобиљу. Пол (*Thazha Varkey Paul*) као аргументе за швајцарско и шведско одустајање од програма нуклеарног наоружања наводи негативне реакције великих сила у доба мира, и избегавање превентивног рата у доба рата, односно тврди да би нуклеарно оружје допринело већој небезбедности и умањило ефективност неутралног статуса и политике Швајцарске и Шведске.¹⁰³ Професор Пол Шерер (*Paul Scherrer*), шеф СКА, био је кључна личност у швајцарском програму нуклеарног оружја.¹⁰⁴ Овај научник је и пре и током Другог светског рата радио на развоју војне и цивилне примене нуклеарне енергије.¹⁰⁵ Фишер наводи да је Кобелт 5. фебруара 1946. године у поверљивим смерницама издао следећу наредбу: „Даље, СКА ће настојати да развије швајцарску бомбу или друго погодно ратно средство засновано на принципу атомске енергије.“¹⁰⁶

Сматра се да је швајцарски програм развоја или стицања нуклеарног оружја био вођен швајцарском одбрамбеном традицијом стварања „утврђења“ и одбране неутралности, будући да Швајцарска није била чланица ниједног одбрамбеног савеза. Студијска комисија за нуклеарну енергију званично је успостављена 8. јуна 1946. године, а Савезно веће је у том периоду тражило од Парламента усвајање Резолуције о унапређењу истраживања у области нуклеарне енергије. Тадашњи премијер Швајцарске навео је да нуклеарно оружје није планирано, али се сматра да је ово био изнуђени став јер би у супротном било значајних

¹⁰³ T. V. Paul, *Power Versus Prudence*, 85.

¹⁰⁴ Michael Fischer, “The Swiss atomic bomb,” 8.4.2019, <https://blog.nationalmuseum.ch/en/2019/04/plans-for-a-swiss-atomic-bomb/>.

¹⁰⁵ Marco Jorio, “Nuclear weapons,” Version from: 6.10.2011, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024625/2011-10-06/>.

¹⁰⁶ Michael Fischer, “The Swiss atomic bomb.”

¹⁰⁷ Jurg Stussi-Lauterburg, “Historical Outline on the Question of Swiss Nuclear Armament,” Federal Administration, Bern, April 1996, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA339295.pdf>, 1.

осуда из иностранства.¹⁰⁷ Јорио наводи да је од 1953. до 1955. године швајцарска влада из предострожности у договору са Белгијом и Великом Британијом набавила десет тона уранијума, од чега је преко пет тона требало да буде чувано као војна ратна резерва, у највећој тајности (тек ће током 1980-их ова резерва бити предана ИАЕА).¹⁰⁸ Претпоставља се да су око 1955. године напори Швајцарске да стекне нуклеарно оружје успорили, будући да је у децембру 1954. године била актуелна такозвана Шевалије-иницијатива (*Chevalier-Initiative*), која је имала за циљ значајно смањење војног буџета и коришћење ослобођених средстава у другим пројектима, али ова иницијатива није одобрена у Парламенту. Исти аутор је поднео скупштини још две сличне иницијативе 1956. године, али су оне доживеле исту судбину имајући у виду заоштравање међународних односа, посебно гушење револуције у Мађарској од стране СССР-а.¹⁰⁹ Поред тога, у то време је било интензивно и размештање америчког тактичког нуклеарног наоружања у Европи, од чега је за Швајцарску од посебног значаја била судбина америчког нуклеарног оружја у Западној Немачкој, али и покретање војног програма неутралне Шведске.¹¹⁰ Први састанак Студијске комисије за могуће прибављање сопственог нуклеарног оружја, органа основаног под начелником Генералштаба који је радио у потпуној тајности, одржан је 29. марта 1957. године с намером да истражи могућности стицања нуклеарног оружја и предочавања Савезном већу налаза по том питању ради доношења коначне одлуке.¹¹¹ Најделикатније питање је било евентуална употреба нуклеарног оружја на сопственом тлу.¹¹² У исто време, Удружење официра Швајцарске одобрило је нуклеарно оружје као значајно појачање националне одбране, а у јулу 1958. године швајцарска војска објавила је декларацију о начелима, по питању стицања сопственог нуклеарног оружја, у којој се наводи:

¹⁰⁸ Marco Jorio, "Nuclear weapons."

¹⁰⁹ Jurg Stussi-Lauterburg, "Historical Outline on the Question of Swiss Nuclear Armament," 1.

¹¹⁰ Marco Jorio, "Nuclear weapons."

¹¹¹ Jurg Stussi-Lauterburg, "Historical Outline, 2.

¹¹² Michael Fischer, "The Swiss atomic bomb."

„У складу са нашом вишевековном традицијом одбрамбеног утврђивања, Савезно веће министара је мишљења да се војсци мора дати најделотворније оружје за очување наше независности и за заштиту наше неутралности. То укључује нуклеарно оружје. Савезно веће министара је, сходно томе, наложило Савезном војном департману да настави са истраживањем питања која произилазе из увођења нуклеарног оружја у нашу војску и да Савезном већу у одговарајуће време поднесе извештај о и примени истог.“¹¹³

Већ крајем те године, Савезно веће наложило је Савезном војном департману да истражује ефекте, набавку, куповину и производњу нуклеарног оружја и затим да поднесе извештај о томе, након чега је уследила потрага за рудом уранијума, разматрање врсте нуклеарног оружја, могућности тестирања и процене потребних средстава за цивилни и војни нуклеарни програм. Уранијум се увозио из Белгије и прерађивао у Енглеској, а постојале су и значајне домаће резерве у Швајцарској. Слично као и у случају Шведске, након што је швајцарска влада објавила намере стицања нуклеарног оружја 1958. године, Москва је оштро реаговала, сматрајући да је поседовање нуклеарног оружја супротно неутралности и да би оно било усмерено према СССР-у, што би за Москву било неприхватљиво.

У периоду када је постигнута сагласност на државном нивоу о могућности стицања сопственог нуклеарног оружја 1958. године, Покрет против нуклеарног наоружања почео је да прикупља потписе за измену Устава којом би се забранила „производња, увоз, транзит, складиштење и коришћење нуклеарног оружја свих врста.“¹¹⁴ Иницијатива за забрану нуклеарног оружја поднета је 29. априла 1959. године, док је 24. јула те године Демократска партија Швајцарске, која је била подељена по овом питању, поднела сопствену иницијативу која је предвиђала обавезан референдум о одлуци да се швајцарска војска опреми нуклеарним оружјем било које врсте. Референдуми о овим

¹¹³ Jürg Stussi-Lauterburg, “Historical Outline,” 2.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Andrea E. Heinzer, “Swiss Arms Control Policy: From Abstention to Participation,” in *Swiss Foreign Policy, 1945–2002*, eds. Jürg Martin Gabriel and Thomas Fischer (London: Palgrave Macmillan Ltd, 2003), 162 (159–185).

питањима су одржани у априлу 1962. и мају 1963. године и имали су негативан исход.¹¹⁵ Уследио је период разматрања опција стицања нуклеарног оружја, укључујући и набавке од већ постојећих поседника, као и сарадња са Шведском и Француском које су тада радиле на стицању нуклеарног оружја (Француска га је стекла 1960. године). Тада, 1963. године, објављен је и извештај о могућностима сопствене производње нуклеарног оружја. У исто време, Швајцарска је 1963. године потписала Уговор о делимичној забрани нуклеарних проба, због чега је Савезно веће већу пажњу посветило јачању конвенционалних способности и непролиферацији него стицању сопственог нуклеарног наоружања.¹¹⁶ Ипак, до 4. маја 1964. године швајцарски војни штаб планирао је да до 1980. године Швајцарска у трећој фази развоја има укупно 100 нуклеарних бомби (60–100 кт свака) за борбене авионе, 100 артиљеријских пројектила (по 5 кт) и 100 ракетних бојевих глава (по 20 кт).¹¹⁷ Планирано је да се уради седам подземних тестова у ненасељеним планинским пределима Швајцарске,¹¹⁸ што се није косило са потписаним уговором о делимичној забрани нуклеарних проба. За нуклеарно оружје лансирано из ваздуха планирана је куповина 100 француских борбених авиона Мираж-III. Захтев Савезног већа за додатним кредитом за набавку Миража-III, поднет истога дана када се појавио и извештај војног штаба у мају 1964. године, довео је, међутим, до прве парламентаране истражне комисије у историји Швајцарске и такозване „афере Мираж“, али и бројних промена у швајцарским оружјаним снагама и поремећаја поверења између самих институција.¹¹⁹

Швајцарска није била међу првим потписницама НПТ-а 1968. године, већ га је потписала 27. новембра 1969. године, дан пре него што је то учинила СР Немачка а ратификовала 1977. године. Како Хајнцер (*Heinzer*) наводи, њено учешће у овом уговору било је условљено бројем страна учесница, контролним режимом и одбрамбеним калкулацијама.¹²⁰ Пол

¹¹⁶ Marco Jorio, "Nuclear weapons."

¹¹⁷ Ursula Jasper, *The Politics of Nuclear Non-Proliferation*, 87.

¹¹⁸ "Swiss Nuclear Weapons," <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/switzerland/nuke.htm>.

¹¹⁹ Jurg Stussi-Lauterburg, "Historical Outline," 2.

¹²⁰ Andrea E. Heinzer, "Swiss Arms Control Policy," 162.

овом списку додаје и забринутост швајцарске индустрије нуклеарне енергије да би потписивање НПТ-а и заштитних мера са ИАЕА негативно утицало на трговину нуклеарним материјалима и технологијама, односно створило предност за државе које нису чланице уговора, као и захтеве да државе са нуклеарним наоружањем усвоје политику „не-прве употребе“.¹²¹ Такође, дискриминаторни карактер НПТ-а представљао је препреку за његово усвајање од стране Швајцарске што је, поред недовољних контролних механизма Уговора, било препознато као највећа слабост НПТ-а од стране све три радне групе које су биле формиране с циљем процене чланства Швајцарске у овом уговору.¹²²

Швајцарска је прихватала контролу наоружања у том периоду само уколико би била принуђена на то спољним притисцима, док се као инструмент спољне и безбедносне политике она дефинише тек након краја Хладног рата.¹²³ На ток швајцарског нуклеарног програма, поред совјетске претње, утицали су дакле и структура политичког система и доступни ресурси за израду бомбе, као и заустављање пролиферације нуклеарног оружја пре свега на Немачку. У априлу 1969. године формиран је Радни комитет за нуклеарна питања са Научним саветодавним одбором (који је укинут 1976. године), а који је држао питање могућности стицања нуклеарног оружја Швајцарске отвореним. Од 1977. до 1988. године основу рада Радног комитета чинио је документ под насловом „Швајцарска политика по питању нуклеарног наоружања“, по коме Швајцарска има сопствени интерес да преузме све мере дозвољене у оквиру НПТ-а како би постала латентна држава са нуклеарним наоружањем (држава која практично има способност израде нуклеарног оружја у брзом временском периоду уколико се појави потреба за тиме).¹²⁴ Ипак, отопљавање односа на глобалном нивоу између САД-а и СССР-а, и крај Хладног рата, уз све друге наведене разлоге, довели су и коначно до распуштања Радне групе за нуклеарна питања 1. новембра 1988. године, што се сматра крајем швајцарских напора за стицањем нуклеарног оружја у 20. веку.

¹²¹ T. V. Paul, *Power Versus Prudence*, 95.

¹²² Наведено према: Ursula Jasper, *The Politics of Nuclear Non-Proliferation*, 87.

¹²³ Andrea E. Heinzer, “Swiss Arms Control Policy,” 168.

¹²⁴ Jurg Stussi-Lauterburg, “Historical Outline,” 7.

Нуклеарно разоружање

Швајцарска обилује стратегијама по свим важним питањима своје „каскадне“ спољне и безбедносне политике, укључујући и оне од глобалног значаја, али је 2022. године први пут усвојила Стратегију контроле наоружања и разоружања која се односи на период 2022–2025 година,¹²⁵ иако су претходно за сваки легислативни период издавани извештаји о политици контроле наоружања, разоружања и непролиферације. У поменутој стратегији наводи се да је питање како најбоље постићи циљ нуклеарног разоружања у садашњим условима политички контроверзно.¹²⁶ Како је наведено:

“Швајцарска је увек имала став да се нуклеарно оружје тешко може користити у складу са релевантним правилима међународног права, посебно међународним хуманитарним правом. По овом основу Швајцарска наглашава значај хуманитарних последица нуклеарног оружја као кључног покретача даљег нуклеарног разоружања. Швајцарска наставља да следи своју посвећеност свету без

¹²⁵ Од 2011. године Швајцарска усваја стратегије спољне политике за сваки четворогодишњи легислативни период, од којих је последњи 2024–2027. година. У изради и вођењу своје спољне политике Швајцарска је значајан нагласак ставила на кохерентност, те први пут од стратегије спољне политике за период 2019–2023. година усваја такозвану „каскадну спољну политику“ која обухвата два нивоа стратешких спољнополитичких докумената и један оперативни ниво. На првом стратешком нивоу налази се сама Стратегија спољне политике. На другом стратешком нивоу налазе се стратегије које произилазе из кровне спољнополитичке стратегије географског и тематског типа за дати легислативни период. Од географских то су: Стратегија за Блиски исток и Северну Африку, Стратегија за Америку, Стратегија за Кину, Стратегија за подсахарску Африку и Стратегија за Југоисточну Азију. Од тематских то су: Стратегија за међународну сарадњу, Стратегија за дигиталну спољну политику, Стратегија за комуникације у иностранству, Стратегија за контролу наоружања и разоружање. Трећи ниво су оперативни планови имплементације датих стратегија који регулишу поједина уско специфична питања. “Foreign policy: strategies and key aspects,” <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/implementing-foreign-policy.html>.

¹²⁶ “Arms Control and Disarmament Strategy 2022–2025”, Swiss Federal Department of Foreign Affairs FDFA, 2.2.2022, 2.

нуклеарног оружја, иако постоје другачији приступи за постизање овог циља.¹²⁷

Швајцарска је чланица Конференције о разоружању од 1996. године, чланица је Групе нуклеарних снабдевача и Контролног режима за ракетну технологију. Заједно са Шведском и још дванаест држава чланица Швајцарска од 2019. године учествује у Стокхолмској иницијативи за нуклеарно разоружање. Ова иницијатива је усвојила предлог „Кораци ка унапређењу нуклеарног разоружања“ и „Пакет за смањење нуклеарног ризика“. Предлоге је до сада подржало нешто преко двадесет земаља, укључујући Албанију, Словенију, С. Македонију, Грчку и Молдавију. „Кораци“ предвиђају 22 конкретна корака који би водили ка нуклеарном разоружању.¹²⁸ „Пакет“ ставља у први план ризик од поновне употребе нуклеарног оружја и позива пре свега државе са нуклеарним наоружањем, као и саму Прегледну конференцију НПТ-а, да предузму све мере и ставе у први план израду мера које ће водити ка смањивању могућности употребе нуклеарног оружја.¹²⁹ Разлика у приступу је таква да док Швајцарска и Шведска стављају у први план и позивају на одговорност државе са нуклеарним наоружањем, Аустрија, Ирска и Малта, на пример, приступиле су његовој забрани без обзира на неучествовање држава са нуклеарним наоружањем. Швајцарска сматра НПТ кључним стубом режима непролиферације и разоружања, и подржава конструктивне ангажмане који би на реалистички начин, без стварања подела, довели до нуклеарног разоружања. Овај приступ се, по швајцарском становишту, супротставља нетрадиционалистичком и нереалистичком приступу који је заузео Уговор о забрани нуклеарног оружја, а који стигматизује нуклеарно оружје на бази хуманитарних разлога не узимајући у обзир безбедносне интересе, ствара

¹²⁷ Исто, 14.

¹²⁸ “Stepping stones for advancing nuclear disarmament,” 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York, 4–28 January 2022, NPT/CONF.2020/WP, <https://www.government.se/contentassets/69558f7f0bbc48c0ad2a2c0e70e7ca9a/working-paper—stepping-stones-for-advancing-nuclear-disarmament.pdf>.

¹²⁹ “A nuclear risk reduction package,” 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York, 1–26 August 2022, NPT/CONF.2020/WP9/Rev.1.

дубље поделе међу државама поседницама и онима које не поседују нуклеарно оружје и не поседује развијене мере верификације нуклеарног разоружања.¹³⁰ Иако се залаже за нуклеарно разоружање, Швајцарска сматра и да се „геополитичке реалности морају узети у разматрање“.¹³¹ Она такође тежи стварању „инклузивне“ контроле нуклеарног наоружања и разоружања, и види своју улогу као „ствараоца мостова“ имајући у виду њене добре односе са државама са нуклеарним наоружањем, посебно у домену верификације нуклеарног разоружања.¹³² Међу циљеве и мере у вези са нуклеарним разоружањем Швајцарска наводи и „преиспитивање своје позиције о Уговору о забрани и доприношење конструктивној коезистенцији између НПТ-а и Уговора о забрани.“¹³³

Швајцарска је 2016. године била уздржана од гласања о резолуцији Генералне скупштине УН, која је успоставила формални мандат државама да започну преговоре о правно обавезујућем инструменту за забрану нуклеарног оружја, који би довео до његовог потпуног елиминисања. Ипак, она је 2017. године учествовала у преговорима о овом инструменту и од почетка наглашавала специфичност преговарања Уговора о забрани нуклеарног оружја – а то је брзина којом се дошло до њих. То је оставило нерешеним питања утицаја овог уговора на шири режим НПТ-а – да ли он доприноси његовом јачању или слабљењу у делу који се односи на нуклеарно разоружање.¹³⁴ „Иако разумемо да многи у просторији желе да брзо напредују, верујемо да је подједнако важно да одвојимо време за потпуну анализу и разумевање корака које ћемо предузети. За добар споразум ће требати време за преговарање. Журба не би требало да буде наш водич“, наводи се у

¹³⁰ “Arms Control and Disarmament Strategy 2022–2025,” 16.

¹³¹ Исто.

¹³² Исто.

¹³³ Исто, 17.

¹³⁴ Исто, 16.

¹³⁵ “Echange de vues general, Conférence des Nations Unies pour la négociation d’un instrument juridiquement contraignant visant à interdire les armes nucléaires en vue de leur élimination complete,” New York, 28 mars 2017, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/28March_Switzerland.pdf, 2.

изјави швајцарске представнице на конференцији УН о преговарању Уговора о забрани у марту 2017. године.¹³⁵

Швајцарска се залагала да Уговор о забрани садржи јасне забране, фокусирање на кључне норме потребне за сузбијање нуклеарног оружја, његову изградњу на разлозима хуманитарне природе, уз узимање у обзир безбедносних изазова, јасно позиционирање новог међународноправног инструмента у односу на постојећи режим непролиферације формиран око НПТ-а, при чему би он представљао јасан допринос имплементацији члана VI НПТ-а и не би садржао слабију норму од оне садржане у њему.¹³⁶ Швајцарска је посебну забринутост изражавала поводом питања верификације, која би по њеном мишљењу, морала да буде јасна и свеобухватна, заснована на најснажнијим заштитним мерама ИАЕА (што у коначном неће бити случај). Нови уговор, по Швајцарској, не би смео да умањује права држава по питању коришћења нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе, економије и трговине, атомске, радиолошке, биолошке и хемијске одбране и безбедносне и одбрамбене сарадње са државама које нису чланице.¹³⁷ Швајцарска је предложила и уношење у уговор обавеза попут помоћи држави која је нападнута нуклеарним оружјем, помоћ жртвама нуклеарног напада, предузимање мера заштите животне средине у случају употребе нуклеарног оружја и међународне сарадње на нуклеарној заштити.¹³⁸

Швајцарска је (као и Шведска) гласала за усвајање текста Уговора о забрани у јулу 2017. године зато што подржава исти циљ – свет без нуклеарног оружја, иако је изразила незадовољство са његовим садржајем. Швајцарски парламент подржава Уговор о забрани и извор је притиска на Владу да потпише Уговор.¹³⁹ Швајцарска левица подржава потписивање Уговора о забрани из хуманитарних разлога, док га

¹³⁶ Исто, 3.

¹³⁷ Исто.

¹³⁸ Исто.

¹³⁹ Christof Forster, "Ban nuclear weapons? Yes, but ...," *Swiss Community*, 22.3.2024, <https://www.swisscommunity.org/en/news-media/swiss-revue/article/ban-nuclear-weapons-yes-but>.

¹⁴⁰ Исто.

Швајцарска народна партија види као инструмент спречавања уласка Швајцарске у НАТО.¹⁴⁰

Укратко, Швајцарска је посвећена циљу – свет без нуклеарног оружја, али такође види ризике да Уговор о забрани нуклеарног оружја може ослабити постојеће норме и споразуме и створити паралелне процесе и структуре који могу додатно допринети поларизацији, уместо да је умање.¹⁴¹

Бројни швајцарски грађани, градови и парламент позвали су на усвајање Уговора о забрани, међутим 2018. године швајцарска влада објавила је извештај Радне групе о импликацијама чланства у Уговору, а његов закључак је био да „У овој фази, разлози против приступања Швајцарске надмашују потенцијалне могућности које прате потписивање и ратификацију овог споразума.“¹⁴² У овом извештају наводи се и да нуклеарно оружје „игра улогу“ у безбедности Швајцарске због нераскидиве везе са безбедношћу швајцарских суседа и њене локације, посебно оних у НАТО-у.¹⁴³ Група је, такође, навела могући асиметрични ефекат забране нуклеарног оружја на либералне демократије, што би их онда могло ослабити у односу на друге ауторитарне силе, што додатно јача уверење Швајцарске да нуклеарно оружје доприноси безбедности и да је одвраћање одржива опција за њену безбедност. С друге стране, Уговор о забрани би „ограничио слободу деловања Швајцарске у случају самоодбране“.¹⁴⁴ Додатно, Швајцарска је изразила поверење у одвраћајућу улогу нуклеарног оружја, односно да оно „наставља“ да спречава директне оружане сукобе између великих сила.¹⁴⁵ Штавише, Швајцарска је сматрала

¹⁴¹ “Explanation of Vote, United Nations Conference to Negotiate a Legally Binding Instrument to Prohibit Nuclear Weapons,” New York, 7 July 2017, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/7July_Switzerland.pdf.

¹⁴² “Switzerland,” ICAN, <https://www.icanw.org/switzerland>.

¹⁴³ “Report of the Working Group to analyse the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons,” Federal Department of Foreign Affairs FDFA, 2018, https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/sicherheitspolitik/2018/2018-bericht-arbeitsgruppe-uno-TPNW_en.pdf, 6.

¹⁴⁴ Исто, 5.

¹⁴⁵ Исто, 6.

да би усвајање Уговора о забрани значило улажење у ону групу држава које подржавају забрану, односно да би је то сврстало против држава које поседују нуклеарно оружја и њихових савезника, па чак и у ситуацију да их на тај начин „директно нападају“ агендом стигматизације.¹⁴⁶ То је за Швајцарску било супротно схватању улоге њене војне неутралности као моста и посредника између оних држава које имају и оних које немају нуклеарно оружје и тиме спречавања даље поларизације међу њима.¹⁴⁷ Швајцарска је, такође, пре свега забринута због могућег слабљења западне алијансе забраном нуклеарног оружја, у моменту када безбедносно окружење и изазови не дозвољавају такав исход.

Према ставу Међународне кампање за забрану нуклеарног оружја (а видећемо касније да је овакве ставове имао раније и Тито поводом спојивости безатомске зоне са чланством у војном савезу), међутим, Уговор о забрани нуклеарног оружја, иако је усмерен на елиминацију нуклеарног оружја и самим тиме на промену доктрине одвраћања, није усмерен на елиминацију војних савеза као таквих, укључујући НАТО, већ на њихову карактеристику као нуклеарних савеза.¹⁴⁸ То би значило промену НАТО војне доктрине и читавог концепта одбране.

На крају, може се закључити да у позицијама Швајцарске и Шведске за разлику од Аустрије, Ирске и Малте (о којима ће бити речи у наставку) постоји велика разлика у схватању шта значи неутралност. У првом случају неутралност Швајцарске и Шведске се представља као неутралност између оних који имају и оних који немају нуклеарно оружје, а главна улога види се у „изградњи мостова“ међу њима и умањења поларизације, док се у другом неутралност види као нераскидива са хуманитарном и пацифистичком улогом неутралних земаља које не могу бити неутралне у односу на нехуманост поседовања и употребе нуклеарног оружја.

¹⁴⁶ Исто, 6 и 9.

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ “Briefing paper: NATO and the TPNW,” ICAN, December 2020, https://d3n8a8pro7vhm.cloudfront.net/ican/pages/1832/attachments/original/1608214504/Briefing_paper_NATO__TPNW_FINAL_December_2020.pdf?1608214504.

¹⁴⁹ “Switzerland,” ICAN.

Швајцарска је као посматрач присуствовала првом састанку држава чланица Уговора о забрани, који се одржао у Бечу у јуну 2022. Она је поздравила „различите изјаве да је сврха Уговора о забрани да допринесе имплементацији одредби НПТ-а“.¹⁴⁹ Такође, Швајцарска је тада најавила да ће „нова евалуација“ швајцарске позиције о приступању Уговору почети касније 2022. године, на основу резултата првог састанака страна уговорница и Десете прегледне конференције НПТ-а. Без обзира на ту одлуку, Швајцарска намерава да настави да конструктивно сарађује по питању Уговора о забрани.

Реевалуација става о Уговору о забрани уследила је у марту 2024. године када је швајцарска влада одлучила да се Швајцарска за сада неће придружити Уговору о забрани из истих разлога као и 2018. године, укључујући и „недавна дешавања у безбедносној политици у Европи и глобално“. Савезно веће је истакло да је „убеђено да придруживање Уговору о забрани није у интересу Швајцарске, с обзиром на тренутни међународни контекст и рат у Европи, који су истакли поновну хитност безбедносних питања.“¹⁵⁰ Швајцарска влада је још једном истакла да приступ који се примењује у оквиру НПТ-а види као делотворнији приступ постизању света без нуклеарног оружја од оног понуђеног Уговором о забрани нуклеарног оружја, будући да његов домет сматра ограниченим.¹⁵¹ Тиме је Швајцарска показала да Уговор о забрани у ствари сматра за некомпатибилан и алтернативан НПТ-у, будући да се по њеном мишљењу нуклеарно разоружање може постићи само у сарадњи са, а не против држава са нуклеарним наоружањем. С тим у вези, Швајцарска ће наставити да позива државе са нуклеарним наоружањем да примене члан VI НПТ-а.¹⁵² Од њеног усвајања Швајцарска је била уздржана од гласања о годишњој резолуцији Генералне скупштине УН којом се поздравља усвајање и позива на универзализацију Уговора о забрани „што је пре могуће“.¹⁵³

¹⁵⁰ “Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons: Federal Council sees no need to change direction at this time,” 27.3.2024, <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases/media-releases-federal-council.msg-id-100539.html>

¹⁵¹ Исто.

¹⁵² Исто.

¹⁵³ “Switzerland,” ICAN.

3.1.2. Шведска¹⁵⁴

Порекло војне неутралности

Војна неутралност у Шведској није била уставом уређена, већ се испољавала и декларисала као вид практичне спољне и безбедносне политике који на најбољи могући начин чува шведске интересе.¹⁵⁵ Она никад није тражила, нити добила, међународноправно признање своје неутралности као сталне, нити је покушавала да је дефинише сопственим правним актима.¹⁵⁶ Оваква процена је, међутим, промењена након руске интервенције у Украјини када је Шведска у мају 2022. године донела одлуку да се пријави за чланство у НАТО, у координацији са Финском, што је одлука утемељена на историјским искуствима. Обе земље су поднеле кандидатуру за чланство у НАТО-у истог дана 18. маја 2022. године и потписале приступне протоколе 5. јула те године. Ипак, имајући у виду неке од примедби Мађарске и Турске, процес ратификације приступних протокола је нешто продужен, али 7. марта 2024. године Шведска је постала НАТО чланица, окончавајући тиме, како се уобичајено сматра, двестогодишњи период шведске неутралности.

Четири су главна разлога која се наводе као објашњење за избор неутралности у Шведској: 1) честа искуства пораза у ратовима са суседима и онда када је Шведска желела да прошири своју територију; 2) страх од Русије имајући у виду сталне поразе у ратовима са овом земљом (иако су током историје постојали и примери тајних договора две земље) и страх од руске доминације Балтичким морем, које је данас готово у потпуности под контролом НАТО; 3) тежња да избегну рат између великих сила, будући да се Шведска увек налазила између њих, и 4) страх да би промена политике неутралности ка савезништву у НАТО-у негативно утицала на финску безбедност у контексту Хладног рата.

¹⁵⁴ Шведска се у монографији разматра јер је програм нуклеарног наоружања развијала као војно неутрална држава.

¹⁵⁵ Jakob Vestberg, „Švedska politika neutralnosti,“ u *Neutralnost u XXI veku – pouke za Srbiju*, ur. Igor S. Novaković (Београд: ISAC Fond, 2013), 47.

¹⁵⁶ Игор Новаковић, *Стална неутралност у Европи у постхладноратовском периоду* (Београд: Институт за европске студије, 2019), 98.

Шведска неутралност потиче још од почетка 19. века и сматра се да је њене темеље успоставио краљ Карл XIV Јохан 1812. године, док је формални документ о проглашењу „стриктне и независне неутралности“ прокламован 1834. године у условима очекивања избијања сукоба између Русије и Велике Британије.¹⁵⁷ Претходно, Шведска се налазила између идеја империје и мале државе која се одрекла територијалних освајања и усмерила своје напоре ка унутрашњем развоју.¹⁵⁸ Почетком 19. века током Наполеонових ратова, укључујући и Фински рат 1808–1809. године, Шведска је изгубила трећину своје територије, укључујући и Финску која је постала део Русије све до 1917. године, као и четвртину становништва. Пучом из 1809. године смењен је шведски краљ Густав IV Адолф а успостављен краљ Чарлас XIII, и усвојен је „Инструмент владе“ који је служио као устав Шведске све до 1974. године када је замењен новим. „Инструментом владе“ из 1809. године Шведска је прешла из апсолутне у конститутивну монархију, уважавајући поделу власти. Такође, 1812. године усвојена је нова спољна политика Шведске позната као „Политика 1812“, која је требала да направи раскид са шведском ратном прошлошћу, али је услед Наполеонове инвазије на Русију склопљен договор са Русијом по коме ће Шведска признати Финску као део Русије, а Русија помоћи Шведској да од Данске добије Норвешку.¹⁵⁹ Уговором из Кила је и дошло до оваквог исхода, што је потврђено на Бечком конгресу 1815. године. Краљевство са Норвешком трајало је до 1905. године, када је Норвешка једнострано раскинула државну заједницу. Конзервативци и социјалдемократе имали су различите погледе на то како одговорити на унилатерално издвајање Норвешке, при чему су први били спремни на војни одговор, док су други били против било какве активности усмерене ка Норвешкој. Шведска је затим помогла Данској да се одбрани од савеза немачких држава 1848. године.

¹⁵⁷ Krister Wahlbäck, *The Roots of Swedish Neutrality* (Uppsala: Swedish Institute, 1986), 7–8

¹⁵⁸ Mikael af Malmborg, *Neutrality and State-Building in Sweden* (New York: Palgrave, 2001), 44.

¹⁵⁹ Jakob Vestberg, „Švedska politika neutralnosti,“ 48.

Шведска је у још неколико наврата након 1834. године доносила декларације о неутралности. Друга декларација о неутралности Шведске усвојена је 1853. године као резултат тензија између Британије и Русије и Кримског рата, што, међутим, Царска Русија није видела као конзистентну активност са „Политиком 1812“. Међутим, из страха да ће Русија покушати да заузме луке у Норвешкој, Краљевство Шведске и Норвешке је потписало уговор са Британијом и Француском о гаранцији њеног територијалног интегритета (Новембарски уговор), што је значило обавезивање да ће у случају руског напада на Краљевство, Француска и Британија пружити помоћ у одбрани.¹⁶⁰ Париским уговором из 1856. године забрањено је стварање руских војних утврђења на Оландским острвима и извршена њихова демилитаризација. У другом сукобу Данске са немачком конфедерацијом 1863. године, и поред обећања шведског краља Карла XV да ће помоћи, помоћ је изостала, а Данска је претрпела тежак пораз и губитак јужних територија.¹⁶¹ Ово ће додатно утицати на јачање опције неутралности Шведске, што ће бити ојачано уједињењем Немачке 1870–1871. године.¹⁶² Такође, у склопу погоршања односа између Британије и Русије, Шведска је 1878. године усвојила трећу, а затим 1885. године и четврту декларацију о неутралности.¹⁶³ Ове декларације о неутралности имале су свој утилитарни карактер, за разлику од пакта за неутралност који је постојао током 18. века како би се заштитило право пролаза и трговине око Балтичког мора.¹⁶⁴ Оне су омогућавале и унутрашњи консензус и додатно формирале антиратни идентитет шведског друштва, који је тежио да се прошири и на Норвешку и Данску. Међутим, дански мировни покрет је видео неутралност као неспојиву са јаком одбраном, што је управо концепт који је имала Шведска (неутралност је у периоду од око сто година била и политика Норвешке,

¹⁶⁰ Ryszard M. Czarny, *Sweden: From Neutrality to International Solidarity* (Cham: Springer, 2018), 25.

¹⁶¹ Jakob Vestberg, „Švedska politika neutralnosti“, 48.

¹⁶² Krister Wahlbäck, *The Roots of Swedish Neutrality*, 18.

¹⁶³ Mikael af Malmborg, *Neutrality and State-Building in Sweden*, 98.

¹⁶⁴ Jelena M. Radoman, „*Military neutrality and non-alignment as security strategies of small states: Case studies of Serbia and Sweden*,“ (PhD diss., University of Belgrade, 2019), 187.

док је била у унији са Шведском)¹⁶⁵ – неутралност браћена јаким снагама које се у кратком року мобилишу, а која је касније укључила и истраживање могућности стицања нуклеарног оружја.

Током Првог светског рата у Шведској није постојала сагласност око тога ко је већа претња – Немачка или Русија. Конзервативне струје биле су више наклоњене Немачкој, док су социјалдемократе више нагињале савезништву са Антантом. Ипак, опет је победила опција неутралности, што због заштите трговинских интереса што због помешаних ставова унутар шведског друштва и тежње да се одрже добри односи и са једном и са другом страном. Шведска је подржавала социјалистичку револуцију у Русији, будући да је сматрала да ће нова власт бити мања претња по руске суседе. Позивајући се на неутралност, Шведска је одбила и понуде Немачке око заузимања Оландских острва.¹⁶⁶ Шведска је била велики подржавалац Лиге народа, иако је постојала значајна дебата поводом њеног чланства у Лиги, будући да су СССР и Немачка биле искључене из ње, те се шведско учешће могло тумачити као нарушавање политике неутралности. Шведска је инсистирала на укључивању Немачке у чланство Лиге, што се и десило 1926. године, док је СССР постао њена чланица тек 1934. године, годину дана након што је Немачка иступила из њеног чланства. Ипак, Влада Шведске је у чланству у Лиги видела начин да утиче на формирање међународног поретка и подржи процес разоружања коме је у једном кратком периоду и сама приступила.¹⁶⁷ Након 1936. године Шведска је значајно увећавала свој војни буџет, као и производњу наоружања. Разматрала се и заједничка одбрана Оландских острва са Финском, а током Зимског рата и војно је помагала Финској. Са заоштравањем односа и новим ратом на помолу Шведска се поново окренула проглашавању неутралности 1938. године (заједно са Данском, Норвешком, Финском и Исландом) и била је једна од земаља Неутралне лиге формиране уочи Другог светског рата, од којих једина није претрпела инвазију.

Шведска неутралност током Другог светског рата константно се доводи у питање, будући да је Шведска била кључна у снабдевању

¹⁶⁵ Mikael af Malmborg, *Neutrality and State-Building in Sweden*, 98.

¹⁶⁶ Ryszard M. Czarny, *Sweden: From Neutrality to International Solidarity*, 32.

¹⁶⁷ Исто, 34.

нацистичке Немачке гвожђем, челиком и машинеријом, укључујући и транспорт немачких трупа и војне опреме преко шведске територије ка источном фронту у Финској.¹⁶⁸ Након рата, 1948. године, Шведска је тежила формирању Скандинавског одбрамбеног савеза, који би у ствари био форма заштите неутралности ових земаља. Кроз стварање овакве алијансе Шведска би успела да задржи своју неутралну политику у односу на велике силе и била би окружена земљама са којима би имала компатибилне и узајамно ојачавајуће безбедносне политике и одбрамбене капацитете. Шведски министар спољних послова Унден, такође је изражавао страх да би чланством појединих нордијских држава у војном савезу усмереном против Совјетског Савеза рат могао бити призван на полуострво.¹⁶⁹ Фишер наводи да не само да није било подршке САД-а њеном формирању, већ да је постојала и претња да у случају формирања регионалног савеза државе чланице ове уније не би могле да купе било какву војну опрему од САД-а.¹⁷⁰ Сједињене Државе су у случајевима када су земље западне Европе желеле да буду неутралне обично ту њихову намеру приписивале утицају СССР-а и намери да се на тај начин ослаби НАТО. Услед различитих искустава и перцепција остваривања безбедности, Исланд, Данска и Норвешка су годину дана касније биле једне од оснивача НАТО, док је Финска од почетка била искључена из планова формирања Скандинавске алијансе, имајући у виду њен посебан однос са СССР-ом. Шведска је и поред прокламоване неутралности задржала блиске везе са Западном алијансом и била у уверењу да би се у случају било каквог напада на њу САД и НАТО ангажовали у њеној одбрани. Са оваквим изборима на Скандинавији је формиран безбедносни режим – „Нордијски баланс“ – који је био врло сличан оном у коме се налазила и Југославија током Хладног рата. Две земље ће касније делити искуства са предлозима формирања зона слободних од нуклеарног оружја, као начина да умање претњу од прелета нуклеарно наоружаних ракета две супротстављене стране, као и могућности да оне буду оборене изнад њихових територија, усмерености тих ракета ка њима, као и

¹⁶⁸ Christine Agius, *The social construction of Swedish neutrality: challenges to Swedish identity and sovereignty* (Manchester: Manchester University Press, 2006), 79.

¹⁶⁹ Jakob Vestberg, „Švedska politika neutralnosti,“ 49.

¹⁷⁰ Tomas Fišer, „Evropske neutralne zemlje tokom Hladnog rata,“ u Igor S. Novaković (ur.), *Neutralnost u XXI veku*, 28.

умањења деструктивног потенцијала потенцијалног сукоба кроз јачање мера поверења и разоружање. Искуства обе земље су слична и у погледу паралелног постојања програма нуклеарног наоружања који су започети одмах након Другог светског рата и прве употребе нуклеарних бомби, све до 1966–1968. године у случају Шведске, односно 1988. године у случају Југославије када су програми обустављени. Кредибилност и одрживост шведске неутралности служила је током Хладног рата и као тампон зона између НАТО-а и СССР-а.¹⁷¹

Након краја Хладног рата неутрална политика је у Шведској замењена политиком несврстаности у миру како би могла бити неутрална у рату. То је значило неучествовање у оружаним сукобима и савезништвима. Ова промена била је резултат и тежње Шведске да неутралност уклони као могућу препреку њеном путу у Европску унију. Ова промена шведске политике била је омогућена попуштањем тензија између Истока и Запада, и престанком постојања снажног актера на Истоку. Са променом начина очувања руских интереса након 2005. године и ширења НАТО-а на Балтичке земље, а које је довело до снажнијег одговора Русије у свим правцима, Шведска је осетила опасност да она, Финска и Балтичке земље могу постати мета новог напада Русије, што је водило ка све већој милитаризацији Шведске. То је значило јачање концепта тоталне одбране, повратак обавезног служења војног рока и јачање територијалне одбране, са посебним фокусом на острво Готланд у Балтичком мору које се налази између Шведске и Летоније.¹⁷² Руска интервенција у Украјини од 24. фебруара 2022. године виђена је у Шведској као прекретница у историји, масовно кршење међународног права од стране Русије и одраз руских неоимперијалних амбиција које теже да поруше европски безбедносни поредак. Руски предлози за

¹⁷¹ John Logue, "Sweden," in *Europe's Neutral and Non-Aligned States*, eds. Victor S. Papacosma and Mark R. Rubin (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1997), 89 (71–102).

¹⁷² Gil Barndollar, "Sweden's New Model Army," *Foreign Policy*, March 15, 2024, <https://foreignpolicy.com/2024/03/15/sweden-nato-military-conscription-model-defense/#:~:text=In%202018%2C%20the%20Swedes%20restored,as%20850%2C000%20men%20and%20women;NatashaLindstaedt,%20Putin%27s%20designs%20on%20a%20Baltic%20island%20are%20leading%20Sweden%20to%20prepare%20for%20war,%20May%2024,%202024,https://theconversation.com/putins-designs-on-a-baltic-island-are-leading-sweden-to-prepare-for-war-230804>.

безбедносне гаранције у Европи, из децембра 2021. године, перципирају се као ултиматуми. Сама Русија виђена је као агресивна аутократија, док се НАТО види као заједница демократских држава. Борба Украјине против Русије у том контексту се представља као борба за читаву Европу, па и Швеђане, будући да она зауставља руско напредовање даље ка Западу. Чланство Шведске у НАТО-у се тиме представља као крај уступака које је Шведска чинили Русији својом неутралношћу.¹⁷³

Од варијабли које разматрам као релевентне за питање односа према забрани нуклеарног оружја, важно је, након овог кратког прегледа шведске неутралности, истаћи то да Шведска никада није била окупирана, под страном колонијалном управом или са наметнутим режимима ограничења развоја и снаге њених оружаних снага и система, што карактерише државе које су склоније прихватању забране нуклерног оружја.

Несврстани и СССР

Још од 1950-их Шведска је успостављала добре односе са земљама које ће касније бити окупљене у Покрету несврстаних и земљама насталим у процесу деколонизације. Она је била једина западна земља која је 1959. године у Генералној скупштини УН гласала у прилог самоопредељењу Алжира.¹⁷⁴ Шведска се активно ангажовала у помагању покрета за самоопредељење широм света и критиковала је интервенције великих сила у другим земљама, што ће посебно бити видљиво на примеру Вијетнама.¹⁷⁵ Услед јачања Шведске комунистички партије на основу

¹⁷³ “Statement of Government Policy Following Sweden’s Accession to NATO,” Speech by Tobias Billström in the Parliamentary Debate on Foreign Affairs, 20 March 2024, <https://www.government.se/speeches/2024/03/statement-of-government-policy-following-swedens-accession-to-nato/>.

¹⁷⁴ Marie Demker, “A Magic Moment in Swedish Foreign Policy: Voting ‘YES’ to Algerian Self-determination in 1959,” *Cooperation and Conflict* 33, no. 2 (1998): 135 (130-151).

¹⁷⁵ Naman Habtom-Desta, “Acting Independently: The Vietnam War and the Roots of Sweden’s Foreign Policy,” *Wilson Center*, August 22, 2019, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/acting-independently-the-vietnam-war-and-the-roots-swedens-foreign-policy#:~:text=From%20the%20mid%2D1960s%20until,States’%20war%20in%20Southeast%20Asia.&text=Image%3A%20Swedish%20leader%20Olof%20Palme,a%20a%20torchlight%20march%2C%20February%201968.>

антиратне кампање, шведска Социјалдемократска партија била је принуђена да преузме ову реторику како би задржала своје бирачко тело и како би контролисала раст комунизма.¹⁷⁶ Од средине 1960-их година Шведска има значајну улогу у међународним активностима и активна је у промовисању побољшања односа између Истока и Запада, дијалога Севера и Југа и исказивању солидарности са новоносталним земљама у процесу деколонизације.¹⁷⁷ У овим напорима посебно се истицао шведски министар спољних послова и лидер социјалдемократа Олаф Палме који је, на пример, 1968. године, заједно са амбасадором Северног Вијетнама у Стокхолму, марширао са упаљеним бакљама као вид протеста против рата у Вијетнаму и који је више од десет година касније био оснивач Палмеове комисије која се бавила питањима разоружања. Шведска је признала Северни Вијетнам, њен парламент позивао је на признање Источне Немачке и Северне Кореје, а 2014. године Шведска је признала Палестинску државу. Током свог мандата несталног члана СБ УН, средином 1970-их година, Шведска је гласала против САД-а, односно у корист мировних и ослободилачких покрета у Африци и на Блиском истоку и санкција на трговину оружјем са режимом Јужне Африке.¹⁷⁸ Будући да је водила такву политику, Шведска је била и велики заговорник забране тестирања нуклеарног оружја и његовог ширења.

Антинуклеарне активности и предлози, попут оних за стварање зона слободних од нуклеарног оружја у Европи, били су предлагани од земаља социјалистичког блока и Варшавског пакта због чега су постојале сумње да је левичарска струја Социјалдемократске странке повезана са Москвом. Према закључцима америчких званичника, међутим, антнуклеарне активности Шведске током 1960-их година ипак се могу приписати њеним уверењима, пре него раду за Совјетски Савез.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ Andreas Mørkved Hellenes et Carl Marklund, "Sweden Goes Global: Francophonie, Palme, and the North-South Dialogue during the Cold War," *Historie Politique* 35, 2018, <https://journals.openedition.org/histoirepolitique/6297#quotation>.

¹⁷⁸ Naman Habtom-Desta, "Acting Independently."

¹⁷⁹ Paul M. Cole, "Atomic bombast: Nuclear weapon decision-making in Sweden, 1946–72," *The Henry L. Stimson Centre, Occasional Paper No. 26*, April 196, 27.

Везе са Социјалистичком интернационалом постојале су кроз блиске везе владајуће Социјалдемократске партије Шведске са финским социјалдемократама, који су играли активну улогу у овој организацији и одржавали везе са Совјетима.¹⁸⁰ Унутар саме партије постојале су струје „песимиста“ и „оптимиста“ које су на различите начине интерпретирале понашање Совјетског Савеза и могуће одговоре Шведске на константне уласке совјетских подморница, укључујући и оних са нуклеарним наоружањем у Балтичко море. „Песимисти“, чије је упориште било у војним и одбрамбеним круговима, имали су врло скептичне погледе према Совјетском Савезу, перципирајући је као „офанзивну силу која има намеру да оствари предност на основу неодлучности у Шведској и релативног опадања шведских оружаних снага и претвори Балтик у *de facto* совјетско море“.¹⁸¹ С друге стране, „оптимисти“ са упориштем у круговима задуженим за спољну политику веровали су да је Совјетски Савез руковођен дефанзивним мотивима, и да се нарушавање интегритета шведских територијалних вода може приписати свеукупном погоршању међународних односа, што значи да постоји одговорност и САД-а.¹⁸² У односу на предлог о стварању Нордијске зоне слободне од нуклеарног оружја, ова подела се манифестовала тако што су „песимисти“ позивали на стварање територијално што шире зоне која би обухватила Балтик, али и делове совјетске територије. „Оптимисти“ су сматрали да Балтик не мора бити укључен, али уз унилатерално повлачење свих совјетских подморница из овог мора, док је тадашњи премијер Палме сматрао да Нордијска зона слободна од нуклеарног оружја мора укључивати и Балтик.¹⁸³ Такође, Совјети су учествовали у Палмеовој комисији која је радила током 1980-их година и предлагала стварање коридора без нуклеарног оружја у централној Европи, а што су Совјети видели као почетак стварања Европе слободне од нуклеарног оружја.¹⁸⁴

¹⁸⁰ John Van Oudenaren, “The Soviet Union and the Socialist and Social Democratic Parties of Western Europe,” A RAND Note, February 1986, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2009/N2400.pdf>, 40.

¹⁸¹ Исто.

¹⁸² Исто.

¹⁸³ Исто, 41.

¹⁸⁴ Исто.

Након распада Совјетског Савеза, Шведска је позивала на укључивање Русије у европски безбедносни систем, јер се плашила да би изолована Русија могла бити претња и да би у таквим условима лако скрајнула са демократског пута. Такође, Русија је и у тим околностима и даље у Шведској сматрана за велику силу са којом би требало одржавати добре односе, а посебно су бринуле велике количине совјетског наоружање које су остале у новонасталим републикама.

Однос са ЕУ и НАТО-ом

Слично готово свим другим неутралним земљама у Европи, осим Ирске, Шведска није тражила чланство у Европским економским заједницама током Хладног рата, сматрајући да то не би било у складу с њеном политиком неутралности. Она је постала чланца Нордијског савета 1952. године и Европске зоне слободне трговине 1960. године, а затим склопила билатерални уговор о слободној трговини са Европском економском заједницом и скоро двадесет година касније била укључена и у Европски економски простор 1992. године, док је пријаву за чланство поднела у јулу 1991. године.¹⁸⁵ С друге стране, сматрало се да је Шведска у кооперативном односу са Западом и да ни на који начин не би подржала превласт комунизма. Кроз блиску сарадњу са Норвешком и Данском, она је добијала и војну технологију од САД-а и везивала своју одбрану за НАТО.¹⁸⁶ Подморнице САД-а са нуклеарним наоружањем, смештеним на ракетама средњег домета Поларис А-1, биле су стационаране близу шведске обале тако да могу извршити узвратни напад на Москву, а ради њихове заштите САД су у значајној мери помогле и развој шведске авијације.¹⁸⁷ Шведска је током Хладног рата

¹⁸⁵ Sawako Maruyama, "The EU accession revisited: Why did Sweden joined the EU?", Discussion paper No. 1704, February 2017, Graduate School of Economics, Kobe University, <https://www.econ.kobe-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2023/06/1704.pdf>, 4–5.

¹⁸⁶ Tomas Fišer, „Evropske neutralne zemlje tokom Hladnog rata,“ 29.

¹⁸⁷ Roger Svensson, "Sweden's NATO Application Would Be a Sea Change – and a Logical Endpoint," *German Marshal Fund*, May 06, 2022, <https://www.gmfus.org/news/swedens-nato-application-would-be-sea-change-and-logical-endpoint>

помагала и у прикупљању обавештајних података за савез пет држава – САД, Канаду, Аустралију, Нови Зеланд и Британију.¹⁸⁸

Уједињење Немачке 1990. године, а затим и распад Варшавског пакта и Совјетског Савеза који су створили прилику за проширење европских интеграција на Исток, претили су да Шведску и Финску оставе изолованим на северу. И у случају ЕУ, као и у случају НАТО-а, две земље ће заједно донети одлуке о чланству у овим организацијама. Необавезујући референдум, који је спроведен у Шведској 13. новембра 1994. године, о чланству у ЕУ показао је тадашњу подељеност шведског друштва по питању тога да ли је неутралност компатибилна са чланством ЕУ (око 53% гласача је било „за“ док се око 47% „противило“, при излазности од 83%). Највећи разлог за противљење европским интеграцијама био је развој безбедносно-одбрамбене компоненте ЕУ, будући да је иницијално шведско повезивање са Европским заједницама било мотивисано економским разлозима. Шведска је постала чланица ЕУ 1995. године а 2009. године је у потпуности прихватила одредбе о солидарности и узајамној помоћи предвиђене Лисабонским уговором. Такође, исте године, будући да нису све нордијске земље чланице ЕУ и тада нису све биле у НАТО-у, коначно је формиран механизам сарадње нордијских земаља у области одбране – NORDEFCO.

Проблематика чланства неутралне Шведске у ЕУ била је и у својеврсном повезивању ЕУ и НАТО-а, при чему се као главна функција ЕУ видело јачање НАТО-а, односно, како је тадашњи премијер Таге Ерландер (*Tage Erlander*) говорио, њена сврха је да буде „економска рука Атлантске алијансе“.¹⁸⁹ Током формирања НАТО-а Шведска је због своје географске позиције и историјског искуства одлучила да остане ван Савеза. Брига за безбедност и позицију Финске је такође била један од одлучујућих фактора. Ипак, како је то премијер Шведске Билстром описао у марту 2024. године поводом пријема Шведске у НАТО:

„Истовремено, тихо су вршене припреме како би се Шведској омогућило да добије војну подршку од западних сила ако ова политика неутралности не успе. Ово се заснивало на искуствима

¹⁸⁸ Исто.

¹⁸⁹ Christine Agius, *The social construction of Swedish neutrality*, 135.

стеченим током Другог светског рата. Од тада смо наставили да прогресивно продубљујемо нашу безбедносну сарадњу са НАТО-ом, у ЕУ и са нашим нордијским и балтичким суседима...Корак по корак, ова сарадња и та солидарност су консолидовани као стубови наше безбедносне политике. Улазак Шведске у НАТО је стога кулминација дугог опроштаја од политике неутралности и несврстаности. Шведска се сада придружила западној одбрамбеној заједници која је била фундаментална за нашу безбедност и слободу последњих 75 година. Дошли смо кући.¹⁹⁰

Шведска данас базира своју безбедносну политику на претпоставци да ће Русија у догледној будућности наставити да буде „озбиљна претња“ по безбедност Шведске и Европе, те ће она радити на јачању својих, а самим тиме и НАТО капацитета за одвраћање и одбрану како би се руски утицај и активности у највећој могућој мери ограничиле. „У односу на Русију, наша безбедност мора бити очувана са позиције снаге – политичке, економске и војне“, закључио је шведски премијер Билстром.¹⁹¹ У том смислу, Шведска је најавила да ће као минимум издвајати 2% БДП-а за одбрану, али до 2023. године она није достигла овај циљ (2023. године за одбрану је издвојено 1,5% БДП-а, што је највећи износ издвајања од 2004. године).¹⁹²

Шведска је постала чланица НАТО програма Партнерство за мир 1994. године и 1995. године је учествовала у првој мисији под НАТО вођством. Само приступање овом програму није било контроверзно, будући да је виђено као учешће у систему колективне безбедности, у којем је кроз УН и ОЕБС Шведска већ учествовала.¹⁹³ Након Хладног рата, Шведска је учествовала у мисијама под вођством НАТО-а у Босни и на Косову и Метохији, затим и интервенцији у Либији 2011. године, као и бројним НАТО вежбама.¹⁹⁴ Оријентација ка новим задацима

¹⁹⁰ “Statement of Government Policy Following Sweden’s Accession to NATO.”

¹⁹¹ Исто.

¹⁹² “SIPRI Military Expenditure Database,” <https://milex.sipri.org/sipri>.

¹⁹³ Pernille Rieker, *Europeanization of National Security Identity: The EU and the changing security identities of the Nordic states* (London and New York: Routledge, 2006), 71.

¹⁹⁴ “What price neutrality?” *Economist*, June 21, 2014, <https://www.economist.com/europe/2014/06/21/what-price-neutrality>

оружаних снага, пре свега учешће у мировним мисијама и борба против тероризма, водили су ка реформи система одбране која је 2010. године водила укидању обавезног војног рока. Оружане активности на Криму и источној Украјини од 2014. године послужиле су као оправдање за повратак служења обавезног војног рока од 1. јануара 2018. године, иако се он сада спроводи на селективној основи и уз могућност цивилне службе, која је била укинута 2008. године.¹⁹⁵

Ипак, у периоду од 1996. до 2019. године подршка грађана НАТО чланству ретко се кретала преко 30%.¹⁹⁶ Од фебруара 2022. године и руске интервенције на Украјину подршка НАТО-у прелази 40%, а од јула 2022. године и 60%.¹⁹⁷ Што се политичких партија тиче, све кључне партије, укључујући и Социјалдемократе, од 2022. године већински подржавају чланство Шведске у НАТО-у.¹⁹⁸ У марту 2023. године, током гласања за чланство у НАТО-у, једино су партија Зелених и Левица биле против, а 43 посланика није гласало. Оне су као разлоге за противљење чланству у НАТО-у навеле да би приступањем Савезу у њему биле са чланицама у којима се демократија умањује из дана у дан или су постале недемократске, што се односило на Мађарску и Турску које једине нису одмах ратификовале протоколе о приступању Шведске НАТО-у.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Gil Barndollar, "Sweden's New Model Army," *Foreign Policy*, March 15, 2024, <https://foreignpolicy.com/2024/03/15/sweden-nato-military-conscription-model-defense/#:~:text=In%202018%2C%20the%20Swedes%20restored,as%20850%2C000%20men%20and%20women>.

¹⁹⁶ Emily Sullivan, Karin Larson and Isabelle Grassel, "Major Shift, Swedish Public Supports NATO Membership," *Global Affairs*, June 16, 2022, <https://globalaffairs.org/commentary-and-analysis/blogs/major-shift-swedish-public-supports-nato-membership>.

¹⁹⁷ Einar H. Dyvik, "Do you think Sweden should join the military alliance NATO?" March 1, 2024, <https://www.statista.com/statistics/660842/survey-on-perception-of-nato-membership-in-sweden/>.

¹⁹⁸ Einar H. Dyvik, "Perception on Sweden's decision to apply for NATO membership as of July 2022, by political party," December 19, 2023, <https://www.statista.com/statistics/1293392/survey-perception-nato-membership-sweden-political-party/>.

¹⁹⁹ Charles Szumski, "Swedish parliament approves NATO membership," *Euroactiv*, March 23, 2023, <https://www.euroactiv.com/section/politics/news/swedish-parliament-approves-nato-membership/>.

Такође, Левица је у априлу 2022. године предлагала одржавање референдума о чланству у НАТО-у што Влада Шведске није прихватила.²⁰⁰ Зелени су се противили чланству Шведске у НАТО-у залажући се за очување политике несврстаности, како је Шведска ословљавала своју политику од 1992. године, као основе за вођење независне спољне политике, рада на промоцији мира и разоружања, а против стављања под нуклеарни кишобран САД-а. Социјалдемократе су такође све до фебруара 2022. године биле против чланства у НАТО-у, да би управо њихова влада била та која је поднела пријаву за чланство у НАТО-у, и то поново уважавајући финске интересе која је прва изразила намеру да постане НАТО чланица.²⁰¹

Шведска војна индустрија увек је важила за једну од најјачих у Европи, међутим, од 2010. године бележи значајан пад (више него дупло у односу на период 2010–2011. година), са најмањим извозом управо 2022. године и порастом 2023. године.²⁰² Чланство у НАТО-у може се ставити и у овај контекст поспешивања извоза шведске војне опреме и наоружања. Шведска је била прва држава која је прогласила „феминистичку спољну политику“ 2014. године, што је коинцидирало са периодом све већег заоштравања међународних односа у Европи и све више се сматрало неконзистентним са трендовима повећања издвајања за војне буџете и трговином наоружања.²⁰³ То је водило новог премијера Шведске Улфа Кристерсона (*Ulf Kristersson*) из редова Умерене партије, која се иначе одувек залагала за чланство у НАТО-у, да у октобру 2022. године напусти овакву спољну политику и изјави:

„Равноправност полова је основна вредност у Шведској, а такође и за ову владу...Али нећемо наставити са феминистичком спољном

²⁰⁰ Charles Szumski, “Swedish Left Party calls for NATO referendum,” *Euroactiv*, April 29, 2022, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/swedish-left-party-calls-for-nato-referendum/.

²⁰¹ Nicholas Aylotta and Niklas Bolin, “A new right: the Swedish parliamentary election of September 2022,” *West European Politics* 46, no. 5 (January 2023): 1052 (1049–1062).

²⁰² “Exports of arms from Sweden from 2010 to 2023”, April 22, 2024, <https://www.statista.com/statistics/865412/exports-of-arms-from-sweden/>.

²⁰³ Marina Kostić Šulejić, “Zeitenwende and the German National Security Policy: Analysis of the First National Security Strategy,” *The Review of International Affairs* 74, no. 1188 (2023), 95 (79–105).

политиком јер етикета замагљује чињеницу да шведска спољна политика мора бити заснована на шведским вредностима и шведским интересима.²⁰⁴

Неутралност Шведске је често била оспоравана и са становишта трговине наоружањем, будући да извоз наоружања некој од страна у конфликту сврстава Шведску на одређену страну и, поред тога, не може се говорити о независности или неутралности када постоји зависност војне индустрије од делова или технологије у иностранству.²⁰⁵ Међутим, пре него што је Шведска војна индустрија постала потпуно извозно оријентисана услед смањења војног буџета, а у периоду постојања програма нуклеарног наоружања, око 90% све војне опреме развијало се и производило унутар Шведске базирано на политици неутралности и независности засноване на оружју (*armed neutrality*).²⁰⁶

Нуклеарна енергија

Шведска поседује три оперативне нуклеарне електране са шест оперативних нуклеарних реактора који производе између 30–40% укупне производње електричне енергије у земљи.²⁰⁷ Од тога само Форсмарк НЕ производи око 14% електричне енергије у Шведској. Као и у другим случајевима, развој нуклеарне енергије у Шведској произашао је из истраживања и институционалног оквира везаног за војну употребу нуклеарне енергије. Најпре је 1947. године формирана Компанија за атомску енергију *AB Atomenergi*. Седам година касније

²⁰⁴ Hanna Walfridsson, "Sweden's New Government Abandons Feminist Foreign Policy," Human Rights Watch, October 31, 2022, <https://www.hrw.org/news/2022/10/31/swedens-new-government-abandons-feminist-foreign-policy>.

²⁰⁵ Linda Åkerström, *The Swedish Arms Trade* (Stockholm: Leopard, 2016).

²⁰⁶ Rebecca Gerome, *The Swedish Arms Trade and Risk Assessments: Does a Feminist Foreign Policy Make a Difference?* (Women's International League for Peace and Freedom, 2016), 4.

²⁰⁷ Према подацима ИАЕА удео нуклеарне енергије у укупној количини произведене енергије у Шведској је 29,5% ("Sweden," IAEA, PRIS, <https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=SE>), док је према подацима Светске нуклеарне асоцијације он 40% ("Nuclear Power in Sweden," Updated Monday, 25 March 2024, <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/sweden>).

изграђен је први мали истраживачки реактор који је био пуњен уранијумом, који је Шведска набавила од Француског комесаријата за нуклеарну енергију, и садржао је тешку воду набављену из Норвешке као модератор.²⁰⁸ Уследили су и нови, пре свега с циљем производње довољне количине плутонијума за шведски програм нуклеарног наоружања. Шведски војни нуклеарни програм окончан је потписивањем НПТ-а 1968. године. Одлука о изградњи првог малог реактора за производњу електричне енергије донета је 1957. године и овај реактор је почео са радом 1964. године. Одлуци је претходио развој америчког програма „Атоми за мир“ 1953. године и споразум о сарадњи у области нуклеарне енергије са САД-ом 1956. године, који је предвиђао рад на развоју нуклеарног реактора са високо обогаћеним уранијумом до 20% и забрану коришћења опреме и материјала за развој нуклеарног оружја.²⁰⁹ Ипак, Шведска је наставила своју „линију“, тј. да ради на производњи реактора на природни уранијум и имали су тешку воду као модератор, како би се остварила шведска самосталност и опција добијања нуклеарног оружја. Одлука о изградњи нуклеарних енергетских система донета је 1965. године и ојачана током седамдесетих година услед нафтних шокова који су уследили, тј. значајних повећања цене нафте на коју се до тада Шведска у значајној мери ослањала.²¹⁰ Прва нуклеарна електрана у Шведској изграђена је 1972. године.

Поред тога, током 1970-их година одвијала се жуистра унутрашњеполитичка дебата око даљег развоја и ослањања Шведске на нуклеарну енергију, при чему је Партија Центра била предводник антинуклеарне политике.²¹¹ Нова влада под вођством ове партије иницирала је истраге у домену економске исплативости и сигурности нуклеарне енергије у односу на друге изворе енергије, док је 1977. године Скупштина усвојила јединствен акт о нуклеарном отпаду, по коме не би било дозвољено уношење новог горива у реактор пре него што се покаже

²⁰⁸ Thomas Jonter, “The Swedish Plans to Acquire Nuclear Weapons, 1945–1968: An Analysis of the Technical Preparations,” *Science & Global Security* 18 (2010): 68 (61–86).

²⁰⁹ Исто, 70–71.

²¹⁰ “Nuclear Power in Sweden.”

²¹¹ “Sweden Reverses Nuclear Phase-out Policy,” Report, November 10, 2009, <https://www.nti.org/analysis/articles/sweden-reverses-nuclear-phase-out/>.

да је могуће уредити коначно складиштење отпада „на апсолутно безбедан начин“.²¹² То је довело до низа активности поводом коначног одлагања високо радиоактивног отпада и коначног формирања Шведске компаније за управљање нуклеарним горивом и отпадом.²¹³ Након представљања предлога о коначном одлагању нуклеарног горива и отпада, неколико реактора је могло да настави пуњење нуклеарног горива, али је услед инцидента на острву „Три миље“ у САД-у, у марту 1979. године, када је дошло до делимичног топљења једног од нуклеарних реактора, у Шведској донета одлука да се одржи референдум о нуклеарној енергији. Почетак рада свих нових реактора одложен је за период након референдума. Референдум је био необавезујућег карактера, а опција која је добила највише гласова била је она која је инсистирала на јачању нуклеарне сигурности, очувања животне средине и државном и општинском власништву над нуклеарним електранама. Парламент Шведске је након референдума донео одлуку да се неће издати нове лиценце за изградњу нуклеарних електрана, као и да ће постојећи нуклеарни реактори радити до окончања свог века трајања, што се обично тумачило до 2010. године.²¹⁴ Ова одлука јесте примирила антинуклеарно расположење и суштински није нанела много штете производњи нуклеарне енергије, будући да су сви данас оперативни реактори тек почели са радом у периоду 1980–1985. година.

Након инцидента у Чернобиљу Шведска је забранила изградњу нових нуклеарних електрана, а Влада Шведске је 1988. године донела одлуку да процес укидања нуклеарне енергије започне 1995/1996. године са искључивањем два нуклеарна реактора. Иако је створен јак притисак индустрије и појединих политичких чинилаца да до оваквог исхода не дође, јер би потпуно одбацивање нуклеарне енергије било економски неисплативо и неповољно по животну средину, донета је одлука 1997. године да се два реактора искључе, што је и учињено 1999. и 2005. године.²¹⁵

²¹² “Sweden,” IAEA, https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/cnpp2003/cnpp_webpage/PDF/2002/Documents/Documents/Sweden%202002.pdf, 2002, 812.

²¹³ Исто.

²¹⁴ William D. Nordhaus, *The Swedish Nuclear Dilemma – Energy and the Environment* (Abingdon: Resources for Future, 1997).

²¹⁵ “Sweden Reverses Nuclear Phase-out Policy.”

Уједно је дошло и до промене курса главне антинуклеарне политичке снаге у земљи – Странке центра – која је у новоформираној влади 2005. године заузела позицију да је укидање нуклеарне енергије било нереално, услед растуће забринутости због климатских промена и пораста цене електричне енергије, али је партија Зелених и Левице задржала антинуклеарну политику, док су социјалдемократе остали подељени по овом питању.²¹⁶ Сматра се да је Влада Шведске кроз свој програмски документ о одрживој енергији практично изменила претходну одлуку о укидању нуклеарне енергије, будући да је њиме дозволила изградњу нових нуклеарних реактора, али на местима постојећих нуклеарних реактора са горњом границом од десет могућих реактора. Шведска је потом угасила још четири реактора – у децембру 2016, јуну 2017, децембру 2019. и децембру 2020. године – чиме је од 12 оперативних реактора, који су имали лиценце пре одржавања референдума, њих шест остало у функцији.²¹⁷

Крајем новембра 2023. године Шведска је усвојила закон који дозвољава изградњу већег броја нуклеарних реактора од оних предвиђених претходном одлуком (максимум десет), и то не само на местима где се данас налазе постојеће оперативне нуклеарне електране на југу земље. Главни разлози за доношење овакве одлуке били су задовољавање веће потражње за енергентима, као и ослобађање од фосилних извора енергије.²¹⁸ До 2045. године Шведска планира да има 10 нових оперативних реактора. Шведска нема активне руднике уранијума, нити фабрике за обогаћивање или репроцесуирање, те нуклеарно гориво увози из Аустралије, Канаде и Казахстана. Увођењем посебног опорезивања оператора нуклеарних електрана 1984. године формиран је посебан фонд, који је требало да омогући средства за касније складиштење истрошеног горива и отпада. Међутим, будући да је ова такса износила готово трећину оперативних трошкова нуклеарних електрана до 2016. године претило је затварање готово свих услед непрофитабилности. То је водило укидању ове таксе у двогодишњем

²¹⁶ Исто.

²¹⁷ Исто.

²¹⁸ “Swedish parliament clears way for possible nuclear energy expansion,” *Reuters*, November 29, 2023, <https://www.reuters.com/world/europe/swedish-parliament-clears-way-possible-nuclear-energy-expansion-2023-11-29/>.

периоду до 2019. године.²¹⁹ Шведска такође разматра стварање услова за рад малих модуларних нуклеарних реактора. Шведско јавно мњење има позитиван однос према нуклеарној енергији уопштено.

Програм нуклеарног наоружања

Шведска је започела прве активности на пољу истраживања могуће одбране од напада нуклеарним оружјем, али и примене нуклеарне енергије у војне сврхе већ у августу 1945. године, а кључна институција у том подухвату била је Шведска национална истраживачка установа за одбрану (*Swedish National Defence Research Establishment – FOA*).²²⁰ Током периода трајања разматрања стицања нуклеарног оружја од 1945. до 1968. године ФОА је израдила пет техничких студија 1948, 1953, 1955, 1957. и 1965. године. Стицање нуклеарног оружја било је правдано као средство одвраћања могућег совјетског напада, али и начин одржавања шведске политике неутралности.²²¹ На овакву аргументацију Шведске Совјетски Савез је подсећао на то да је управо он био тај који је ослободио Европу од нацистичке Немачке, и да је нуклеарно наоружање неспојиво са статусом неутралности.²²² Управо је и могућност даљег ширења нуклеарног оружја у Европи, посебно на Немачку, уколико би она следила пример и тежње Француске која је ово оружје тестирала 1960. године, била неприхватљива за Шведску. Нуклеарни војни програм је тиме био опција која се могла искористити у случају да се не успостави међународни режим непролиферације, и друге европске државе крену пут стицања нуклеарног оружја, што се на срећу није десило. Додатно, као и у случају Југославије, иницијална истраживања у области нуклеарне енергије била су подстакнута и жељом да се не заостане за технолошким достигнућима и модерним наоружањем, имајући у виду јаку и развијену шведску одбрамбену индустрију.²²³

²¹⁹ Hugo Faber, “How does falling incumbent profitability affect energy policy discourse? The discursive construction of nuclear phaseouts and insufficient capacity as a threat in Sweden,” *Energy Policy* 174 (2023): 3.

²²⁰ Thomas Jonter, “The Swedish Plans,” 62.

²²¹ Исто.

²²² Paul M. Cole, “Atomic bombast: Nuclear weapon decision-making in Sweden, 1946–72,” 28.

²²³ Исто, 9.

Поред тога, на шведска разматрања нуклеарног оружја утицало је тестирање хидрогенске бомбе САД из 1954. године.

Кол наводи да је финансирање шведског програма нуклеарног наоружања било подељено у пет целина: истраживање, изградња реактора и постројења за репроцесуирање, производња плутонијума, набавка средстава допремања и тестирање и склапање нуклеарног оружја. То по њему показује да је шведски програм нуклеарног наоружања био „велики, скуп и свеобухватан“.²²⁴ Ипак, Шведска никад није направила/произвела нуклеарно оружје, што може бити само привремена одлука – „мораторијум, а не забрана“ – која је важила у тада преовлађујућим околностима.²²⁵

У новембру 1945. године, на иницијативу из војске, формиран је и Атомски комитет као саветодавно тело сачињено с циљем сагледавања могућности за развој цивилне употребе нуклеарне енергије. Комитет је успостављала Влада, а њени чланови су представљали војне, индустријске, политичке и академске интересе. Пет чланова Атомског комитета били су уједно и чланови ФОА, што указује на међуповезност војног и цивилног нуклеарног програма Шведске.²²⁶ Будући да је Шведска од почетка желела да истражи могућности самосталне производње нуклеарног оружја, први задатак који су нове институције предузеле било је испитивање доступних количина и квалитета руде уранијума, као и типа реактора који би био најпогоднији за производњу фисионог материјала неопходног за израду бомбе. Будући да је обогаћивање уранијума било недостижно у том периоду, тражио се реактор погодан за добијање плутонијума. Влада Шведске је 1947. године формирала атомску енергетску компанију *AB Atomenergi* с циљем развијања цивилне нуклеарне енергије, а међу члановима њеног управљачког одбора били су и чланови Атомског комитета. *AB Atomenergi* и ФОА успоставили су блиску и формалну сарадњу с циљем производње довољне количине плутонијума за израду нуклеарне бомбе (план је био од 5–10 годишње) и њено поседовање од стране шведских оружаних снага.²²⁷ Слично као и

²²⁴ Исто, 10.

²²⁵ Исто, 30.

²²⁶ Thomas Jonter, “The Swedish Plans,” 62.

²²⁷ Исто, 64.

са другим програмима који су се развијали у том периоду, цивилни нуклеарни програм требао је да буде дизајниран тако да омогући добијање неопходног материјала за изградњу нуклеарног оружја.

У напорима да дође до неопходних материјала, опреме и знања за изградњу свог првог нуклеарног реактора (а самим тиме и стварања услова за развој војног нуклеарног програма), Шведска је покушала да оствари сарадњу са САД-ом, али је она садржала ограничења у смислу да би Шведска постала зависна од набавке високо обогаћеног уранијума из САД-а, што би довело и до америчких инспекција постројења у којима би се он користио, те Шведска не би могла да оствари своју замисао стварања нуклеарног оружја на самосталним основама, тј. употребом природног уранијума и издвајањем плутонијама кроз реакторе на тешку воду. Због тога је она тежила сарадњи са УК, Француском и Норвешком. Међутим, САД су желеле да обесхрабре Шведску у развоју њиховог програма нуклеарног наоружања, било кроз употребу сопствених ресурса било кроз сарадњу са другима.²²⁸ Студија ФОА-е из 1953. године предвиђала је две алтернативе за програм нуклеарног наоружања – прва се односила на израду 1–3 нуклеарне експлозивне направе годишње са снагом реактора од 75 мегавата са тешком водом (за шта се процењивало да је Норвешка може испоручити у периоду од три године, а реактор спреман за производњу плутонијума до 1960. године), док је друга разматрала израду 3–5 нуклеарних експлозивних направа са реактором капацитета 150 мегавата (односно, у то време било је неопходно имати два реактора мање снаге јер није било реактора који би имали снагу од 150 мегавата, за које је, како се сматрало у Студији, било могуће да Норвешка испоручи тешку воду у наредних шест година, а реактори спремни до 1963. године).²²⁹ У оба случаја користио би се домаћи уранијум, а циљ је био производња пет тона годишње, и процењивало се да би 500 људи требало да буде ангажовано на пројекту.²³⁰

Јавна дебата око поседовања нуклеарног оружја у Шведској започела је након студије врховног команданта из 1954. године, по коме је

²²⁸ Исто, 66.

²²⁹ Исто, 67.

²³⁰ Исто.

Шведска требала да дође у посед овог оружја како би ојачала своју политику неутралности. Војска је, дакле, и у овом случају била главни заговорник разматрања могућности стицања нуклеарног оружја. И у наредним ФОА студијама предвиђена је набавка нуклеарног оружја које би као физиони материјал садржало плутонијум (касније ћемо видети да је ова опција била изабрана и од стране Југославије), и разматране су различите врсте средстава допремања – ракете, торпеда, али и артиљерија. Крајем 1950-их преферирана опција била је изградња реактора само за намене издвајања плутонијума у односу на дуалну употребу реактора и за цивилне и војне сврхе, а процењено је да би шведско нуклеарно оружје могло да буде завршено до 1966. године.²³¹ Због кашњења у развоју цивилног нуклеарног програма касније је ова могућност померена на 1972. годину.²³²

У исто време започеле су и значајније активности на пољу разоружања у УН, након што је Ирска иницирала значајне предлоге резолуција за спречавање ширења нуклеарног оружја, и након што су четири велике силе поседнице нуклеарног оружја у то време постигле сагласност, а Комисија за разоружање УН донела резолуцију којом је основан Комитет десет нација 1960. године. Слично значајним активностима ирског министра спољних послова Ејкена на пољу нуклеарног разоружања, шведски министар спољних послова Естен Унден (*Östen Undén*) такође је имао значајних иницијатива за разоружање, посебно у односу на промовисање мораторијума на тестирање нуклеарног оружја. Управо је развој међународног режима непролиферације нуклеарног оружја био један од фактора утицаја на даљи пут развоја шведског програма нуклеарног наоружања, тј. он је наставио да се одвија све док усвајање Уговора о непролиферацији није довело до његовог окончања. Претходно је, почетком шездесетих година, на снижавање амбиција шведског војног нуклеарног програма утицала промена америчке нуклеарне доктрине, тако да се са доктрине масовне одмазде прешло на доктрину флексибилног одговора, што је давало значајно простора и мотива шведским оружаним снагама за развој конвенционалних а не нуклеарних снага, али је опција израде

²³¹ Исто, 72.

²³² Исто, 76.

тактичког нуклеарног оружја тада још увек била задржана (100 комада, снаге 5–50кт), од којих би се прво појавило 1972. године.²³³ Још један од одлучујућих фактора који је довео до укидања шведског војног нуклеарног програма био је и економски, будући да је средином 1960-их Шведска коначно преломила да напусти идеју реактора са тешком водом, и према уговору из 1966. године набави америчке нуклеарне реакторе који су се заснивали на знатно јефтинијим реакторима, са ниско-обогаћеним уранијумом и са лаком водом као проводником. Влада Шведске је 1966. године одбацила и планове ФОА-е да се настави са набавком опреме и материјала неопходних за наставак војног програма, што се сматра и његовим укидањем. Тада су прекинути и планови за производњу уранијума и постројења за репроцесуирање неопходних за добијање адекватног физионог материјала за нуклеарно оружје, а компанија за атомску енергију *AV Atomenergi* распуштена је 1968. године.²³⁴ Коначно, не сме се занемарити ни став и утицај Совјетског Савеза који је упозорио Шведску да не постоји „неутрално“ нуклеарно одвраћање, што је водило закључку да би са нуклеарним оружјем Шведска пре представљала потенцијалну мету нуклеарне суперсиле, него што би успела да је одврати својим мањим нуклеарним арсеналом.

С обзиром на новонастале међународне околности, упозорења Совјетског Савеза, промену америчке нуклеарне доктрине и развој режима непролиферације, као и економске и технолошке потешкоће у развоју програма нуклеарне енергије, долажење у посед нуклеарног оружја више није била валидна опција за Шведску. Поред тога, Стојановић наводи да пример Шведске представља предоминантно вредносно-ставовски модел одустајања од програма нуклеарног наоружања и да показује да је „могућа трансформација имица нуклеарног оружја као технолошке иновације неопходне у очувању националне безбедности у нехумано оружје које умањује еколошку безбедност на националном и глобалном нивоу.“²³⁵ Кол (*Cole*) наводи да је крајем 1960-их година Влада Шведске закључила да би стварање

²³³ Исто.

²³⁴ Исто, 80.

²³⁵ Богдан Стојановић, *Теорија денуклеаризације*, 288.

нуклеарног оружја „одвукло“ фондове од програма социјалног благостања, да би оно нарушило шведску политику несврстаности у миру и неутралности у рату, и да би унутрашњеполитички и спољнополитички ризици и цена поседовања нуклеарног оружја надмашили сваку потенцијалну добит од њега.²³⁶ Овај аутор, такође, закључује да би стварање значајног оружаног система, попут нуклеарног оружја, због националног поноса, престижа или пројекције моћи било некомпатибилно са шведским националним етосом и дотадашњим историјским искуством које је било негативно због пораза Шведске кад год је она тежила да пројектује своју моћ ван Скандинавског полуострва.²³⁷ Ипак, поседовање нуклеарног оружја као врховног средства националне одбране могло је правдати напоре шведске војске у двадесетогодишњем периоду да до њега дође, иако је владајућа политичка партија остала подељена између реализма (политике балансирања и стицања моћи) и идеализма (политике Шведске која би радила на стварању света какав он треба да буде).²³⁸ У том смислу, може се рећи да је у захтевима Шведске за чланством у НАТО-у коначно превладао реалистички мотив.

Нуклеарно разоружање

Током трајања шведског програма нуклеарног наоружања, слично као и са нуклеарном енергијом уопште, шведско јавно мњење подржавало је производњу шведске нуклеарне бомбе, иако је Влада од почетка 1960-их година покушавала да изгради антинуклеарно расположење везујући статус државе без нуклеарног оружја за статус традиционалне шведске војне неутралности.²³⁹ То је уједно и још једна од разлика у односу на војно неутралне државе које подржавају забрану нуклеарног оружја, а чије јавно мњење никада није имало већински позитиван однос према нуклеарној енергији као таквој. Шведска је од 1962. године била чланица Комитета осамнаест нација, који је наследио Комитет десет нација сачињен од по пет држава чланица НАТО и Варшавског пакта, који је

²³⁶ Paul M. Cole, "Atomic bombast," 1.

²³⁷ Исто, 8.

²³⁸ Исто.

²³⁹ Исто, 23.

касније допуњен са још осам неутралних и несврстаних држава. У његовим оквирима се и преговарао НПТ, те је Шведска од самог почетка била укључена и процес успостављања режима непролиферације. Шведска је, такође, подржавала све уговоре који су се односили на забрану тестирања нуклеарног оружја и била је један од највећих заговорника нуклеарног разоружања. Шведска је један од оснивача Зангер комитета који је израдио „Листу окидача“ – извора физионог материјала и опрема и материјала који се могу користити за процесуирање, коришћење или производњу физионог материјала – ИАЕА је објавила 1974. године и којим се контролише могућност пролиферације нуклеарног оружја. Од 1978. године је и чланица Групе нуклеарних снабдевача. Ипак, за разлику од Аустрије, Ирске, па и Норвешке и Швајцарске, Шведска се 2008. године није противила одлуци ове групе да изузме Индију из забране извоза нуклеарног материјала земљама које немају споразуме о свеобухватним гаранцијама са ИАЕА, из потребе да се не замера ни са Индијом ни са САД, те је подржала и споразум ове две земље о нуклеарној енергији.²⁴⁰

Кол наводи да је Шведска била значајан промотер контроле наоружања и разоружања, али да ниједна од ових иницијатива није у ствари била усмерена на смањење њених војних капацитета и трговине наоружањем, као и да је сво време постојало уверење да се Шведска налази под Западним нуклеарним кишобраном.²⁴¹ Односи са САД нису били увек идилични, посебно током 1960-их и 1970-их година када су САД чак повукле свог амбасадора из Шведске. Иако се разматрање могућности стицања нуклеарног оружја у Шведској често правда одбрамбеним разлозима у односу на Совјетски Савез или Русију, као и жељом да не заостане у технолошком смислу, прави мотиви шведске забринутости били су у могућој пролиферацији нуклеарног оружја на друге државе у Европи, након што је Француска извршила тестирање овог оружја и постала четврта земља на свету која га поседује. Страх је посебно долазио од могућности да Немачка стекне овакво наоружање,

²⁴⁰ “The Rise of a White Knight State: Sweden’s Nonproliferation and Disarmament History,” Report, February 9, 2010, <https://www.nti.org/analysis/articles/swedens-nonproliferation-history/>.

²⁴¹ Paul M. Cole, “Atomic bombast,” 18.

те заједно са Ирском Шведска постаје један од највећих заговорника стварања међународноправног режима непролиферације у Уједињеним нацијама. Четвртог децембра 1961. године ГС УН, на основу шведске иницијативе, усвојила је Резолуцију 1664 (XVI), којом се захтева од Генералног секретара УН да истражи околности под којима би државе без нуклеарног наоружања одустале од активности на његовом стицању, или долажења у посед на неки други начин, и тражи превенцију даљег нуклеарног тестирања и ширења нуклеарног оружја.²⁴² Уколико би друге државе без нуклеарног оружја одустале од опције стицања нуклеарног оружја, и Шведска би учинила исто, будући да је програм нуклеарног наоружања тада и даље трајао и постојао као алтернативна опција у случају да и друге земље крену пут стицања овог оружја. Антинуклеарни имиџ Шведске се касније често везивао и за њену политику војне неутралности, али, без обзира на своје напоре на пољу нуклеарног разоружања, Шведска никад није подржавала потпуну забрану, посебно не на начин на који је то учињено у Уговору о забрани 2017. године.

Шведска је разматрала формирање Нордијске зоне слободне од нуклеарног оружја и постојала су различита виђења о томе који простор би ова Зона требало да обухвата. Године 1980. формирана је и Палмеова комисија, независна група за разоружање, која је предложила стварање коридора слободног од нуклеарног оружја у централној Европи. Фински председник Урхо Кеконен (*Urho Kekkonen*) био је предлагач једне овакве Зоне, али је битно напоменути да је Финска, за разлику од Шведске а слично Аустрији, Париским мировним уговором из 1947. године била обавезана да „неће поседовати, конструисати или експериментисати са било којим атомским оружјем“, уз додатна ограничења у врстама наоружања.²⁴³ Нордијску ЗСНО првобитно је на заседању Првог комитета ГС УН предложио шведски премијер Унден 1961. године, који је долазио из редова Социјалдемократа. Као и у другим случајевима инспирација за овакве предлоге долазила је из првобитног Рапацки плана из 1957. године,

²⁴² “Question of disarmament: resolution / adopted by the General Assembly, A/RES/1664(XVI),” General Assembly, 16th session: 1070th plenary meeting, Monday, 4 December 1961, New York.

²⁴³ Члан 17 мировног уговора са Финском је истоветан са чланом 13 мировног уговора са Бугарском, “Treaty of Peace with Bulgaria,” Entered into force September 15, 1947, <https://maint.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0429.pdf>.

који је био начин да се на размештање америчког тактичког нуклеарног наоружања у Немачкој одговори стварањем зоне без нуклеарног оружја у срцу Европе (првобитно је план обухватао две немачке републике, да би се затим проширио и на Пољску и Чехословачку), али и начин да се у условима непостојања међународног режима непролиферације спречи даље ширење нуклеарног оружја. Унден се противио наставку тестирања нуклеарног оружја, његовом ширењу и сматрао да предлози за стварање зона слободних од нуклеарног оружја генерално заслужују подршку.²⁴⁴ Слично плану Рапацки, међутим, Запад и НАТО нису подржали ове предлоге будући да су их сматрали покушајем Совјета да ослабе НАТО снаге у условима совјетске супериорности у конвенционалном наоружању у Европи, али и због непостојања јаких верификационих механизма одсуства нуклеарног оружја из простора зоне. Шведска и Данска су као услов за разматрање овакве зоне, коју је након шведског премијера предложио и фински премијер Кеконен 1963. године, инсистирале да она обухвати и совјетско Кољско полуострво, на коме је и данас стационирана огромна количина руског нуклеарног наоружања. Међутим, одговор Совјетског Савеза на таква разматрања јесте да је немогуће да би иједна велика нуклеарна сила икада разматрала могућност да део своје територије стави под окриље зоне без нуклеарног оружја.²⁴⁵ Други Кеконенов предлог уследио је 1978. године и он је био мотивисан чињеницом да нуклеарни рат не би имао ограничен карактер и да би свакако донео последице и по Скандинавију, посебно ако се има у виду да би ракете са нуклеарним наоружањем сигурно морале да прелете и територије нордијских земаља како би дошле до својих мета у САД или СССР.²⁴⁶ Његов предлог је укључивао четири основна елемента која је сматрао неопходним за постизање уговора о Зони: 1) узимање у обзир безбедносних интереса свих земаља чије би територије биле покривене Зоном, 2) укљученост у преговоре о Зони од почетка свих актера чија би безбедност могла бити погођена стварањем овакве Зоне, 3) негативне безбедносне гаранције држава са нуклеарним оружјем, укључујући

²⁴⁴ Bengt Broms, "Proposals to Establish a Nordic Nuclear-Weapon-Free Zone," *Michigan Journal of International Law* 10, no. 2 (1989): 347 (345–361).

²⁴⁵ Исто, 349.

²⁴⁶ Исто, 350.

обавезу да неће користити противваздушну одбрану изнад Зоне, као и да неће усмерити ракете у правцу Зоне, и 4) слободно долажење до споразума о Зони кроз преговоре у доброј вери. У то време је већ постојало неколико предлога Зона и функционисала је ЗСНО у Латинској Америци, док су УН такође усвојиле основне принципе за формирање ЗСНО.

Шведска је крајем 1978. године желела да Нордијска ЗСНО обухвати и Балтик, будући да су тамо биле стациониране совјетске стратешке подморнице, што је такође било неприхватљиво за СССР.²⁴⁷ Спремност СССР-а да размотри укључивање делова Кољског полуострва у Нордијску ЗСНО, као и да пружи безбедносне гаранције за Зону, уследила је почетком 1981. године када је Брежњев изразио спремност да размотри овакву опцију, а након што је у Норвешкој вођена велика дебата на ову тему.²⁴⁸ Влада Шведске је у јануару 1983. године предложила да, уколико се на Скандинавском полуострву успоставља ЗСНО, онда би она требала да се продужи и ка југу и буде ширине 150 км од граница Истока и Запада (коридор кроз Европу од севера ка југу без нуклеарног оружја). Совјетски Савез је прихватио идеју о коридору уз предлог да он буде шири – од 250 до 300 км од границе држава које су припадале различитим блоковима. Ипак, став Данске је био да је чланство у НАТО неспојиво са чланством у ЗСНО, што је став који и данас деле НАТО чланице, као и да нордијске земље не поседују нити стационирају нуклеарно оружје, већ да саме по себи у садашњем стању представљају зону без нуклеарног оружја, док је став Норвешке био да би успостављање овакве зоне морао бити предмет договора свих НАТО чланица, укључивања Кољског полуострва и смањења конвенционалних снага у Балтику, ДР Немачкој и Пољској.²⁴⁹ Поједини аутори сматрају да Нордијска ЗСНО у ствари не би подразумевала нуклеарно разоружање, јер државе чланице зоне нису поседовале нуклеарно оружје, већ би деловала као мера јачања поверења уз велики политички значај.²⁵⁰ До

²⁴⁷ Исто, 352.

²⁴⁸ Исто, 352.

²⁴⁹ Исто, 353–355.

²⁵⁰ S. Lodgaard, “Nuclear Disengagement,” in: *Nuclear Disengagement in Europe*, ed. Sverre Lodgaard and Marek Thee (first published: Abingdon: Taylor & Francis Ltd, 198; this edition first published: Abingdon: Routledge, 2021), 27 (21–79).

данас оваква Зона није створена нити је постојало званично интересовање за њено стварање након Хладног рата, а посебно се то не може очекивати након чланства Шведске и Финске у НАТО-у. Нови премијер Шведске није искључио чак ни могућност размештања нуклеарног оружја у овој земљи.²⁵¹

Шведска је подржала Хуманитарни завет и гласала је за усвајање резолуције ГС УН којом је успостављен формални мандат за државе чланице да преговарају правно обавезујући инструмент за забрану нуклеарног оружја 2016. године. Такође, Шведска је гласала за усвајање Уговора о забрани 2017. године на конференцији у Њујорку на коме је он преговаран. Након што је Шведска подржала Уговор, тадашњи секретар одбране САД Џејмс Матис, у писму шведском министру одбране Петеру Хултквисту, навео је да би приступање Шведске споразуму „штетно утицало на сарадњу у области одбране“ између две земље.²⁵² Шведска је учествовала на првом састанку држава чланица Уговора о забрани у јуну 2022, али не и на другом у децембру 2023. године.²⁵³ По први пут у октобру 2022. године Шведска је гласала против годишње резолуције ГС УН која поздравља усвајање Уговора о забрани и позива на његову универзализацију, док је у периоду 2018–2021. била уздржана.²⁵⁴

Разлози за шведско одустајање од потписивања Уговора се, поред планираног чланства у НАТО-у, налазе и у незадовољству око испреговараног текста уговора који није испунио сва шведска очекивања. Шведска и Швајцарска имају готово идентичне позиције по овом питању. Притужбе Шведске се односе и на то да ниједан од њених предлога за промену текста предлога уговора није подржан.²⁵⁵

²⁵¹ “Sweden, NATO and the irresponsible calls for more nuclear sharing in Europe,” ICAN, May 27, 2024, https://www.icanw.org/sweden_nato_and_the_irresponsible_calls_for_more_nuclear_sharing_in_europe

²⁵² “Sweden,” ICAN, <https://www.icanw.org/sweden>.

²⁵³ Second Meeting of States Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, New York, 27 November–1 December 2023, Agenda item 15, TPNW/MSP/2023/14*.

²⁵⁴ “Sweden,” ICAN.

²⁵⁵ Andrea Berger, “Swiss and Swedish Inquiries on the Nuclear Ban Treaty,” January 22, 2019, <https://www.armscontrolwonk.com/archive/1206723/swiss-and-swedish-inquiries-on-the-nuclear-ban-treaty/>.

Представник шведске делегације, на првом састанку држава чланица Уговора, изјавио је да је одлука Владе Шведске од 2019. године да не потпише нити ратификује Уговор о забрани и даље на снази, будући да Уговор не укључује ниједну од земаља које поседују нуклеарно оружје и самим тиме не представља „реалан или ефикасан пут напред“.²⁵⁶ Као недостаци Уговора наведени су још и недовољно јасан однос са Уговором о неширењу нуклеарног оружја и Уговором о свеобухватној забрани нуклеарних тестова, недовољно јасне дефиниције, режим верификације и обим његове примене. Такође, као разлог непотписивања наведена је и промена међународних околности коју карактерише рат у Украјини и развој нових нуклеарних способности и модернизација постојећих.²⁵⁷ С друге стране, позиција шведске Владе је 2019. године била и да ће Шведска наставити активно да ради на пољу нуклеарног разоружања у оквирима НППТ-а, и да ће у случају да државе са нуклеарним наоружањем не приступе озбиљно питању разоружања Шведска размотрити своју позицију у вези са Уговором о забрани.²⁵⁸ Овакав исход је, ипак, у условима чланства у НАТО-у готово немогућ.

Шведска је била један од оснивача Коалиције Нова агенда која је формирана у јуну 1998. године у Ирској. Група се залагала за недвосмислено обавезивање пет држава са нуклеарним оружјем и три државе способне за производњу нуклеарног оружја на нуклеарно разоружање и започињање мултилатералних преговора који би довели до елиминације нуклеарног оружја кроз Конвенцију о нуклеарном оружју. Оне су биле заслужне и за усвајање плана од тринаест тачака за нуклеарно разоружање које су усвојене на Прегледној конференцији НППТ-а 2000. године. Шведска и Словенија су напустиле ову групу, а 2019. године Шведска је формирала Стокхолмску иницијативу за нуклеарно разоружање која окупља још петнаест земаља и делује у

²⁵⁶ “Statement delivered by Deputy Director-General Ann-Sofie Nilsson at the 1st Meeting of States Parties to the TPNW United Nations,” Vienna, June 2022, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/1msp/statements/22June_Sweden.pdf, 2.

²⁵⁷ Исто, 2–3.

²⁵⁸ “The Government’s continued work for nuclear disarmament,” 12 July 2019, <https://www.government.se/articles/2019/07/the-governments-continued-work-for-nuclear-disarmament/>.

оквиру НППТ-а с циљем „смањивања поларизације између земаља и предузимања конкретних корака ка заједничком коначном циљу света без нуклеарног оружја.“²⁵⁹

3.2. Војно неутралне земље у Европи које су забраниле нуклеарно оружје

У овом делу монографије представићу оне земље у Европи које су одлучиле да забране нуклеарно оружје и које су приступиле Уговору о забрани нуклеарног оружја. То ћу урадити кроз разматрање држава чланица Европске уније које су чланице Уговора о забрани – Аустрије, Ирске и Малте – али и оних држава чланица Уговора које су ван ове међународне организације – Свете Столице и Сан Марина, као и Лихтенштајна који је за сада само потписник. Структура разматрања сваке од земаља обухвата претходно утврђене кључне варијабле које утичу на одлуку државе да приступи забрани нуклеарног оружја. То су: порекло неутралности, однос према СССР и Покрету несврстаних, однос са ЕУ и НАТО и оружаним снагама генерално и њиховој снази, однос према нуклеарној енергији и досадашњи поступци у области нуклеарног разоружања.

3.2.1. Војно неутралне земље у Европској унији које су забраниле нуклеарно оружје

Све три државе чланице Европске уније су и чланице Уговора о забрани нуклеарног оружја. Шта више, оне су биле и међу главним коспонзорима резолуција које су видиле ка постизању Уговора о забрани. Њих карактерише позитивна и активна војна неутралност која фаворизује политичке и дипломатске аспекте безбедности, позитиван историјски однос према несврстанима и одређена улога СССР-а, негативан однос према одвраћању и јавно мњење које се већински противи чланству у НАТО, негативан однос према нуклеарној енергији и значајне активности на пољу нуклеарног разоружања.

²⁵⁹ “Stockholm Initiative for Nuclear Disarmament,” 25 April 2024, <https://www.government.se/government-policy/foreign-and-security-policy/stockholm-initiative-for-nuclear-disarmament/>.

3.2.1.1. Аустрија

Порекло војне неутралности

После Првог светског рата, Уговором из Сен Жермена 1919. године између савезничких сила и Немачке и Аустрије забрањено је увођење обавезног војног рока у Аустрији и постављена горња граница бројности професионалне војске од 30.000 војника у служби.²⁶⁰ Хаслингер (*Peter Haslinger*) сматра да је овим Уговором Аустрија заправо успостављена као неутрална држава.²⁶¹ Између два светска рата, неутралност је била једна од атрактивних спољнополитичких опција за мале и средње државе, али је само мали број њих успео да задржи своју неутралност током Другог светског рата.²⁶² Аустријска неутралност је после Другог светског рата била спољнополитички и безбедносни став независне и суверене Аустрије прихватљив и за Аустрију и за савезнике, у контексту комплексних збивања тог времена – још увек нерешеног немачког питања, решеног тршћанског питања, више флексибилности Совјетског Савеза након Стаљинове смрти 1953. године у вези са питањем немачке имовине у Аустрији (која је била један од извора репарација од Немачке) и повлачења трупа, стварања Западноевропске уније и поновног наоружавања и чланства Западне Немачке у НАТО-у 6. маја 1955. године.

Ово је покренуло стварање Варшавског пакта и трајна неутралност је поново виђена као „општи интерес“ и фактор стабилизације међународне заједнице.²⁶³ У фебруару 1955, совјетски министар спољних послова Молотов (*Вячеслав Молотов*) јавно је објавио, и заправо

²⁶⁰ Peter Haslinger, “Saint-Germain, Treaty of,” Last updated 06 December 2016, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/saint-germain_treaty_of#:~:text=The%20Treaty%20of%20Saint%2DGermain,the%20former%20Austro%2DHungarian%20monarchy.

²⁶¹ Исто.

²⁶² Исто.

²⁶³ “Memorandum concerning the results of the conversations between the Government Delegation of the Republic of Austria and the Governmental Delegation of the Soviet Union,” in *The Austrian State Treaty: An Account of the Postwar Negotiations Together with the Text of the Treaty and Related Documents* (United States: Department of State, U.S. Government Printing Office, 1957), 79.

поновио, неке од раније постављених услова за аустријску независност: несврставање са било којом коалицијом или савезом који би могао бити усмерен против било које силе која је учествовала у борби против нацистичке Немачке и у ослобођењу Аустрије, одсуство страних војних база, и успостављање гаранција против новог *анилуса*.²⁶⁴ Решавање немачких и европских безбедносних питања тако више није било међу условима. Све време преговора о својој будућности, Аустрија је предлагала да се уздржи од приступања војним савезима или оснивања страних војних база на својој територији, и на Берлинској конференцији 1954. дала је изјаву о овом питању.²⁶⁵ Молотов је позвао аустријског премијера Раба (*Raab*) у Москву на билатералне преговоре, који су одржани средином априла 1955. године, иако је Аустрија већ у марту те године позитивно одговорила на Молотовљеве предлоге.²⁶⁶ То је резултирало такозваним Московским меморандумом који је предвиђао спремност совјетске Владе да се придружи западним силама у потписивању државног уговора и обећање аустријске делегације да ће аустријском парламенту поднети декларацију о неутралности на разматрање и усвајање.²⁶⁷ Остало је спорно питање да ли је овај Меморандум створио међународноправну обавезу за Аустрију да прогласи и задржи неутралност.²⁶⁸ Како Милер (*Mueller*) наводи, чак и пре састанка у Москви и Меморандума који су совјетски политичари и медији истицали као основу за државни уговор и неутралност, западни савезници су се сложили да се неутралност Аустрије успостави само ако се она сагласи са тиме.²⁶⁹ Како Карш примећује, Аустријанци су свакако желели да се покажу „као господари своје судбине и да своју неутралност

²⁶⁴ Исто, 28.

²⁶⁵ Исто, 2–3.

²⁶⁶ “Notes on the Treaty for the re-establishment of an independent and democratic Austria,” 18 May 1955, <https://search.archives.un.org/uploads/r/united-nations-archives/f/9/d/f9d28cb8c83b1883fa75079150fb30e5b609845212991276d1b6e4e09c227f86/S-0188-0005-15-00001.PDF>, 2.

²⁶⁷ Wolfgang Mueller, *A Good Example of Peaceful Coexistence? The Soviet Union, Austria, and Neutrality, 1955–1991* (Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 2011), 72.

²⁶⁸ Исто.

²⁶⁹ Исто, 278. Видети такође у: “Report of the Secretary of State to the President on the Austrian State Treaty, 1955,” in *The Austrian State Treaty*, 95.

прикажу као резултат самостално донете, а не наметнуте одлуке.²⁷⁰ САД су прво повлачење совјетских трупа са његових истурених позиција у Европи (из Аустрије), договорено у склопу постизања аустријског државног уговора, виделе као догађај који ће „отворити нове границе слободе са Чехословачком и Мађарском и на други начин дати пример који ће подстаћи тежње других народа за слободом која још није остварена.“²⁷¹ Међутим, овај меморандум је садржао и одредбу да ће аустријска савезна Влада дати изјаву у таквој форми која ће на међународном нивоу обавезати Аустрију да заувек практикује неутралност по моделу Швајцарске.²⁷² Московски меморандум био је само завршна фаза у скоро десетогодишњим преговорима о коначном статусу Аустрије, пре свега због неразумевања око питања шта је чинило „немачка средства у Аустрији“, југословенских потраживања, повлачења трупа, ремилитаризације, решавања немачког питања и касније у вези са западним војним савезом.

Претходно, прва фаза ових преговора одвијала се између 1946. и маја 1950. године,²⁷³ када су директни квадрипартитни преговори довели до договора о већини чланова нацрта уговора, са само неколико који су остали контроверзни, док је друга фаза трајала од јуна 1950. до новембра 1954. године и састојала се од размена белешки и мишљења на Берлинској конференцији.²⁷⁴

Државни уговор о поновном успостављању независне и демократске Аустрије потписан је између четири окупационе силе (СССР, УК, САД и Француска) и Аустрије 15. маја 1955. године.²⁷⁵ Било је то само дан

²⁷⁰ Karsh, *Neutrality and Small States*, 159.

²⁷¹ “Report of the Secretary of State to the President on the Austrian State Treaty,” 96.

²⁷² “Memorandum concerning the results of the conversations between the Government Delegation of the Republic of Austria and the Governmental Delegation of the Soviet Union,” 79.

²⁷³ Први састанак између специјалних изасланика које су поставили министри спољних послова четири силе да сачине нацрт аустријског државног уговора одржан је у јануару 1947. године. *The Austrian State Treaty*, 1.

²⁷⁴ “Notes on the Treaty for the re-establishment of an independent and democratic Austria,” 1.

²⁷⁵ “Treaty for the re-establishment of an independent and democratic Austria,” May, 15, 1955, <https://web.archive.org/web/20170709133128/http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1957/TS0058.pdf>.

након што је основан Варшавски пакт и девет дана након пријема Западне Немачке у НАТО. Питање Аустрије одвојено је од коначног решења за Немачку, али и успостављено као алтернативни политички избор у односу на чланство у неком од војних савеза, за све државе у централној Европи, што ће се јако брзо видети и на случају Мађарске. Чланови три и четири Државног уговора предвиђали су немачко признање аустријске независности и забрану *анилуса* и сваке политичке или економске уније између Аустрије и Немачке. Дана 26. октобра 1955. године, дан након што је последњи страни војник напустио Аустрију у складу са одредбама Државног уговора, аустријски парламент усвојио је Декларацију о неутралности, којом је проглашен статус сталне неутралности и она је касније уведена у устав кроз усвајање Савезног уставног закона о неутралности Аустрије. Совјетски Савез је званично признао Аустријску декларацију о неутралности 6. децембра 1955.

Први од само два члана Савезног уставног закона о неутралности Аустрије наводи:

- “(1) Ради трајног одржавања њене спољне независности и ради неповредивости њене територије, Аустрија својом слободном вољом овим проглашава своју трајну неутралност коју је одлучна да одржава и брани свим средствима која јој стоје на располагању;
- (2) Да би осигурала ове циљеве Аустрија никада у будућности неће приступити било каквим војним савезима нити дозволити успостављање војних база страних држава на својој територији.”²⁷⁶

Државним уговором договорено је и чланство Аустрије у Уједињеним нацијама, што је од самог почетка разликује од модела Швајцарске на који се позивала. Осим тога, члан 13 Аустријског државног уговора садржао је одредбу о забрани поседовања, изградње или експериментисања са нуклеарним оружјем, или било којим другим оружјем за масовно уништење и „специјалним оружјем“, укључујући пројектиле, подморнице, морске мине и специјализоване врсте јуришних авиона. Иако је било предвиђено да Аустрија брани своју неутралност оружаном силом (уместо да буде демилитаризована) и

²⁷⁶ “Federal Constitutional Law on the Neutrality of Austria,” October 26, 1955, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1955_211/ERV_1955_211.pdf

свим ресурсима под њеном контролом, она је, за разлику од Швајцарске, била ограничена у набавци „специјалног оружја“. Како Карш наводи:

“Иако Државни уговор не намеће никаква квантитативна ограничења величине аустријских оружаних снага (као што то чини, на пример, Фински мировни уговор из 1947. године), немогућност поседовања специјалних система наоружања – чији је војни значај знатно порастао са протоком времена – озбиљно је ограничио ширење војног потенцијала Аустрије.”²⁷⁷

Дакле, од самог почетка, иако прокламована по моделу Швајцарске, аустријска неутралност није имала толико заједничког са својим узором, осим у погледу трајања, дакле успостављена као стална неутралност у односу на постојеће војне блокове и обавезивања на одсуство страних војних база са њене територије. Аустријска неутралност разликовала се од швајцарске на неколико начина – сврха неутралности, у погледу чланства у УН 1955. године, чланства у НАТО програму Партнерство за мир и у ЕУ четрдесет година касније, у погледу одвраћања, наоружања и самоодбране (обично названа оружана неутралност), програма нуклеарног оружја и ставу о нуклеарној енергији. У Швајцарској сврха неутралности није била само очување суверенитета и избегавање међународних сукоба, већ и очување националне и језичке кохезије.²⁷⁸ Аустрији је недостајала и швајцарска одлучност и могућност да створи снажно средство одвраћања и војску, посебно кроз развој оружја као што је нуклеарно. Током Хладног рата, посвећеност Швајцарске нуклеарној технологији је стално расла, док је главни проблем остао набавка физионог материјала.²⁷⁹ По наводима Карша, Шведска и Швајцарска су биле међу првим земљама које су питање нуклеарног наоружања ставиле у центар своје националне стратешке дебате.²⁸⁰ Аустрија, са друге стране, базира своју војну неутралност на посебном

²⁷⁷ Karsh, *Neutrality and Small States*, 159.

²⁷⁸ Philippe Welti, “Switzerland,” in *Neutrality and non-alignment in Europe today*, ed. Hanna Ojanen (Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 2003), 53.

²⁷⁹ Andrea E. Heinzer, “Swiss Arms Control Policy: From Abstention to Participation,” in *Swiss Foreign Policy, 1945–2002*, eds. Jürg Martin Gabriel and Thomas Fischer (London: Palgrave Macmillan Ltd, 2003): 161 (159–185).

²⁸⁰ Karsh, *Neutrality and Small States*, 188.

међународном статусу који промовише активну мирољубиву политику и добре услуге, без обавезе да издваја превише финансијских средстава за одбрану. Она преузима и друге правне обавезе које се очекују од неутралних земаља попут медијације. Бивши аустријски председник Рудолф Кирхшлагер (*Rudolf Kirchschräger*) навео је да у аустријској декларацији независности политичку суштину види примарно у поновном успостављању слободне, независне и суверене земље. Војна неутралност била је гаранција против поновног *анилуса* од стране Немачке. Међутим, иако је швајцарски модел „тоталне независности“ мотивисао аустријски модел независности, Кирхшлагер наводи и други разлог због кога је Швајцарска званично усвојена као модел неутралности за Аустрију – а то је да је Аустрија у то време јако мало знала о неутралности док је Швајцарска већ имала искуства у томе, те је Швајцарска била најрелевантнији узор на који се Аустрија могла угледати. Ипак, револуција у Мађарској из 1956. године и суочавања са њеним последицама допринела је модификацији аустријске неутралности, тако да је она почела све више везивати неутралност са хуманитарним карактером спољне политике. Друга аустријска република, по Кирхшлагеру, није разумела неутралност више као нечињење или уздржаност у деловању, већ управо супротно „као посвећеност активној хуманости.“²⁸¹ Искуства са мађарском револуцијом 1956. године су, по њему, направили кључну разлику између аустријског и швајцарског модела неутралности. Аустрија је почела да перципира неутралност као „посвећеност, средство примене хуманости, посвећеност хуманитарном ангажовању и хуманитарну традицију Аустрије.“²⁸² По њему, аустријски канцелар Бруно Крајски (*Bruno Kreisky*) наставио је са „стратегијом дефинисања политике неутралности као безбедносне политике“.²⁸³ Поједини аустријски бивши политичари сматрају да је неутралност последица највеће жеља народа и политичара у периоду проглашавања аустријске независности да

²⁸¹ Наведено према: Günter Bischof, Anton Pelinka and Ruth Wodak (eds.), *Neutrality in Austria*, Contemporary Austrian Studies, Volume 9 (First published by Piscataway: Transaction Publishers, this volume published by Abingdon: Routledge, 2017), 27.

²⁸² Исто, 32.

²⁸³ Исто.

Аустрија постане независна земља поново, да је она „цена независности и слободе“ и „једина могућа политичка стратегија“ коју је Аустрија морала да плати, али и стратегија да се очува јединство земље у условима када је могло доћи до поделе између Западне, либералне, и Источне, комунистичке Аустрије, попут оне која се десила у Немачкој.²⁸⁴ Неутралност је била једина стратегија која је била прихватљива и за Совјетски Савез да пристане на независност Аустрије.

Однос са СССР-ом и Покретом неврстаних

Поред посебног односа према СССР-у, који је Аустрија нужно имала с обзиром на завршетак Другог светског рата, Аустрија је успостављала и посебан однос са земљама „југа“ које су се касније груписале у Покрет неврстаних, или су му постале веома блиске попут Бразила са којим је Аустрија имала и значајне историјске везе још од 19. века. Бразил је 1952. године спонзорисао резолуцију која је позвала на превремено закључење Уговора за Аустрију у Генералној скупштини УН. Осим тога, Кехлер (*Köchler*), на пример, сматра да је улога Индије кључна за напоре Аустрије да стекне своју независност и преговара о државном споразуму са четири савезничке силе 1953. године.²⁸⁵ По мишљењу Јаковине, Индијци су непрестано настојали да прошире број војно неутралних земаља на Западу.²⁸⁶ Тадашњи министар спољних послова Аустрије Карл Грубер (*Karl Gruber*) сматрао је тадашњег индијског премијера Џавахарлала Нехруа (*Jawaharlal Nehru*) као дипломатског посредника у подршци преговорима Аустрије са Совјетским Савезом, али и као водича или ментора у настојањима Аустрије да поврати свој суверени статус, пошто је Индија управо у то време добила независност од Уједињеног Краљевства.²⁸⁷

Конференција у Бандунгу на којој су усвојени неки од принципа, попут мирољубиве коегзистенције, одржана је у другој половини априла

²⁸⁴ Исто, 24.

²⁸⁵ Hans Köchler, *Austria, neutrality and non-alignment* (Vienna: International Progress Organization, 2021), 12.

²⁸⁶ Tvrтко Jakovina, “Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije,” https://yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00.html

²⁸⁷ Köchler, *Austria, neutrality and non-alignment*, 12.

1955. године, три дана након Московског меморандума. Такође, оснивачи Покрета несврстаних међу првима су посетили независну Аустрију – Нехру је био први страни лидер који је посетио Аустрију јуна 1955. године, у септембру 1956. године у посети је боравио и председник Индонезије Сукарно, а фебруара 1967. године председник Југославије Тито боравио је у петодневној посети Аустрији.²⁸⁸ Током 70-их и 80-их, аустријски премијер Крајски увео је политику „активне неутралности“, што је значило, између осталог, подршку питањима од значаја за тадашње новонастале земље и земље у развоју, посебно успостављању Новог међународног економског поретка, борби против *апартхејда* и тежњама Палестинске ослободилачке организације за успостављањем независне државе.²⁸⁹

Однос Аустрије са ЕУ и НАТО

Са крајем Хладног рата интензивирала су се питања чланства централно и источноевропских земаља у постојеће западне организације. Новонастала независна држава Русија, која је себе сматрала наследницом СССР-а и тежила успостављању нове безбедносне архитектуре у Европи, није благонаклоно гледала на ширење било ЕУ било НАТО-а. Током Хладног рата, СССР је упозоравао Аустрију да би свака институционализована сарадња са Европском економском заједницом представљала кршење неутралности, као и да би то представљало кршење аустријског државног уговора јер би значило „нови *анилус* са Немачком.“²⁹⁰ Слични совјетски протести били су усмерени на Шведску и Швајцарску. СССР, речено им је, нема ништа против економске сарадње *per se*. Наравно, неутралне државе су биле слободне да имају трговинске односе, као и билатералне и мултилатералне споразуме са другим државама; ипак, свако удруживање са Заједничким тржиштем представљало је квалитативно другачију ситуацију, јер како Неухолд преноси „нико не би требало да гаји илузије да би придруживања ЕЕЗ могло да се ограничи само на

²⁸⁸ Исто, стр. 21.

²⁸⁹ Köchler, *Austria, neutrality and non-alignment*, 27.

²⁹⁰ Наведено према: Karsh, *Neutrality and Small States*, 137–138.

економске везе са државама чланицама и избегну обавезе политичко-војног карактера.²⁹¹ Три главна аргумента која су се понављала у совјетској пропаганди против везе између европских неутралних земаља и ЕЕЗ-а су да би кроз чланство у ЕЕЗ-у неутрална држава помогла НАТО-у, чак и у миру, кроз јачање његове економске базе, да чланство у ЕЕЗ-у ограничава суверенитет и независност неутралних држава и доводи у сумњу њихову способност да тргују без дискриминације са земљама источног блока, и да блиске везе са НАТО-ом могу неутралну државу учинити неспособном да сачува своју неутралност током рата, јер би се територија неутралне државе вероватно користила у војне сврхе НАТО-а, за потребе као што су транспорт трупа и складиштење војних залиха и друге робе од виталног значаја за вођење рата.²⁹²

Питање чланства Аустрије у НАТО-у покренуто је са крајем Хладног рата и доношењем одлуке да се настави са НАТО „политиком отворених врата“ која је резултирала процесом проширења на Централну и Источну Европу. Аустрија је била најближа овом савезу 2000-их година када је формирана нова влада, али је услед укључивања Слободарске партије Аустрије у владу то било неприхватљиво за њене партнере. Социјалнодемократска партија Аустрије је крајем 1990-их година желела да сачува војну неутралност Аустрије као симбол аустријског идентитета и инструмент спољне политике која се фокусира на мир без чланства у војном савезу. Ова партија ипак није постала део владе 2000. године, већ су коалицију саставиле Аустријска народна партија и Слободарска партија Аустрије. Укључивање Слободарске партије, која је била виђена као ултра десничарска анти-ЕУ партија, у нову аустријску владу водило је замрзавању дипломатских односа осталих држава чланица ЕУ са Аустријом. Међутим, будући да је Аустрија запретила да ће блокирати даљи процес европских интеграција на исток уколико санкције не буду подигнуте, државе чланице ЕУ су почеле преиспитивати одлуку о замрзавању односа и санкција Аустрији.²⁹³

²⁹¹ Исто.

²⁹² Исто, 138.

²⁹³ Breffni O'Rourke, "2000 in Review: EU's Problem with Austria may lead to others," December 15, 2000, <https://www.rferl.org/a/1095356.html>.

Претходно, 1995. године, Аустрија је приступила НАТО програму Партнерство за мир, и као и у свакој европској неутралној земљи, одлука и томе је била предмет велике дебате. Истраживање јавног мњења Аустријског друштва за европску политику, из маја 2023, показало је да је 61% Аустријанаца „против“ уласка у НАТО, а 21% „за“.²⁹⁴ Иако није у војном савезу Аустрија се, међутим, залаже за јачање европске одбране, те су се 2023. Аустрија, као и Швајцарска, придружиле Европској иницијативи „Небески штит“ (*Sky Shield*) створеној 2022. као реакција на руску инвазију на Украјину. У петогодишњем периоду од 2018. до 2023. војни буџет Аустрије осцилирао је у распону од 0,75–0,77% БДП-а,²⁹⁵ што је један од показатеља да Аустрија није, ако бисмо употребили Каршову поделу, пре свега окренута негативном аспекту неутралности, већ да у великој мери фаворизује позитиван аспект (дипломатију).

Нуклеарна енергија у Аустрији

За разлику од Швајцарске, Аустрија никада није имала оперативну нуклеарну електрану иако је изградила реактор, а седмдесетих година прошлог века потписан је уговор са СССР-ом о испоруци уранијума. Али, на референдуму о нуклеарној енергији, 5. новембра 1978. године, биначко тело одлучило је да не почне са радом изграђена нуклеарна електрана у Цвентендорфу.²⁹⁶ Штавише, аустријски парламент је 15. децембра 1978. једногласно усвојио закон који забрањује коришћење нуклеарне фисије за производњу електричне енергије у Аустрији до

²⁹⁴ “Clear majority of Austrians against NATO accession: Survey,” *Anadolu Agency*, May 2, 2021, <https://www.aa.com.tr/en/world/clear-majority-of-austrians-against-nato-accession-survey/2887160#>.

²⁹⁵ “Military expenditure by country as percentage of gross domestic product: 2018–2023,” SIPRI, <https://www.sipri.org/databases/milex>.

²⁹⁶ Изградња прве нуклеарне електране у Аустрији наручена је од стране Владе и парламента и спроведена је од стране немачке фирме KWU 1971. године. На референдуму о нуклеарној енергији 1978. године око две трећине гласача (3,26 милиона) је гласало, од тога 49,5% за и 50,5% против нуклеарне енергије. “Austria,” European Nuclear Safety Regulators Group, <https://www.ensreg.eu/country-profile/austria> and “Nuclear Power Reactor Details – ZWENTENDORE,” <https://web.archive.org/web/20110604101702/https://www.iaea.org/cgi-bin/db.page.pl/pris.pr deta.htm?country=AT&refno=1>.

1998. године. Ова позиција је ојачана 1986. године након акцидента у Чернобилу, посебно јер је Аустрија била међу централноевропским земљама највише погођеним њиме.²⁹⁷ Аустријски парламент је 1999. године једногласно усвојио Уставни закон о Аустрији слободној од нуклеарне енергије.²⁹⁸ Из више разлога, борци против нуклеарне енергије у Аустрији су то видели и као борбу против хоризонталне пролиферације нуклеарног оружја.²⁹⁹

Ова земља се такође борила, мање-више успешно, за окружење без нуклеарне енергије. У време када је почела изградња НЕ Цвентендорф, људи из најзападније аустријске покрајине (Ворарлберг) већ су се противили плановима Швајцарске да изгради нуклеарну електрану у непосредној близини аустријске границе.³⁰⁰ Крајем 1980-их, Аустријанци су се такође противили изградњи фабрике за прераду нуклеарног горива у близини Вакерсдорфа у Баварској, и тада су противљење растућим нуклеарним електранама и ослањању на нуклеарну енергију подржавали аустријски званичници и чланови Владе – то није било више део само невладиних организација и грађанских покрета, већ део политике аустријске Владе. Постројење за прераду у Вакерсдорфу никада није завршено и пројекат је напуштен 1988.³⁰¹ Одлука Чешке да пусти у рад нуклеарну електрану Темелин изазвала је значајно погоршање односа са Аустријом, а заустављање пуштања у рад ове електране постало је „кључни национални интерес“ за Аустрију.³⁰² Аустрија је са Чешком ради пуштања у рад НЕ Темелин 2000. године

²⁹⁷ “Austrian national report under the joint Convention on the safety of spent fuel and on the safety of radioactive waste management,” IAEA, May 2003, <https://www.iaea.org/sites/default/files/austria-report-jc-first-review-meeting.pdf>, 3.

²⁹⁸ “Federal Constitutional Act for a Nonnuclear Austria 1999,” <https://www.oecd-nea.org/law/legislation/austria/austria-nonnuclear-act.pdf>.

²⁹⁹ Dr. Peter Weish, “Austria’s no to nuclear,” Paper presented in Japan (Tokyo, Kyoto and Wakayama) April 1988, [powerhttps://homepage.univie.ac.at/peter.weish/schriften/austrias_no_to_nuclear_power.pdf](https://homepage.univie.ac.at/peter.weish/schriften/austrias_no_to_nuclear_power.pdf), 1–2.

³⁰⁰ Исто, 2.

³⁰¹ Исто.

³⁰² Rick Fawn, “The Temelín nuclear power plant and the European Union in Austrian-Czech relations,” *Communist and Post-Communist Studies* 39, no. 1 (March 2006):104 (101–119).

потписала такозвани Протокол из Мелка – назван по аустријском граду у којем је закључен. Он је предвиђао додатне гаранције безбедности рада НЕ, и био оквир за редовне састанке чешких и аустријских стручњака за нуклеарну безбедност кроз специјалну комисију која је пратила утицај НЕ у Темелину на животну средину.³⁰³ Ипак, чешка страна је овај протокол окончала 2007. године. Аустрија се такође противила проширењу НЕ Моховце у Словачкој.³⁰⁴ Односи између Аустрије и Чешке су 2012. године поново погоршани након што је Чешка најавила проширење ове нуклеарне електране за још два реактора до 2025. године.³⁰⁵ Аустрија од тада позива Европу да напусти нуклеарну енергију. Такође, 2022. године аустријски парламент усвојио је резолуцију којом се одбацују планови Чешке да близу НЕ Темелин поставе мале модуларне нуклеарне реакторе који би требало да буду завршени између 2032. и 2035. године.³⁰⁶ Коначно, 2022. године Аустрија је поднела тужбу против Европске комисије, након што је она у своју регулативу о таксономији уврстила нуклеарну енергију, дакле као одрживи извор енергије.³⁰⁷ Аустрија сматра да је Комисија тиме прекршила принцип „ненаношења значајне штете околини“, јер није узела у обзир последице које изазивају акциденти са нуклеарним реакторима и високо радиоактивни отпад.³⁰⁸

³⁰³ “Animosities flare up anew between Czech Republic and Austria over Temelin nuclear power plant,” 26.4.2007, <https://english.radio.cz/animosities-flare-anew-between-czech-republic-and-austria-over-temelin-nuclear-8608584>.

³⁰⁴ Krzysztof Dębiec, “The Czech nuclear showdown enters the final straight,” OSW, Commentary, March 17, 2023, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-03-17/czech-nuclear-showdown-enters-final-straight>.

³⁰⁵ “Austria and Czech Republic divided over nuclear power,” BBC, 4 January 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-16359991>.

³⁰⁶ “Austrian parliament opposes Czech plan for small nuclear reactors at Temelín,” *Expats*, 16.12.2022, <https://www.expats.cz/czech-news/article/austrian-parliament-opposes-czech-plan-for-small-nuclear-reactors>

³⁰⁷ “Austria v. European Commission,” 2022, <https://climatecasechart.com/non-us-case/austria-v-european-commission/#:~:text=Summary%3A,energy%20as%20%E2%80%9Cenvironmentally%20sustainable%E2%80%9D>

³⁰⁸ Исто.

Аустрија и нуклеарно разоружање

Аустријска влада је одувек сматрала да је нуклеарно одвраћање застарело, а да нуклеарно оружје у ствари угрожава и не чува националну безбедност. Хагелин говори о различитим „ритмовима“ наоружања након Другог светског рата при чему Шведска и Швајцарска нису биле ограничене у његовом развоју, док су Аустрија и Финска биле, те су и наглашавале политичке, пре него оружане, аспекте безбедности.³⁰⁹ За разлику од Швајцарске, Аустрија никада није имала програм нуклеарног наоружања, нити има позитиван став према нуклеарној енергији уопште. Сматра се да је Швајцарска имала програм нуклеарног наоружања од касних 1940-их и до краја 1980-их година када је престао да постоји Радни комитет за нуклеарна питања. Као један од главних разлога за њен крај наводи се смањење совјетске претње.³¹⁰ Данас, такође, Швајцарска наводи интервенцију Русије у Украјини и услед тога значајно погоршану безбедносну ситуацију у Европи као главни разлог за неприступање Уговору о забрани.³¹¹ Док је Аустрија одмах приступила НПТ-у, Швајцарска га је ратификовала 1977. године. Швајцарска је 2023. имала три оперативне електране (четири реактора) које производе око 40% укупне производње енергије у овој земљи.

Аустрија је, поред Ирске, кључна европска држава која је у први план ставила хуманитарне аспекте употребе нуклеарног оружја и објавила завет да ће се свим силама борити против њега.³¹² Аустријско хуманитарно обећање, усвојено 2014, касније је унапредило процес који је водио ка усвајању Уговора о забрани нуклеарног оружја. Аустрија је 2016. године била коспонзор резолуције Генералне скупштине УН којом је успостављен формални мандат државама да преговарају о правно обавезујућем инструменту за забрану нуклеарног оружја, и потписала је Уговор о забрани на церемонији на високом нивоу у Њујорку када је

³⁰⁹ Hagelin, *Neutrality and Foreign Military Sales*, 11.

³¹⁰ Стојановић, *Теорија денуклеаризације*, 287.

³¹¹ “Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons: Federal Council sees no need to change direction at this time.”

³¹² Nick Ritchie and Mikhail Kupriyanov, *Understanding the humanitarian consequences and risks of nuclear weapons* (Vienna: Federal Ministry for European and International Affairs, and University of York, 2023).

отворен за потписивање 20. септембра 2017. Она је била међу првобитних 50 држава потписница Уговора неопходних за ступање Уговора на снагу.³¹³

Према речима аустријске делегације на Конференцији о преговарању о инструменту за забрану нуклеарног оружја 2017. године, један од главних аргумената који оправдавају потребу за хитним напретком у нуклеарном разоружању је немогућност било каквог адекватног хуманитарног одговора на катастрофалне ефекте нуклеарне детонације.³¹⁴

Током Хладног рата Аустрија се развијала као модел војно неутралне земље оријентисане на разоружање, а не на „оружану неутралност“ и одвраћање. Била је активна у промовисању принципа своје спољне политике и њиховом довођењу на глобални ниво, као што је на крају био случај са хуманитарним обећањем 2014. Совјетски лидери су однос са Аустријом сматрали за прави пример коегзистенције, а неки сматрају да је аустријска политика разоружања била производ совјетских интереса. Аустријски канцелар Крајски изјавио је и да је алтернатива мирољубивој коегзистенцији једино неегзистенција („Једина алтернатива за човечанство је мирољубива коегзистенција или катастрофални термонуклеарни рат“).³¹⁵ У тим оквирима кретала се надаље аустријска политика разоружања.

3.2.1.2. Ирска

Порекло неутралности

Ирска војна неутралност је пре последица односа са Уједињеним Краљевством него хладноратовске конфронтације, иако се корени ове идеје могу наћи у ирској националној мисли још у 18. веку, сматра Ендру

³¹³ “Austria,” ICAN, <https://www.icanw.org/austria>.

³¹⁴ Наведено према: “Statement by Ireland on the Preamble,” UN Conference on a legally-binding instrument to prohibit nuclear weapons, leading towards their total elimination Second Session, New York, 15 June – 7 July 2017, First Reading of Draft Convention, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/womenpeaceandsecurity/1st-Reading-statement-on-PREAMBLE-FINAL.pdf>, 4.

³¹⁵ Наведено према: Wolfgang Mueller, *A Good Example of Peaceful Coexistence?*, 210.

Котеј (*Andrew Cottey*).³¹⁶ Ирска је била део Уједињеног Краљевства Велике Британије и Ирске од усвајања Акта о унији јануара 1801. до децембра 1922. године. Стога не треба да чуди што се њена спољна и безбедносна политика, укључујући и позицију неутралности, развијала првенствено у односу на њеног суседа. Неутралност у Ирској се током Првог светског рата користила и као начин да се Ирска одупре мобилизацији зарад учешћа у британској војсци и ратовима и демонстрира своју самосталност.³¹⁷ Ирска лига за неутралност настала је 1914. године након што је лидер тада владајуће Ирске парламентарне странке Џон Редмонд (*John Redmond*) позвао на мобилизацију Ираца и учешће у британској војсци. Галагер сматра да је овај Редмондов позив био заснован на уверењу да је учешће Ираца у рату било неопходно како би се осигурало да Лондон одржи своје обећање о давању ирској самосталности у управљању након што се рат заврши, затим уверењу да ће рат бити кратак и са мање жртава и штете, као и да је било праведно ући у рат како би се одбраниле мале државе попут Белгије. Ирска лига за неутралност³¹⁸ залагала се, међутим, за остајање ван рата и позицију неутралности. Кључне личности Лиге предводиле су и такозвани „Устанак“ (енгл. *Rising*) 1916. године. Они Добровољци (*Irish Volunteers*) који се нису пријавили за учешће у британским снагама (њих 11.000) игнорисало је Редмондов позив и они су постали језгро Ирске републиканске армије која ће касније водити Рат за независност. У овом Рату за независност Ирске, али и заузимању позиције неутралности, допринели су негативни трендови по савезнике на Западном фронту током Првог светског рата 1918. године када је Британија проширила мобилизацију и на Ирску. Акт о војној служби, који је требало да прошири обавезну војну службу и на Ирску, наишао је на свеукупан отпор у Ирској, укључујући и католичку цркву. Такозвана

³¹⁶ Andrew Cottey, “Ireland and NATO: A Distinctly Low-Profile Partnership,” in *The European Neutrals and NATO Non-alignment, Partnership, Membership?* ed. Andrew Cottey (London: Palgrave Macmillan, 2018), 154 (151-179).

³¹⁷ Conor Gallagher, *Is Ireland Neutral?* (Dublin: Gill Books, 2023), 23.

³¹⁸ Ирска лига за неутралност се данас описује као „кампања цивилног друштва за вршење притиска на ирску Владу да ирску неутралност представља у позитивном светлу на светској сцени, да буде глас мира и људских права и да се противи ратовима и милитаризацији“, “Pledge,” Irish Neutrality League, <https://neutrality.ie/pledge/>.

„немачка завера“, по којој је Британија оптужила Шин Фејн (*Sinn Féin*) за сарадњу са нацистичком Немачком и припрему немачке инвазије на Ирску, послужила је Британцима да ухапсе 150 лидера Шин Фејна и неутралише их као противнике мобилизације.³¹⁹ Будући да је западна контраофанзива била успешна, намера о општој мобилизацији у Ирској није спроведена, али је новонастала ситуација омогућила да Шин Фејн постане водећа партија у Ирској уместо дотадашње Ирске парламентарне партије. „Коначни циљ партије била је Ирска која је слободна да бира које ратове жели да ратује, пре него Ирска закључана у сталну неутралност“, закључује Галагер.³²⁰ На основу овога се може разумети и стална тежња ирског руководства да задржи слободу тумачења сопствене неутралности, пре него да неутралност уврсти у устав земље. Након општих избора спроведених за ирски парламент 1918. године већина парламентарца је долазила из партије Шин Фејн. Они су заговорали отклон од британског парламента и успоставили су ирски парламент назван Доил Ејран (*Dáil Éireann*) – први парламент револуционарне Ирске Републике која је прокламована током устанка 1916. године. Први ирски парламент успостављен у јануару 1919. године усвојио је Устав, Декларацију о независности и прогласио Ирску Републику која је потврдила прокламацију из 1916. године, уз додатну одредбу да Ирска више није била део Уједињеног Краљевства.³²¹ УК је овај ирски парламент прогласило незаконитим, након чега се он састајао у тајности стварајући институционални апарат независне Ирске Републике, док су Ирски добровољци постали оружане снаге нове прокламоване Ирске Републике. Акт о Влади Ирске који је усвојио британски парламент дао је ирској самоуправу, али и прогласио два парламента – у Даблину за новостворену Јужну Ирску и Белфасту за Северну Ирску.

Јужна и Северна Ирска наставиле су да постоје као део Уједињеног Краљевства до децембра 1921. године када је усвојен Англо-ирски уговор. По овом уговору, Краљевска морнарица је била задужена за „спољну одбрану“ Ирске, односно контролу ирских вода, што значи да Ирска у то

³¹⁹ Gallagher, *Is Ireland Neutral?*, 31.

³²⁰ Исто.

³²¹ “History of Parliament in Ireland,” <https://www.oireachtas.ie/en/visit-and-learn/history-and-buildings/history-of-parliament-in-ireland/>.

време није могла развијати сопствену морнарицу. У том смислу, Ирска познаје ограничавање развоја одбрамбених снага. Са ступањем на снагу Англо-ирског споразума наредне године, 26 округа у Ирској је стекло независност, али је шест остало у Северној Ирској (Алстер) и даље као део Уједињеног Краљевства. У преговорима који су водили о овом уговору ирски делегати су тражили одредбу о ирској неутралности, али су према одбрамбеним клаузулама уговора Британци задржали право на одређене лучке и ваздухопловне објекте, по узору на Јужну Африку на коју су се тада примењивале сличне одредбе.³²² Англо-ирски уговор поделио је парламентарце и сам Шин Фејн, као и Ирску републиканску армију, при чему су противници Англо-ирског уговора одбили да признају одлуке овог ирског парламента. Ирска слободна држава формирана је у децембру 1922. године као самоуправни доминион у оквиру Британске империје. Уставни статус Ирске у Британској империји био је истоветан са Доминионом Канаде. Као део Комонвелта нација, ирска лојалност Круни и даље се изражавала кроз заклетве посланика.³²³ Према Уставу Ирске слободне државе, парламент Северне Ирске имао је опцију да напусти Ирску слободну државу месец дана касније и врати се у Уједињено Краљевство. Током овог периода, овлашћења Парламента Ирске слободне државе и Извршног савета Ирске слободне државе нису се проширила на Северну Ирску. Северна Ирска је искористила своје право по уговору да напусти нови Доминион и поново се придружила Уједињеном Краљевству 8. децембра 1922. године. Ирска је такође поделила искуство Аустрије у вези са ограничењем наоружања и оружаних снага, јер су она такође била успостављена Англо-ирским уговором.³²⁴ Ирска је постала чланица Лиге народа 1923. године, а уставни амандман из 1936. довео је до краја преостале улоге британског монарха у унутрашњим пословима Ирске. Године 1937. усвојен је нови устав, у коме је држава названа „Ирска“ и заправо постала Република, са

³²² David Torrance, “The Anglo-Irish Treaty, 1921,” House of Commons Library, 5 December 2022, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9260/>, 19.

³²³ “Photographic facsimile of the Articles of Agreement for a treaty between Great Britain and Ireland,” https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/communications/other/2021/2021-09-01_articles-of-agreement-for-a-treaty-between-great-britain-and-ireland-signed-in-london-on-the-6th-december-1921_en.pdf, 1.

³²⁴ Исто, 2.

изабраним председником. Нови Англо-ирски уговор потписан 1938. вратио је три луке споразума под ирску контролу, након што је де Валера, нови премијер Ирске, уверио Британце да Ирска неће бити коришћена као база страних држава за напад на Британију. То је уједно и отворило пут неутралности. На почетку Другог светског рата, Доил је скоро једногласно одобрио политику неутралности (само је један представник гласао против).

Ирска је званично проглашена републиком 1949. године, у складу са Законом о Републици Ирској из 1948, чиме је прекинута последња законодавна веза са британском круном. Овим актом, такође, Ирска је окончала своје чланство у Комонвелту. Ирска је постала чланица Уједињених нација 1955. године, након неколико вета, и прва је неутрална земља која је постала чланица Европске заједнице 1973. године. Као део мировног споразума из 1998. године, територијални захтев према Северној Ирској, који су се налазили у члановима 2 и 3 Устава Ирске, био је уклоњен референдумом.

За разлику од аустријске неутралности, ирска неутралност није део Устава Ирске. Ипак, чланови 28 и 29 ирског устава из 1937. године служе као основа за тумачење ирске неутралности. Члан 28 каже „Рат се не објављује и држава неће учествовати ни у једном рату осим уз сагласност парламента“, док члан 29 садржи одредбу да „Ирска потврђује своју приврженост идеалу мира и пријатељске сарадње међу народима заснован на међународној правди и моралу“.³²⁵ Неутрални идентитет Ирске је, дакле, обликован њеном колонијалном прошлошћу, империјалистичким освајањима и борбом за независност, што ову земљу чини сличнијом Аустрији, него Швајцарској. С друге стране, неутралност Ирске није међународноправно договорена што је чини у формалном смислу другачијом од аустријске и швајцарске.

Ирска Лига за неутралност дефинише ирску неутралност као „неучествовање у ратовима и војним савезима, како је наведено у Хашкој конвенцији из 1907. године, и као позитивно ангажовање у мирном, невојном решавању политичких сукоба.“³²⁶ Попут Аустрије, сврха ирске неутралности је такође била да допринесе мирној коезистенцији између

³²⁵ “Constitution of Ireland,” July 1, 1937, <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>.

³²⁶ “Pledge,” Irish Neutrality League.

нација, хуманитарној подршци, залагању за људска права и деколонизацију, промовисању нуклеарног неширења и контроли наоружања, што посебно добија на изражају са доласком Френка Ејкена на место министра спољних послова Ирске 1957. године. Неутралност Ирске повезана је и са посебном улогом коју би Ирска требало да има на светској сцени – промоцијом дипломатских решења, супротстављањем нелегалним ратовима и интервенцијама великих сила, даљој милитаризацији, посебно у погледу питања која могу угрозити читаво човечанство као што је нуклеарна пролиферација. Како је дефинисала Лига, „улога неутралне државе као што је Ирска је да буде глас дипломатије, људских права, хуманитарне подршке и мира у супротстављању свим империјалистичким ратовима, колонијализму и угњетавању.“³²⁷ Данас Лига наводи да је неутралност Ирске „јасно повезана са њеном сувереном независношћу и остаје кључни елемент њеног националног идентитета.“³²⁸ Увереност Ирске да њена неутралност није била очувана војном снагом или опремом, већ вештом дипломатијом, одредила је и однос Ирске према карактеру војних снага.³²⁹

Због ових специфичности борбе за ирску независност и искуства са подељеном територијом, Ирска је попримила и свој антиколонијални карактер који је био основа и за успостављање доброг имиџа и веза са земљама несврстаних, тако да се и у овом случају, као и у случају Аустрије, могу видети утицаји несврстаних земаља на обликовање ирске неутралности. Ирска је била подржавалац антиколонијалних покрета широм света и посебно процеса деколонизације. То ју је и приближило ставовима о денуклеаризацији, поред тога што је вероватно желела да кроз промовисање глобалног нуклеарног разоружања укине и британско нуклеарно оружје стечено 1952. године.

Патрик Китинг (*Patrick Keatinge*) идентификује три „лица“ неутралности која би такође могла бити повезана са ирском неутралношћу. Прва је војна неутралност, односно неутралност током ратног периода у Другом светском рату и настављена као политика војне несврстаности у Хладном рату и касније где се појављује „као

³²⁷ Исто.

³²⁸ Исто.

³²⁹ Karsh, *Neutrality and Small States*, 177.

прагматично средство за постизање безбедности државе“. Логика овог ирског избора била је избегавање спољних претњи и унутрашњих подела. Повремено се војна неутралност појављивала као „чип за преговарање“ за крај поделе. Али, друга страна то никада није озбиљно разматрала. Друго лице ирске неутралности које Китинг дефинише јесте неутралност као циљ сама по себи. Укључује „реторику високе моралне сврхе, примењену на широк спектар вредности“ и обично се означава као „активна“ или „позитивна“. Овде се дешава „пацифистичка оријентација“ државе. И, треће лице је лице „слободњака у свету где трошкове безбедности плаћају други“, што је по њему лицемерно.³³⁰

Слично Аустрији, Ирска је своју неутралност формулисала насупрот изолационизму, као „позитивну“ или „активну неутралност.“ Циљ овакве неутралности је активно деловање у правцу остваривања мирољубивих односа међу државама, решавања конфликта, разоружања, одржавања мира и развојних програма. У неким инстанцама оваква спољна политика Ирске називала се и етичком или моралном спољном политиком, што би значило политику вођену етичким принципима а не великим силама.³³¹ У оваквом ставу се ипак не слажу све политичке струје у Ирској. Како Галагер наводи, на левичарском крају политичког спектра налазе се они који војну неутралност дефинишу не само као несврстаност већ и избегавање било ког међународног споразума или активности која би била војна по природи, осим можда мировних мисија УН, па чак и повлачење из ЕУ због све већег фокуса на безбедносне и одбрамбене ствари ове организације. На другом крају политичког спектра налазе се они који неутралност свде на несврстаност (одсуство чланства у војним организацијама). Такође, не постоји сагласност око тога да ли ирска неутралност треба да значи некад и супротстављање великим силама и њиховом утицају зарад одржавања и борбе за одређено начело, што је позиција блиска левичарским партијама, или би неутралност требала бити „средство за стицање до циља, а не циљ сам по себи“, што значи да би требало управо радити са великим силама и њиховим институцијама како би се дошло до жељеног решења, што је позиција партија центра и

³³⁰ Patrick Keatinge, “Making Sense of Irish Foreign Policy,” in *Irish foreign policy*, ed. Ben Tonra (Dublin: Gill & Macmillan, 2012), xiii (vii–xvi).

³³¹ Gallagher, *Is Ireland Neutral?*, 163.

деснице.³³² Деловање Ирске по питању нуклеарног разоружања управо показује како се она у овом случају определила за прву опцију разумевања неутралности – устајања за борбу против политике великих сила и њиховог монопола над поседовањем нуклеарног оружја, уз промовисање хуманитарних начела.

Ирска неутралност се током нешто више од сто година од кад је прокламована прилагођавала новонасталим околностима. Ипак, она је остајала изван ратова и имала независну позицију између два блока током Хладног рата. У више наврата, Ирска је оптуживана да поступа супротно својој неутралној позицији, као што је било током логистичке помоћи САД-у током њихове интервенције у Ираку 2003. године. Такође, наводи се и спремност Ирске да постане чланица НАТО-а ако би то допринело превазилажењу поделе на острву. Ипак, Ирска за сада остаје посвећена својој неутралности и наставља да је истиче уз широку прихваћеност у јавности.

Логика неутралности је овде другачија од логике коју усвајају Швајцарска или Шведска у периоду неутралности. Док оне прихватају „снагу оружја“ у очувању безбедности, Аустрија и Ирска теже да кроз неутралност ослоњену на разоружање и контролу наоружања умање безбедносне ризике и претње по себе. Што је мање оружја у свету, укључујући и нуклеарно, мање су шансе да ће оно бити усмерено или употребљено против Ирске случајно или намерно.³³³ Са оваквом логиком остваривања безбедности не треба да чуди ни зашто су баш ове државе главни промотери нуклеарног разоружања и забране нуклеарног оружја. Било је укупно девет покушаја да се неутралност унесе у ирски устав (од стране Зелених, Шин Фејна и један од Лабуриста).³³⁴ Међутим, избор неутралности је остало питање владине политике.

Однос Совјетским Савезом и Несврстанима

Република Ирска није успоставила дипломатске односе са СССР-ом неколико година од свог оснивања, и на тим основама Совјети нису

³³² Исто, 165.

³³³ Исто, 168.

³³⁴ Исто, 271.

подржали њен захтев за чланство у УН све до 1955. године. Поред тога, СССР је као разлоге за блокаду истицао управо ирску неутралност током Другог светског рата и чак подршку фашизму током рата, као и Франковој Шпанији након рата.³³⁵

Следеће године Ирска је имала снажан негативан став према совјетској интервенцији у Мађарској. Међутим, било је контаката између званичног Шин Фејна и Совјета, посебно током 1970-их. Као што је Мулквин (*John Mulqueen*) приметио, Званични републикански покрет се придружио антиимперијалистичким и ослободилачким покретима широм света, а Шон Макбрајд (*Seán MacBride*) је присуствовао „антиимперијалистичком“ догађају у Берлину 1930-их са Нехруом и Хо Ши Мином (*Ho Chi Minh*), и било је мишљења да би Ирска требало да се придружи НАМ-у.³³⁶ Године 1974. одржан је први „анти-империјалистички“ фестивал Званичних републиканаца (*Official Republicans*) с намером да се створе везе са социјалистичким светом и ослободилачким покретима широм света.³³⁷ Поред тога, Привремена ИРА (*Provisional IRA*) је такође имала добре односе са лидерима антиколонијалних покрета. Они су такође били снажни противници *апартхејда* у Јужној Африци и подржавали су Северни Вијетнам и деколонизацију у Африци. Верује се да је значајан број ослободилачких покрета у свету деловао у сарадњи са СССР-ом. Посланици Радничке партије Ирске током 1980-их осудили су глобалну улогу САД-а и промовисали приоритете совјетске спољне политике као што је нуклеарно разоружање.³³⁸ Ноћна мора да ће Ирска постати нова Куба (енгл. *Irish Cuba*) појавила се уз страх САД-а да би ирски активисти за разоружање могли постати инструменти у циљевима совјетске спољне политике.³³⁹ Ирски Званични републикански покрет је 1970-их био виђен као близак Совјетима и њиховим савезницима.

Због свог залагања за неширење нуклеарног оружја и разоружање, Шон Макбрајд је 1974. године добио Нобелов награду за мир. Његово деловање

³³⁵ John Mulqueen, 'An Alien Ideology': *Cold War Perceptions of the Irish Republican Left*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2019), 17–18.

³³⁶ Исто, 208.

³³⁷ Исто, 6.

³³⁸ Исто.

³³⁹ Исто, 210.

на овом пољу, као и генерално на пољу антиимперијалне борбе посебно у Африци, константно је, међутим, повезивано са деловањем СССР-а. Он је био и добитник Лењинове награде за мир, а касније и лидер Ирске кампање за нуклеарно разоружање (ICND), као и антиратни активиста и противник Реганове политике у Европи. Иако је „антинуклеарни лоби“ представљао мањину, британски амбасадор у Ирској је тада навео „морамо осигурати да Ирци разумеју праву природу политике Совјетског Савеза на пољу разоружања како бисмо спречили сваку склоност да се упуштају у добронамерне иницијативе сумњиве вредности“.³⁴⁰

Имајући у виду ирско искуство као дела Британске империје, и читав процес стицања независности, Ирска је имала доста симпатија за процес деколонизације и посебно је била активна у борби против апартхејда у Јужној Африци. Ипак, она је избегла да уђе у чланство Покрета несврстаних иако је одржавала добре везе са водећим државама овог покрета. Ирска католичка црква имала је значајну улогу у Африци током процеса деколонизације. Лига народа, а затим и Уједињене нације, као фокус активности Ирске од стицања независности били су главни центри ирског спољнополитичког деловања.

Ирска неутралност је укореењена у опозицији против империје, и следи „традицију солидарности“ са нацијама и народима који су жртве империјализма, колонијализма, рата и угњетавања.

Однос са ЕУ и НАТО

Став Ирске према НАТО-у обликован је њеним односом према УК и покушајима превазилажења поделе на острву. Ирска је тражила стварање посебног националног идентитета, а сваки војни савез са Уједињеним Краљевством сматран је „претњом суверенитету нације“.³⁴¹ Дакле, војна неутралност је била одржива опција, а 1949. је одбила позив за придруживање НАТО-у јер би то подразумевало признање поделе Ирске.³⁴² Постојао је и покушај Ирске да замени неутралност за

³⁴⁰ Наведено према: Исто.

³⁴¹ Gunther Hauser, “Neutral and Nonaligned States in the European Union,” in *Permanent Neutrality: A Model for Peace, Security, and Justice*, eds. Herbert R. Reginbogin and Pascal Lottaz (Lanham: Lexington Books, 2020), 116.

³⁴² John Mulqueen, ‘*An Alien Ideology*’, 28.

уједињену Ирску која би могла бити пуноправна чланица НАТО-а.³⁴³ Слично Аустрији, Ирска се придружила Партнерству за мир 1999. године и учествује само у мисијама са мандатом УН.³⁴⁴ Истраживања јавног мњења су стално показивала да две трећине Ираца подржава политику неутралности, иако постоји велика неслагања око тога шта тачно она значи.³⁴⁵ Укључивање неутралности у Устав и даље се не сматра валидном опцијом јер би то могло „негативно утицати на способност државе да ефикасно делује у међународној арени.“³⁴⁶ Ирска је могла постати чланица НАТО-а да је то могло допринети превазилажењу поделе на острву, али будући да од САД и других савезника није могла добити гаранције у том правцу, Ирска је остала ван било каквог војног савеза са УК, али уз чврсте војне везе са САД-ом.

Војни савез са Уједињеним Краљевством је, како се тврди, „претња суверенитету нације“, јер би то значило поновно учешће Ираца у неком рату заједно са Британијом. Ирска је од 1999. године чланица НАТО Програма Партнерство за мир, а у складу са својим актима о одбрани, она ће учествовати само у мисијама са мандатом УН.³⁴⁷ Постоје, међутим, становишта по којима би значајан прилив становника пореклом из Источне Европе, где је НАТО виђен као извор безбедности, могао да промени досадашњу значајну подршку војној неутралности Ирске у корист чланства у НАТО.³⁴⁸

Што се тиче одбрамбених снага, слично као Аустрија, Малта и Кипар, Ирска издваја минимална средства за одбрану, али је посвећена развоју одбрамбених способности ЕУ. Све ове неутралне и несврстане земље чланице су Сталне структуриране сарадње ЕУ (PESCO) у области безбедносне и одбрамбене политике која нуди правни оквир за „заједничко планирање, развој и улагање у пројекте заједничких

³⁴³ Исто.

³⁴⁴ Hauser, “Neutral and Nonaligned States in the European Union”, 116.

³⁴⁵ Professor Dame Louise Richardson, “Report to an Tánaiste,” Consultative Forum on International Security Policy, October 10, 2023, <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/273986/92ca4e92-9015-4a32-9fa1-206ed6df3ba9.pdf#page=null,10>.

³⁴⁶ Исто, 13.

³⁴⁷ Hauser, “Neutral and Nonaligned States in the European Union,” 116.

³⁴⁸ Professor Dame Louise Richardson, “Report to an Tánaiste,” 10.

способности и јачање оперативне спремности оружаних снага.³⁴⁹ Према неким критичарима, ово би могло бити у супротности са ирском политиком неутралности, јер захтева од држава чланица да повећају буџете за одбрану, потрошњу за војну опрему, даље јачање европске војне индустрије кроз учешће у Европској одбрамбеној агенцији и сарадњу са НАТО-ом. Коришћење ирског аеродрома за војне кампање САД-а и поморских лука за пловила држава чланица НАТО-а такође се сматра супротним ирској неутралности од стране појединих организација.³⁵⁰ Оно што је од посебног значаја у вези са овим истраживањем јесте ирско уверење да неутралност и националну независност током Другог светског рата није сачувала војна снага или опрема, већ „вешта дипломатија“ која је резултирала „практично ненаоружаном послератном Ирском“.³⁵¹ Ирска нема традиционалну индустрију оружја, већ само неколико компанија које праве мање делове за наоружање.³⁵²

Ирска је своју одлучност у одбрани неутралног статуса показала и приликом усвајања европских конститутивних аката. Након самита у Ници 2001. године, Ирска је захтевала посебне гаранције за очување своје војне неутралности, које су јој дате на самиту у Севиљи 2002. године у виду Анекса IV Декларације Европског савета који садржи одредбу по којој „...политика Уније неће утицати на специфичан карактер безбедносне и одбрамбене политике одређених држава чланица.“³⁵³ Ова клаузула, која се још назива и „ирском клаузулом“, је након противљења министара спољних послова Финске, Аустрије, Шведске и Ирске, формулацијама одредби о узајамној одбрани у случају агресије укључена у Лисабонски уговор у члану 42.7.³⁵⁴ Претварање ЕУ

³⁴⁹ “Permanent Structured Cooperation (PESCO),” [https://eda.europa.eu/what-we-do/EU-defence-initiatives/permanent-structured-cooperation-\(PESCO\)](https://eda.europa.eu/what-we-do/EU-defence-initiatives/permanent-structured-cooperation-(PESCO)).

³⁵⁰ “Pledge,” Irish Neutrality League.

³⁵¹ Наведено према: Karsh, *Neutrality and Small States*, 177.

³⁵² Gallagher, *Is Ireland Neutral?*, 264.

³⁵³ “Presidency Conclusions,” Seville European Council, 21 and 22 June 2002, Anex IV(3), http://ec.europa.eu/archives/futurum/documents/other/oth210602_en.pdf.

³⁵⁴ Marina Kostić, Srđan Petkanić, „Војна неутралност и чланство Србије у Европској унији“, у *Стратешки правци развоја и утврђивања положаја Србије у савременим међународним односима* (Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2013), 1001 (997–1008).

у било какву одбрамбену заједницу неће бити могуће без сагласности неутралних држава или пак стварања такве уније без њих. Ипак, иако би се овако нешто очекивало, Ирска као и Аустрија учествује у бројним програмима ЕУ којима се јача европска безбедност и одбрана, попут PESCO и *Sky Shield* Иницијатива.

Такође, сарадња са НАТО-ом, попут Малте и Аустрије, остварује се у доменима сајбер и поморске безбедности, као и безбедности критичне инфраструктуре.³⁵⁵ Виђење НАТО-а у Ирској је двоструко – као војне одбрамбене алијансе између демократских држава, с једне стране, и као експанзионистичке империјалистичке силе, с друге стране.³⁵⁶ Ипак, свесна потребе да одржава одређени степен модернизације својих оружаних снага зарад ефективног извршавања одбрамбених и функција очувања мира по мандату УН, сарадња са НАТО-ом у оквиру ПзМ је виђена као добродошла. Издвајања Ирске за одбрану, међутим, остају на минималном нивоу у Европи са око 0,2%–0,5% издвајања, иако су предвиђени и планови модернизације ирске војске до 2028. године и повећање војног буџета за 50%, уз ангажовање додатног броја трупа и реструктурисање команде и контроле. Како Галагер наводи: „Укратко, Ирска мора да се запита да ли жели да буде Костарика или Швајцарска.“³⁵⁷ Такође, Ирска се налази под великим притиском држава чланица НАТО-а којима је окружена да не постане „превише слаба“ и тиме полигон за деловање „малигних“ актера попут Русије и Кине против Савеза. Ирско јавно мњење је и даље превасходно опредељено за очување ирске војне неутралности и противи се чланству у НАТО-у, које би значило и трајно признање поделе на острву.³⁵⁸ Ирско наоружање углавном долази из Швајцарске, али иако нема класичну војну индустрију, она је јако активна у сектору робе двоструке намене.³⁵⁹

³⁵⁵ Conor Gallagher, “Ireland and Nato enter new agreement to counter Russia threat,” *The Irish Times*, February 9, 2024, <https://www.irishtimes.com/crime-law/2024/02/09/ireland-enters-wide-ranging-agreement-with-nato-aimed-at-countering-russia-threats/>.

³⁵⁶ Professor Dame Louise Richardson, “Report to an Tánaiste,” 13.

³⁵⁷ Gallagher, *Is Ireland Neutral?*, 205.

³⁵⁸ Исто, 158.

³⁵⁹ Исто, 264.

Ирска и нуклеарна енергија

По питању нуклеарне енергије Ирска има сличан став као Аустрија. Она нема нуклеарне електране и производња електричне енергије нуклеарном фисијом је забрањена Законом о регулацији електричне енергије из 1999. године. Главни подстрекач и покровитељ овог акта је била Зелена партија. Међутим, Ирска има лабавији однос у погледу нуклеарне енергије од Аустрије и повезана је са енергетском мрежом УК, чиме увози и енергију произведену из нуклеарних електрана. Слично Аустрији, Ирска је 1970-их имала планове да изгради нуклеарну електрану са четири реактора у Карнсор Поинту у округу Вексфорд, али се од њих одустало 1981. године због снажног противљења организација цивилног друштва које се противе нуклеарној енергији. Позив за преиспитивање става о нуклеарној енергији појавио се 2006. године и још увек се од њега није одустало. Зелена партија је 2007. године забранила издавање лиценци за истраживање руде уранијума, а тадашњи министар енергетике изјавио је да је против нуклеарне енергије и да би било лицемерно дозволити вађење руде уранијума за употребу у нуклеарним реакторима у другим земљама, док је то исто забрањено у самој Ирској.³⁶⁰ Исти лидер Зелене партије је у септембру 2023. године изјавио да би изградња нуклеарне електране у Ирској била економски неисплатива имајући у виду величину Ирске, и да би то само подигло трошкове електричне енергије, али да би се могло размишљати о малим модуларним нуклеарним реакторима који би били јефтинији.³⁶¹ То потврђује и да Ирска, иако још није укључила нуклеарну енергију у свој енергетски микс, не блокира коришћење нуклеарне енергије и технологије у мирољубиве сврхе, и у контексту НПТ-а и под одговарајућим међународним заштитним мерама.³⁶² Могућности коришћења нуклеарне енергије за војне сврхе, али и близина Селафилда (*Sellafield*), највећег

³⁶⁰ “Ryan refuses two uranium mining licences,” *Irish Examiner*, 2 December 2007, <https://www.irishexaminer.com/news/arid-30338865.html>.

³⁶¹ “Building Irish nuclear energy plants ‘does not make economic sense’, claims Eamon Ryan,” 24.9.2023, <https://www.irishexaminer.com/news/politics/arid-41233219.html>.

³⁶² “Disarmament & Non Proliferation,” Department of Foreign Affairs of Ireland, <https://www.dfa.ie/our-role-policies/international-priorities/peace-and-security/disarmament/>.

центра УК за репроцесуирање нуклеарног отпада у Европи, представљају неке од главних разлога противљења Ирске нуклеарној енергији.³⁶³

Нуклеарно разоружање

Што се тиче нуклеарног оружја, Ирска указује на огромну људску патњу у случају било какве употребе ове врсте оружја. Она је 1958. године у УН представила такозване „ирске резолуције“ које су довеле до преговора о НППТ-у, док је Ирска била прва земља позвана да потпише овај уговор 1968.³⁶⁴ У свом говору пред Првим комитетом, тадашњи Министар спољних послова Ејкен изразио је уверење да ће ограничење ширења нуклеарног оружја бити корак ка коначном укидању нуклеарног оружја, и изразио жаљење што предлог Баруха о међународној контроли нуклеарног оружја није прихваћен 1946. године.³⁶⁵ Ејкен је изјавио:

„Они који поседују нуклеарно оружје су мало великих и високо развијених држава, са великим урбаним становништвом, које могу много да изгубе и мало добију у нуклеарном рату... Као у случају било ког другог војног проналаска, међутим, коришћење нуклеарне енергије у војне сврхе ће временом постати једноставније и јефтиније. Пре или касније, ако ова организација не предузме хитне превентивне кораке, ово оружје ће прећи у руке држава које ће много мање изгубити. Штавише, када дође у њихове руке, може им дати привремену, али огромну предност у односу на њихове противнике – предност коју ће бити у великом искушењу да искористе.“³⁶⁶

³⁶³ Anna Isaac and Alex Lawson, “Revealed: Sellafield nuclear site has leak that could pose risk to public,” *The Guardian*, 5 December 2023, <https://www.theguardian.com/business/2023/dec/05/sellafield-nuclear-site-leak-could-pose-risk-to-public>.

³⁶⁴ “Disarmament & Non Proliferation.”

³⁶⁵ “Text of the speech by Mr. Frank Aiken, T.D , Minister for External Affairs of Ireland, to the First (Political) Committee of the U.N. General Assembly concerning nuclear disarmament,” October 17, 1958, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedial/ourrolesandpolicies/disarmament-frank-aiken-speech-1958.pdf>, 3.

³⁶⁶ Исто, 4.

Ејкен је 1958. године поднео Генералној скупштини УН нацрт резолуције у којој се позива на стварање комитета који би истражио и известио о опасностима које поставља ширење нуклеарног наоружања и сматрао је да нуклеарне силе имају највећу одговорност у спречавању ширења нуклеарног оружја. Он је изнео и уверење да се једино када се заустави ширење нуклеарног оружја, може разговарати о томе како да се оно укине у потпуности.³⁶⁷

Совјетски Савез је подржао овај Ејкенов предлог, али је он, као и совјетски предлог о комплетном и општем разоружању, био неприхватљив за Запад. Ејкен је 1959. године предложио разматрање међународног споразума који би дозволио систем инспекције и контроле за борбу против ширења нуклеарног оружја, што се сматра претечом НПТ-а. Ирска је, такође, у наредних пар година предлагала резолуције при ГС УН које су се тичале непролиферације, што је кулминирало ирском резолуцијом из новембра 1961. године, која је позивала на закључивање међународног уговора који би садржао одредбе под којима би државе са нуклеарним оружјем предузеле обавезу да се уздржавају од препуштања контроле над нуклеарним оружјем и од преношења информација неопходних за њихову израду државама које не поседују такво оружје, док се заузврат државе које не поседују нуклеарно оружје обавезују да не праве или на други начин прибаве контролу над таквим оружјем.³⁶⁸ Овај предлог су усвојиле и САД и СССР.³⁶⁹ Као признање за своје залагање на пољу непролиферације нуклеарног оружја Ејкен је био позван у Москву да буде први који ће потписати НПТ, а наредног дана Ирска је била и прва држава која је формално ратификовала НПТ. Како Галагер наводи: „НПТ се и даље сматра крунским достигнућем ирске спољне политике и светлим примером предности позитивне неутралности.“³⁷⁰

³⁶⁷ Gallagher, *Is Ireland Neutral?*, 165.

³⁶⁸ “Prevention of the wider dissemination of nuclear weapons,” A/RES/1665(XVI), 1962, <https://digitallibrary.un.org/record/204596?ln=en&v=pdf>

³⁶⁹ “60th Anniversary of Irish Resolution: A Forerunner of the NPT,” National Security Archive, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2018-10-29/60th-anniversary-irish-resolution-forerunner-npt#:~:text=%5B3%5D%20While%20Moscow%20supported%20and,for%20the%20resolution%2C%20passed%20by>

³⁷⁰ Gallagher, *Is Ireland Neutral?*, 168.

Будући да је пре свих осталих неутралних земаља у Европи Ирска била чланица Европске заједнице, она је била и једина која се није усаглашавала са осталим чланицама ЕЗ по питању нуклеарног разоружања. Готово сва гласања у којима се Ирска није усаглашавала са осталим чланицама Заједнице тицала су се питања разоружања (27 од 33 гласања у ГС УН током 1980-их).³⁷¹ Овом приликом, гласање Ирске било је сличније другим европским неутралцима који нису били чланови Заједнице, што је ситуација која се донекле променила од 1995. године када су и остале неутралне државе постале чланице ЕУ (пре свега Аустрија, Финска и Шведска, па Малта 2004. године).

Ирска чврсто верује да ће свет бити безбедно место само када се из њега уклони нуклеарно оружје, с обзиром на његове катастрофалне последице по људе, укључујући и животну средину. Она је деценијама као своје приоритете постављала постизање света без нуклеарног оружја и промовисање разоружања и контроле конвенционалног наоружања. Промовисање разоружања је један од пет основних стубова ирске спољне политике.³⁷² Као и аустријски, приступ Ирске нуклеарном разоружању заснива се на кључној претпоставци да „ширење оружја свих врста подстиче сукобе, доприноси кршењу људских права и омета развој.“³⁷³

Страховања Ирске су посебно везана за могућност да терористичке или револуционарне организације, какве су постојале и деловале током Хладног рата у Ирској, као и друге мање и неодговорне државе попут Северне Кореје, не дођу у посед нуклеарног или другог радиоактивног оружја. Забринутост постоји и око могућности избијања општег нуклеарног рата који би могао да уништи читаво човечанство у случају да ови актери користе нуклеарно оружје, али и од случајне детонације нуклеарног оружја, због чега је снажно трагала за нуклеарним разоружањем. Ирска не верује у нуклеарно одвраћање, управо зато што није функционисало у погледу револуционарних, терористичких или других недржавних група и асиметричних претњи. Штавише, са развојем сајбер способности расте

³⁷¹ Наведено према: Nicole Alecu de Flers, *EU Foreign Policy and the Europeanization of Neutral States – Comparing Irish and Austrian Foreign Policy* (London and New York: Routledge, 2012), 89.

³⁷² “Disarmament & Non Proliferation,” Department of Foreign Affairs of Ireland.

³⁷³ Исто.

ризик од злоупотребе нуклеарног оружја. Нуклеарна претња се сматра „највећом претњом по будућност човечанства.“³⁷⁴

Услед фрустрације због недовољне ефикасности НПТ-а, као и хуманитарних питања могуће употребе нуклеарног оружја коју су константно изражавале државе које не поседују ову врсту наоружања, посебно у делу који се односи на разоружање, Ирска је постала један од оснивача Коалиције Нове Агенде која је покренута у Даблину јуна 1998.³⁷⁵ У свом говору при Отвореној радној групи за нуклеарно разоружање амбасадорка О’Брајен је навела да „обавезе у погледу разоружања и даље далеко заостају за онима о неширењу.“³⁷⁶ По њој, такозвани „приступ кроз слагање блокова постао је блокирани приступ“, који само одржава ситуацију која није исправна, јер НПТ не предвиђа неограничено задржавање нуклеарног оружја код држава које га поседују.³⁷⁷ Такође, модернизација нуклеарног оружја није била предвиђена, као ни континуирано или појачано ослањање на нуклеарно оружје у безбедносним доктринама и таква неравнотежа, ако не и дискриминација, није оно на шта су државе без нуклеарног оружја пристале када су приступиле НПТ-у.³⁷⁸

Ирска је била чланица „централне групе“ држава које су покренуле процес који је водио формулисању и усвајању Уговора о забрани, заједно са Аустријом, Бразилом, Мексиком, Нигеријом и Јужном Африком. Ирска је такође представила радни документ о „Нуклеарном разоружању у контексту – питање глобалног управљања“ Отвореној радној групи „Напредовање у мултилатералним преговорима о нуклеарном разоружању“ у Женеви 2016. године, где је предложила да

³⁷⁴ “Opening Remarks by the Irish Delegation, to the Open-ended Working Group on taking forward multilateral disarmament negotiations,” Opening Session Geneva, February 22, 2016, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/Statement-by-Ambassador-O-Brien-at-the-Opening-Session-Geneva.pdf>, 2.

³⁷⁵ “Statement by Ambassador Patricia O’Brien, Open Ended Working Group on Nuclear Disarmament,” Geneva, 10 May 2016, Ireland, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfa-websitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/Statement-by-Ambassador-OBrien-at-the-Open-Ended-Working-Group-on-Nuclear-Disarmament.pdf>, 2.

³⁷⁶ Исто, 3.

³⁷⁷ Исто.

³⁷⁸ Исто.

се нуклеарно разоружање третира као питање глобалног управљања. У њему се наводи да „...они који су забринуте за опстанак планете и побољшање човечанства, морају да буду подједнако забринуте и за нуклеарно оружје.“³⁷⁹

Године 2016, годину дана пре потписивања Уговора о забрани, стални представник Ирске при Конференцији о разоружању изјавио је да Ирска верује да је „НПТ достигао критичну тачку“ и да се међународна заједница у целини мора и речима и делима поново посветити ефикасном мултилатералном и проверљивом нуклеарном разоружању „које није тежња, већ хитан императив.“³⁸⁰ Такође, током рада Радне групе за унапређење мултилатералног процеса нуклеарног разоружања ирска делегација је навела: „Наше мишљење је да је безбедност недељива и свеобухватна и да претња нуклеарним ударом утиче на безбедност свих.“³⁸¹

Што се тиче Уговора о забрани, основни став Ирске је концентрисан око хуманитарних аспеката нуклеарног оружја, живих успомена на жртве нуклеарног оружја, коначне забране сваког оружја за масовно уништење и родних аспеката у вези са нуклеарним оружјем. Ирска је потписала Уговор о забрани нуклеарног оружја на церемонији на високом нивоу у Њујорку, када је отворен за потписивање 20. септембра 2017. године, ратификовала га је у августу 2020. и сматра да је овај уговор у потпуности у складу са НПТ-ом.³⁸²

³⁷⁹ “Working Paper on “Nuclear Disarmament in context – a global governance issue” Submitted by Ireland,” Open Ended Working Group taking forward Multilateral nuclear disarmament negotiations, Geneva, 7 April 2016, Item X of the Agenda, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstimedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/working-paper-2.pdf>, point 23.

³⁸⁰ “Statement by Ambassador Patricia O’Brien, Permanent Representative of Ireland, to the Conference on Disarmament,” February 2, 2016, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstimedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/womenpeaceandsecurity/Statement-by-Ambassador-Patricia-O-Brien-Permanent-Representative-of-Ireland-to-the-Conference-on-Disarmament.pdf>, 4.

³⁸¹ “Intervention by Ireland,” Open Ended Working Group on taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations Geneva, May 23, 2016, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstimedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/Intervention-by-Ireland-on-the-Weakening-of-the-Norm-against-Use-of-Nuclear-Weapons-OEWG-Geneva.pdf>, 2.

³⁸² “Ireland,” ICAN, <https://www.icanw.org/ireland>.

Ирска је 2019. донела Закон о забрани нуклеарног оружја. Мотивација за промовисање забране је била вођена уверењем да режим НПТ-а не функционише ефикасно и да га треба допунити додатним механизмом разоружања како би се укинуло нуклеарно оружје. Стога, Ирска, за разлику од држава са нуклеарним наоружањем, сматра Уговор о забрани допуном и јачањем НПТ-а. Став да су неутралне државе те које требају бити предводнице усвајања овог Уговора Ирска је изразила кроз свој акт о ратификацији овог уговора. Ту се наводи да Уговор о забрани пружа оквир за разоружање, а стигматизацијом и делегитимизацијом нуклеарног оружја може ојачати позиве на разоружање у оним земљама које га поседују. У образложењу усвајања овог акта ирски министар за дијаспору и међународни развој навео је да је свестан „националних дебата које се воде у неким другим неутралним државама (нагласак додат, прим. аут.)“ и да се нада да Ирска може обезбедити вођство и утицај кроз своју ратификацију Уговора.³⁸³ Он је навео и да је задржавање нуклеарног оружја, а посебно претња од обнове трке у наоружању, само по себи покретач несигурности и ризика, „док нуклеарно разоружање омогућава побољшано безбедносно окружење.“³⁸⁴ За Ирску је забрана нуклеарног оружја „логичан и морални императив“.³⁸⁵ Позивање на нуклеарно разоружање и забрану нуклеарног оружја види се и као део ирског ДНК и као нераскидиво повезана са ирском неутралношћу, независношћу, али и безбедношћу која штити човечанство и планету.³⁸⁶ У својим наступима Ирска ставља очување човечанства као примарни циљ разоружања.

³⁸³ “Statement by Minister of State for the Diaspora and International Development, Ciarán Cannon, T.D. – Prohibition of Nuclear Weapons Bill 2019,” Published on 11 December 2019, Last updated on 30 August 2023, <https://www.dfa.ie/our-role-policies/international-priorities/peace-and-security/disarmament/prohibition-of-nuclear-weapons-bill-2019-statement/>, point 17.

³⁸⁴ Исто.

³⁸⁵ “Statement BY Mr. Ciarán Cannon, T.D., Minister of State at the Department of Foreign Affairs, with special responsibility for the Diaspora and International Development,” Geneva, February 27, 2018, Conference on Disarmament high level segment, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstimedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/disarmament/Statement-by-MoS-Cannon-at-CD-27-02-2018.pdf>, 5.

³⁸⁶ “Ireland Statement at the UNGA73 General Debate of the First Committee,” New York, October 9, 2018, <https://www.dfa.ie/media/dfa/ourrolepolicies/peaceandsecurity/General-Statement-UNGA.pdf>, 8.

У погледу односа Уговора о забрани са НПТ-ом, и аргументације највећег дела држава да је НПТ и даље „угаони камен“ или „стуб“ глобалног режима непролиферације, Ирска је става да НПТ није „последња реч“ у процесу нуклеарног разоружања и да сам Уговор предвиђа у члану VI даљи рад на постизању овог циља. Ирска указује на постојање баланса у самом уговору који не даје право државама са нуклеарним наоружањем да га вечно поседују, „већ признаје реалност његовог поседовања док уједно тече и процес разоружања.“³⁸⁷ Ирска је константно изражавала незадовољство и због недостатка спровођења осталих уговора из области разоружања, пре свега неступања на снагу Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба.

У односу на нуклеарно разоружање Ирска посебно указује на нужност забране свих врста оружја за масовно уништење, успостављање глобалне норме и подизања свести о ризицима које поседовање овог оружја носи, одаје почаст жртвама нуклеарног оружја, указује на родни аспект употребе нуклеарног оружја и указује на могућност да му се прикључе и државе са нуклеарним оружјем онда када одлуче да га елиминишу. Једина заштита од могуће употребе нуклеарног оружја је у његовој елиминацији – дубоко је уверење које дели Ирска.

3.2.1.3. Малта

Од 1798. године Малта је прво била под француском, а убрзо затим британском владавином. Независност је стекла у септембру 1964, а у децембру 1974. постала је Република, без обнављања одбрамбених споразума са Британијом. Неутралност је предложена још раније, 1959. године, када је Дом Минтоф (*Dom Mintoff*), лидер Малтешке лабуристичке партије и бивши премијер, предложио неутрализацију Малте, у ком случају би она постала зона без нуклеарног оружја.³⁸⁸ Позиција неутралности садржана је у Уставу земље 1974. године као

³⁸⁷ “Statement by Ireland,” Diplomatic conference to negotiate a new legal instrument for the prohibition of nuclear weapons leading to their total elimination, Organisational Meeting, February 16, 2017, United Nations, New York, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstimedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/womenpeaceandsecurity/NWPTOrganisationalMeeting16Feb.pdf>, 2.

³⁸⁸ „Дом Минтоф предлаже неутрализацију Малте,“ *Борба*, 5.1.1959, 3.

амандман на члан 1. Лабуристичка партија је 1987. године предложила, а националистичка влада је консолидовала амандмане на малтешки устав са чланом 3, у којем се наводи:

„Малта је неутрална држава која активно тежи миру, безбедности и друштвеном напретку међу свим народима придржавајући се политике несврстаности и одбијања учешћа у било каквом војном савезу“.³⁸⁹

То је значило да Малта неће дозволити било какву војну базу на свом тлу или коришћење војних објеката од стране страних снага. Алберт Галеа (*Albert Galea*) дефинише неутралност као главни стуб спољне политике Малте у модерној ери.³⁹⁰

Малта и Либија су 1984. године потписале Уговор о пријатељству и сарадњи, којим су обе земље прихватиле да размењују војне информације, а Либија је преузела обавезу да снабдева војном опремом и врши обуку на медитеранском острву – одредба која је уклоњена из новог споразума о пријатељству и сарадњи од 19. фебруара 1990. године. Уједињене нације су увеле санкције Либији 1992. године.³⁹¹ Што се тиче Либије, као и блиске сарадње са другим великим земљама региона, Малта је била забринута због поновне могућности да постане основа за стране војне трупе. Стога је, како Брифа сматра, политика неутралности перципирана као инструмент који би могао да спречи ову рањивост.³⁹² За разлику од Ирске, неутралност Малте је део њеног устава.

У случају Малте, као у Аустрији и Ирској, лидери Покрета несврстаних имали су истакнуту улогу у постизању и навигацији независности и суверенитета против британске владавине и окупационих сила. Године 1956, само годину дана након Бандуншке

³⁸⁹ Hillary Briffa, “Neutrality and Shelter Seeking: The Case of Malta,” in *Small States and the New Security Environment*, eds. Anne-Marie Brady and Baldur Thorhallsson (New York: Springer, 2021), 143.

³⁹⁰ Albert Galea, “Malta and neutrality: The story behind Malta’s main foreign policy pillar,” *Independent*, May 15, 2022, <https://www.independent.com.mt/articles/2022-05-15/local-news/Malta-and-neutrality-The-story-behind-Malta-s-main-foreign-policy-pillar-6736242955>.

³⁹¹ Briffa, “Neutrality and Shelter Seeking: The Case of Malta,” 141–142.

³⁹² Исто, 143.

конференције, Минтоф је позвао једног од главних заговорника покрета – египатског председника Гамала Абдела Насера (*Gamāl 'Abd an-Nāsir*) на Малту. Малта се 1973. године званично придружила Покрету несврстаних и имала је улогу моста између Европе и арапских земаља. По новом споразуму са Британијом, Британци су имали обавезу да напусте Малту 31. марта 1979. године.³⁹³ Заједно са осталим европским чланицама НАМ-а – Југославијом и Кипром – Малта се залагала за признавање европских и медитеранских аспеката несврстаности.³⁹⁴ Ове земље су такође биле део Н+Н групе држава у оквиру Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС).

Манифест Лабуристичке партије из 1976. предложио је да Малта добије гарантовану неутралност четири земље – Италије, Француске, Либије и Алжира – али је само Италија потписала споразум да гарантује неутралност Малте. Године 1981. СССР је такође издао меморандум којим је признао неутралност Малте.³⁹⁵ Валета је 1984. године била домаћин Министарског састанка медитеранских несврстаних земаља, првог министарског састанка земаља НАМ из региона Медитерана. Након завршетка Хладног рата, Малта је одлучила да иде ка ЕУ интеграцијама и морала је да одустане од чланства у Покрету несврстаних. Прикључила се ЕУ 2004. године, али је одлучила да не учествује у њеним безбедносним операцијама и да настави да делује „као Медитерански мост.“³⁹⁶

Што се тиче НАТО-а, постоји дуга историја односа између Малте и НАТО-а, пошто је као део Уједињеног Краљевства Малта такође била део НАТО-а између 1952. и 1965. године. Тада је штаб савезничких снага на Медитерану био смештен у граду Флоријана, недалеко од Валете, главног града Малте. Малта се придружила програму Партнерства за мир 1995, повукла се 1996, али му се вратила 2008.

³⁹³ Charles Meilaq, “First conference of the Non-Aligned Movement held 50 years ago today,” *Times of Malta*, September 1, 2011, <https://timesofmalta.com/article/First-conference-of-the-Non-Aligned-Movement-held-50-years-ago-today.382744>.

³⁹⁴ Dragan Bogetić, „Jugoslovenski nastup na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 1973–1975,“ *Istorija 20. veka 2* (2016): 151 (137–164).

³⁹⁵ Galea, “Malta and neutrality.”

³⁹⁶ Hauser, “Neutral and Nonaligned States in the European Union,” 122.

године. Сваку активност по овом питању пратиле су значајне друштвене и политичке дебате. Као и у случају Аустрије и Ирске, велика већина становништва подржава војну неутралност, а ниједна од политичких партија не подржава чланство у НАТО-у.³⁹⁷ Малта је обновила своје учешће у Програму Партнерство за мир у септембру 2023. године, а сарадња са НАТО-ом добија нови оквир у фебруару 2024. године када је, као и у случају Ирске, потписан Индивидуални прилагођени програм партнерства који је заменио претходни Индивидуални програм партнерства и сарадње. Области сарадње које су покривене су људска безбедност, борба против хибридних претњи, сајбер безбедност, и реформа сектора одбране, све то у циљу изградње способности деловања и интероперабилности малтешких снага са НАТО снагама.³⁹⁸

Малта не поседује нуклеарне електране. Потписала је и ратификовала Уговор о забрани нуклеарног оружја 2020. године, а претходно је била и коспонзор резолуције Генералне скупштине УН која је успоставила формални мандат државама да започну преговоре о правно обавезујућем инструменту за забрану нуклеарног оружја, што би довело до његовог потпуног елиминисања.³⁹⁹

Малта је у ступању на снагу Уговора о забрани нуклеарног оружја видела „историјски моменат.“ Она је била међу првих педесет држава које су га ратификовале (у септембру 2020. године) и тиме омогућила његово ступање на снагу. Утицај Католичке цркве, и чињеница да је Света Столица потписник Уговора о забрани, имала је снажан утицај и на малтешко опредељење. Поред тога, Малта ову забрану види као остваривање напретка кроз мир и као израз солидарности са жртвама употребљеног нуклеарног оружја и његовог тестирања и бриге за очување животне средине. Уговор о забрани, по ставовима Малте, јача

³⁹⁷ “Watch: ‘Malta is not being pressured to join NATO’ – Ian Borg,” *Times of Malta*, January 25, 2024, <https://timesofmalta.com/article/watch-malta-pressured-join-nato-ian-borg.1079925>.

³⁹⁸ “Relations with Malta,” NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52108.htm.

³⁹⁹ “Malta,” ICAN, <https://www.icanw.org/malta#:~:text=Malta%20has%20signed%20and%20ratified,force%20on%202022%20January%202021>.

политичке норме и правни оквир против нуклеарног наоружања, што је управо оно што САД и НАТО чланице не прихватају као реалност.⁴⁰⁰

3.2.2. Остале неутралне земље у Европи и забрана нуклеарног оружја

У остале неутралне државе у Европи које су од значаја за предмет истраживања сврставам оне државе које нису чланице Европске уније а подржавају забрану нуклеарног оружја – Свету Столицу/Ватикан, Сан Марино и Лихтенштајн. За шире разматрање проблематике нуклеарног разоружања посебно је значајан став Свете Столице будући да она обухвата католичке вернике на глобалном нивоу. Остале државе попут Монака, Андоре, Кипра и Молдавије се овде не разматрају јер нису развијале програме нуклеарног наоружања нити су потписнице Уговора о забрани. Монако је земља која има негативан став према Уговору о забрани нуклеарног оружја (гласао је против резолуције којом је успостављен мандат за преговарање Уговора о забрани 2016. године, као и оне из 2017. године, која позива на универзализацију Уговора), пре свега због своје изузетне повезаности са Француском. И Монако и Андора су учествовали у преговорима о Уговору о забрани али су били одсутни приликом гласања за њега 2017. године. Од тада, став Андоре се померио од гласања против резолуције из 2016. године ка констаном гласању у прилог резолуције из 2017. године. Молдавија је учествовала у преговорима о Уговору и гласала за њега и до 2023. године константно је гласала у прилог резолуције из 2017. године којом се позива на универзализацију Уговора о забрани иако га није потписала. Ипак, услед руског војног напада на Украјину 2022. године и ближих веза са НАТО-ом, Молдавија је 2023. године први пут била уздржана од гласања. Кипар је, такође, од почетка подржавао процес који је водио постизању Уговора о забрани – учествовао и у преговорима, гласао за Уговор о забрани 2017. године и гласа константно од 2018. године за резолуцију којом се позива на његову универзализацију – али још увек није потписник Уговора о забрани, иако разматра ову опцију.

⁴⁰⁰ “Press release by the Ministry for Foreign and European Affairs, The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons enters into force,” 22.1.2021, <https://www.gov.mt/en/Government/DOI/Press%20Releases/Pages/2021/January/22/pr210133en.aspx>.

3.2.2.1. Света Столица/Ватикан

Порекло и карактер неутралности

Неутралност Свете Столице проглашена је још 1821. године након Наполеонових ратова. Она је потврђена Латеранским уговором из 1929. године и траје до данас. Овим уговором потписаним између Краљевине Италије и Свете Столице успостављена је држава-град Ватикан над којим Света Столица има „пуно власништво и искључиву и апсолутну власт и суверену јурисдикцију“, како би се јасно и недвосмислено видела њена независност и гарантовала неспорна сувереност чак и у међународним односима.⁴⁰¹ Латерански уговор је последица обостраног интереса за окончањем такозваног „римског питања“ које започиње на крају процеса уједињења Италије када су 20. септембра 1870. године трупе Краљевине Италије ушле у Рим – последњу преосталу територију дотадашње Папске државе која се до тада простирала на територији средишње Италије и трајала нешто више од хиљаду година. Уласком италијанских трупа у Рим и његовим проглашењем за главни град нове италијанске државе, Света Столица је изгубила сваку територијалну власт али и последично могућност да задржи своју независност, гарантује безбедност представницима других држава које би биле у рату са Италијом или остварује независне контакте са њима. Први светски рат указао је на што скорију потребу решавања овог питања али је независност Ватикана остварена тек једанаест година касније, чиме је остварено узајамно признање две државе.⁴⁰² Стална неутралност Ватикана успостављена је чланом 24 Латеранског уговора у коме се наводи:

„У погледу суверенитета који јој припада и у међународном оквиру, Света Столица изјављује да жели да остане и да ће остати ван било каквих привремених ривалстава између других држава и међународних конгреса сазваних да реше таква питања, осим ако стране које су у спору

⁴⁰¹ “Treaty between the Holy See and Italy,” February 11, 1929, https://web.archive.org/web/20240113124504/https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/1929_Lateran_Treaty.pdf

⁴⁰² “The Lateran Treaty of 1929: Understanding the relationship between Italy and the Holy See,” *EWTN Vatican*, 20.2.2023, <https://www.ewtnvatican.com/articles/latran-treats-of-1929-understanding-the-relationship-between-italy-and-the-holy-see-538>

не учине заједнички позив њеној мисији мира; она задржава за себе у сваком случају право да врши своју моралну и духовну моћ.

Сходно томе, Град Ватикан ће се увек и у сваком случају сматрати неутралном и неповредивом територијом.⁴⁰³

Папа Фрања неутралност Свете Столице описује као „позитивну неутралност“, што јој омогућује дијалог са свим странама у потенцијалном спору или сукобу и бољу позицију у погледу решавања истих, али она, међутим, не значи „етичку неутралност“, посебно не у погледу људске патње.⁴⁰⁴ У том смислу, Света Столица није неутрална ни по питању нуклеарног разоружања, већ је активно учествовала у његовом промовисању, укључујући и довеђење преживелих и њихових потомака из напада нуклеарним оружјем на Јапан 1945. године на конференције о хуманитарним последицама нуклеарног оружја. То је допринело подизању свести о последицама нуклеарног оружја и јачању „нуклеарног табуа“ у времену када је ова свест и норма помало избледела.⁴⁰⁵

НАТО, Русија и Несврстани

Света Столица није чланица Уједињених нација, али од 1964. године има трајни статус државе посматрача у овој организацији. Она се противила интервенцији на Ирак 2003. године и противи се дозволи неколико НАТО земаља да се њихово оружје допремљено Украјини користи за циљеве у Русији, будући да би то могло довести до „ескалације коју нико неће моћи да контролише.“⁴⁰⁶ Папа Фрања је у мају 2023. године изјавио да је „НАТО можда олакшао“ одлуку Русије да изврши напад на Украјину тиме што је дошао на врата Русије, да је тражио више пута

⁴⁰³ Исто.

⁴⁰⁴ Cindy Wooden, “Vatican neutrality is a force for peace, pope tells ambassadors,” *United States Conference of Catholic Bishops*, May 15, 2023, <https://www.usccb.org/news/2023/vatican-neutrality-force-peace-pope-tells-ambassadors>

⁴⁰⁵ Maryann Cusimano Love, “The Church and the Bomb: Holy See Diplomacy and Nuclear Weapons,” in: *The Vatican and Permanent Neutrality*, eds. Marshall J. Breger and Herbert R. Reginbogin (Langham: Lexington Books, 2022): 203 (203-224).

⁴⁰⁶ “Vatican’s top diplomat calls use of NATO weapons against Russia ‘disturbing,’” *Catholic Herald*, June 1, 2024, <https://catholicherald.co.uk/vaticans-top-diplomat-calls-use-of-nato-weapons-against-russia-disturbing/>

састанак са Путином у Москви и да прво мора отићи у Москву пре него што оде у Кијев.⁴⁰⁷ Генерално, Света Столица сматра сукоб у Украјини „братоубилачким ратом међу хришћанима.“⁴⁰⁸ Папа Фрања је први папа који долази са Јужне хемисфере (Латинска Америка, Аргентина) те се и то може уврстити у један од утицаја на папску политику посебно према нуклеарном наоружању али и Русији. Аргентина припада Зони слободној од нуклеарног оружја од 1994. године, била је чланица а данас земља посматрач у Покрету несврстаних док је Ватикан бивши посматрач.

Иницијално, у првом периоду након Другог светског рата, папа је играо значајну улогу у борби против даљег ширења комунизма у Европи. Са новим папом Јованом XXIII установљена је и нова и отворенија политика Свете Столице позната као „источна политика.“ Она је водила отопљавању односа са источноевропским државама, али и омогућила кредибилније профилисање Свете Столице као неутралног актера на међународној сцени. То јој је, такође, омогућило и успостављање блиских односа са новим државама насталим у процесу деколонизације.⁴⁰⁹ Вукићевић сматра да је Света Столица гледала са симпатијама на Покрет несврстаних јер је после година везе са политиком САД хтела да реafirмише, „један од централних принципа њене спољне политике – неутралност.“⁴¹⁰ Стриктна неутралност је уједно и главни разлог неприступања Свете Столице Покрету несврстаних, који је био „активно ангажован у светским пословима на начин који не би био пригодан за спољну политику Свете Столице.“⁴¹¹ У таквим околностима дошло је и до већег фокуса Свете Столице на односе Севера и Југа, позива папе на забрану нуклеарног оружја 1963. године и стављања у први план развоја а не одвраћања. Такође, Света Стлица је свој инструмент о ратификацији

⁴⁰⁷ “Pope says NATO may have caused Russia’s invasion of Ukraine,” *Politico*, May 3, 2022, <https://www.politico.eu/article/pope-francis-nato-cause-ukraine-invasion-russia/>

⁴⁰⁸ Исто.

⁴⁰⁹ Boris Vukicevic, “Foreign Policy Doctrine of the Holy See in the Cold War Europe: Ostpolitik of the Holy See,” *The Turkish Yearbook of International Relations* 49 (2018): 119. (117-138).

⁴¹⁰ Исто, 122.

⁴¹¹ Исто.

Уговора о непролиферацији депоновала у Москви 1971. године. Са доласком Папе Јована Павла II 1978. године и оштријим хладноратовским односима и политика Свете Столице према нуклеарном оружју ће бити „попустљивија“, све до доласка папе Фрање и коначне одлуке о потписивању Уговора о забрани нуклеарног оружја 2017. године.

Света Столица, нуклеарно оружје и одвраћање

Негативан став Свете Столице о нуклеарним експлозијама формирао се још и пре употребе нуклеарне бомбе 1945. године. Папа Пије XII је у фебруару 1943. године говорећи у Папској академији наука о открићу цепања атома уранијума и ефектима које то производи навео и да је неопходно спречити да ланчана реакција цепања атома уранијама која производи огромне количине енергије добије форму експлозије и да се пре таквог исхода она мора из предострожности зауставити употребом одговарајућих „хемијских средстава.“ Како је он навео: „У супротном, опасна катастрофа се може десити не само на самом локалитету, већ и за целу нашу планету.“⁴¹² Од тада, а посебно након његове употребе и Кубанске ракетне кризе 1962. године, став Свете Столице је да се нуклеарно оружје мора забранити и да се његова употреба треба сматрати „злочином против самог Бога и човечанства.“⁴¹³ Са доласком папе Фрање 2013. године, поред апсолутне неприхватљивости употребе, ни само поседовање овог оружја више није ни на који начин прихватљиво, укључујући нуклеарно одвраћање, нити оно може бити део концепције „праведног рата.“

Уверење Католичке цркве током 1960их година је било да трка у наорушању, успостављање равнотеже снага и одвраћање нису сигурни начини одржавања мира и стабилности већ „издајничка замка за човечанство.“⁴¹⁴ Нуклеарно одвраћање је Света Столица сматрала

⁴¹² Servant of God Pius XII, „The Laws that Govern the World,“ Address to the Plenary Session of the Academy, February 21, 1943, <https://www.pas.va/en/magisterium/servant-of-god-pius-xii/1943-21-february.html>

⁴¹³ „The Church’s call for nuclear disarmament”, May 22, 2024, <https://www.cbcew.org.uk/call-for-nuclear-disarmament-called-to-be-peacemakers/#CPM15>

⁴¹⁴ „Pastoral Constitution on the Church in the Modern World Gaudium Et Spes Promulgated by his Holiness, Pope Paul VI on December 7, 1965,” https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html, point 81.

неодрживим и заснованим на лажном осећају сигурности, али је одустајање од њега базирала и на поштовању независности, слободе и „леgitимних“ безбедносних интереса сваке државе.⁴¹⁵ У том смислу, нуклеарно разоружање се не би одвијало у вакууму постојећих односа већ би морало бити свеобухватно. Посебно забринути Кубанском ракетном кризом, папа и католички бискупи позивали су на забрану нуклеарног наоружања током 1960их година и у преговорима о контроли наоружања видели један од путева ка постизању трајног и одрживог мира, при чему се верификацији придавао велики значај. Стриктно условљена „морална прихватљивост“ нуклеарног одвраћања појавила се почетком 1980их година али се након Хладног рата ова позиција променила у ону по којој је нуклеарно одвраћање „потпуно илегално и неморално“ и, на крају, да је нуклеарно оружје и забрањено. Иако се Света Столица одувек залагала за нуклеарно разоружање, током Хладног рата је признавала да „монструозна моћ модерног оружја заиста делује као средство одвраћања“⁴¹⁶ и да се „у садашњим условима „одвраћање“ засновано на равнотежи, свакако не као циљ сам по себи, већ као корак на путу ка прогресивном разоружању, још увек (се) може сматрати морално прихватљивим.“⁴¹⁷ Окосница дебате о „моралној легитимности“ нуклеарног одвраћања фокусира се на то да ли је легитимно претити тиме да ћете урадити нешто што је „морално забрањено“ као што би то била употреба нуклеарног оружја.⁴¹⁸ „Стриктна условљеност“ прихватљивости нуклеарног одвраћања се почетком 1980их година у тумачењима католичких бискупа односила на то да је оно усмерено само на одвраћање нуклеарног напада, да је стриктно засновано на начелу

⁴¹⁵ Исто, тачка 5.

⁴¹⁶ Видети на пример: “Pacem in Terris, Encyclical of Pope John XXIII on Establishing Universal Peace in Truth, Justice, Charity, and Liberty,” April 11, 1963, https://www.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html, points 111 and 112.

⁴¹⁷ “Message of his Holiness Pope John Paul II to the General Assembly of the United Nations*,” June 7, 1982, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/pont_messages/1982/documents/hf_jp-ii_mes_19820607_disarmo-onu.html, point 8.

⁴¹⁸ Drew Christiansen, SJ, “Introduction,” in *Forbidden – Receiving Pope Francis’s Condemnation of Nuclear Weapons*, ed. Drew Christiansen, SJ (Georgetown: Georgetown University Press, 2023), 10.

довољности, што значи поседовању онолико нуклеарног оружја колико је потребно да се одврати потенцијални нуклеарни напад без тражења супериорности у његовом поседовању, и да је оно само фаза на путу ка потпуној елиминацији нуклеарног оружја.⁴¹⁹ Да би се обезбедио мир, сматрао је Папа Јован Павле II почетком 1980их година, неопходно је не задовољити се минимумом који пружа равнотежа снага или одвраћање будући да тиме и даље постоји стварна „опасност од експлозије.“⁴²⁰

Управо је могућност да нуклеарно одвраћање не успе, и са тиме повезан живот у сталном страху од могуће нуклеарне експлозије, дошло у фокус постхладноратовске католичке мисли о нуклеарном оружју која ће водити ка потпуном одбацивању оправданости и ефективности нуклеарног одвраћања у постхладноратовским условима. Такође, појава асиметричних претњи, могућа пролиферација нуклеарног оружја, стални страх од његове разорне моћи и могућност да се оружје са таквим последицама може грешком детонирати, као и дубља сазнања о последицама употребе и тестирања нуклеарног оружја водили су након Хладног рата ка превазилажњу веровања у било какав позитиван ефекат одвраћања нуклеарним оружјем. То је оживело становиште Свете Столице о потреби потпуне забране нуклеарног оружја као једине гаранције да оно никад неће бити употребљено или на други начин детонирано.

Света Столица и нуклеарно разоружање

Потписнице Уговора о забрани нуклеарног оружја су у највећем броју већински католичке, протестантске и муслиманске земље. Ниједна православна земља, до 20. јула 2024. године, није подржала овај Уговор и, генерално, став православне цркве према нуклеарном оружју и разоружању се не може лако спознати.

Данас је Света Столица један од највећих заступника и промотера света без нуклеарног оружја и његове забране. Она је учествовала у

⁴¹⁹ William Werpehowski, "From Deterrence to Abolition – The Evolution of Roman Catholic Nuclear Ethics," in *Forbidden – Receiving Pope Francis's Condemnation of Nuclear Weapons*, 33.

⁴²⁰ "Message of his Holiness Pope John Paul II to the General Assembly of the United Nations*," point 8.

преговорима о Уговору о забрани и међу њеним оригиналним потписницима је (првих педесет држава које су га ратификовале). Света Столица подржава етичке и моралне мотиве усвајања Уговора о забрани и сматра не само употребу већ и само поседовање нуклеарног оружја „неморалним.“⁴²¹ Наиме, само поседовање нуклеарног оружја не значи његову пасивност већ укључује константне активности на припреми за његову могућу употребу уколико одвраћање не успе (планирање, припреме, вежбе, одржавање и слично). Будући да је употреба нуклеарног оружја у католичкој доктрини апсолутно забрањена, по први пут се поседовање нуклеарног оружја карактерише у ствари као стална припрема за његову употребу како би одвраћање функционисало, због чега оба стања постају потпуно неприхватљива за Свету Столицу.⁴²² Овако јасан став о „неморалности“ поседовања нуклеарног оружја и потпуно одбацивање нуклеарног одвраћања заузет је тек за време Папе Фрање и то под утицајем документа експертске комисије под називом „Нуклеарно разоружање: Време за укидање“, објављеном као допринос Свете Столице Бечкој конференцији о хуманитарним последицама нуклеарног оружја у децембру 2014. године.⁴²³ Овај документ наглашава да је наступио моменат да се пређе из „привремене етике“ и „привидног“ и „негативног“ мира који је толерисао постојање нуклеарног одвраћања ка трајном стању „истинског“ и „позитивног“ мира, које значи и забрану нуклеарног оружја и одбацивање концепта нуклеарног одвраћања.⁴²⁴ У овом документу се наводи: „У мултиполарном свету, концепт нуклеарног одвраћања делује мање као стабилизујућа сила и више као подстицај државама да иступе из режима непролиферације и развијају

⁴²¹ Kelsey Davenport, “Pope Condemns Having Nuclear Weapons,” December 2017, <https://www.armscontrol.org/act/2017-12/news/pope-condemns-having-nuclear-weapons>. О односу моралности и мудрости концепта нуклеарног одвраћања видети: Steven P. Lee, *Morality, Prudence, and Nuclear Weapons* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

⁴²² “Nuclear Disarmament: Time for Abolition,” A Contribution of The Holy See, Vienna, December 8, 2014, <https://www.fciv.org/downloads/Holy%20See%20Contribution-Vienna-8-DEC-2014.pdf>, 4.

⁴²³ Christian Nikolaus Braun, “Francis and the Bomb: On the Immorality of Nuclear Deterrence,” *Journal of Military Ethics* 23, no. 1 (2024): 2, 4 (2-11).

⁴²⁴ “Nuclear Disarmament: Time for Abolition.”

сопствене нуклеарне арсенале.⁴²⁵ Због тога је „дошло време да се укидање нуклеарног оружја усвоји као суштинска основа колективне безбедности“ и „део глобалног заједничког добра.“⁴²⁶ Ипак, као фактори од утицаја да баш папа Фрања буде тај који ће заузети одлучан став ка забрани нуклеарног оружја, како употребе тако и поседовања, не може се пренебрегнути ни чињеница да је све мање Италијана на кључним позицијама у Светој Столици⁴²⁷ (а самим тим могућег утицаја на блажи однос Свете Столице према НАТО-у и нуклеарном одвраћању), као и да је сам папа Фрања први папа који долази са Јужне хемисфере а која је готово у потпуности покривена зонама слободним од нуклеарног оружја (папа Фрања долази из Латинске Америке (али има италијанско порекло), која је била прва успостављена зона слободна од нуклеарног оружја 1967. године уговором из Тлателолка, а коме је Аргентина, одакле папа и потиче, приступила 1994. године).

Света Столица посебно наглашава погубност „двоструких стандарда“ држава са нуклеарним наоружањем које са једне стране забрањују другима да га стекну, а са друге игноришу пораст сопствених нуклеарних капацитета што подрива универзалност на којој НПТ почива.⁴²⁸ Одсуство даљег напретка ка нуклеарном разоружању урушило је, према становишту Свете Столице, легитимитет држава са нуклеарним оружјем и саме постојеће темеље институционалне архитектуре нуклеарног разоружања. Разлози за то су практично подржавање у бесконачност неједнакости успостављене Уговором о непролиферацији и увођење „класне структуре“ у међународне односе кроз давање статуса велике силе државама које поседују нуклеарно оружје. Због тога Света Столица сматра Уговор о забрани комплементарним са Уговором о непролиферацији јер јача његов члан VI што даје нову кредибилност процесу нуклеарног разоружања и истовремено чини процес непролиферације праведним.⁴²⁹

⁴²⁵ Исто, 2.

⁴²⁶ Исто, 4 и 5.

⁴²⁷ Massimo Faggioli, “A shifting world and the political loyalties of a globalized Vatican,” *La Croix International*, April 28, 2022, <https://international.la-croix.com/news/signs-of-the-times/a-shifting-world-and-the-political-loyalties-of-a-globalized-vatican/16005>.

⁴²⁸ “Nuclear Disarmament: Time for Abolition,” 3.

⁴²⁹ Исто, 9-10.

Нуклеарно разоружање за Свету Столицу представља једини начин да се успостави „стабилан и трајни мир.“ У свом допису Конференцији за преговарање правно обавезујућег инструмента за забрану нуклеарног оружја 2017. године наводи се: „Етика и право засновани на претњи узајамног уништења – и вероватно уништења читавог човечанства – су супротни самом духу Уједињених нација“, будући да њена Повеља успоставља мир, мирно решавање спорова и развој пријатељских односа међу државама као темеље међународног правног поретка.⁴³⁰ Након Хладног рата Света Столица доводи у питање одрживост мира и стабилности заснованих на нуклеарном одвраћању, страху, узајамном уништењу или пуком одржавању равнотеже снага, сматрајући да нуклеарно оружје управо увећава страхове и подрива поверење међу народима и људима.⁴³¹ Света Столица данас у потпуности одбацује логику нуклеарног одвраћања и нуклеарно оружје и због тога што га сматра неодговарајућим инструментом одговора на асиметричне претње миру (асиметрични сукоби, тероризам, сајбер напади, еколошка безбедност и слично), катастрофалних хуманитарних и еколошких последица било какве употребе или тестирања нуклеарног оружја, огромних средстава која се за њега троше и атмосфере страха на којој почива и коју репродукује.⁴³² У том смислу он позива на „моралну револуцију“ којом би се „негативан концепт безбедности“ (логику одвраћања и узајамног страха) заменила „позитивним концептом безбедности“ заснованом на сарадњи, поверењу и братству.⁴³³ Једино у таквом поретку могуће је и потпуно одустајање од нуклеарног оружја.

⁴³⁰ “To Her Excellency Elayne Whyte Gómez President of the United Nations Conference to Negotiate a Legally Binding Instrument to Prohibit Nuclear Weapons, Leading Towards their Total Elimination,” March 23, 2017, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/27March_PopeFrancis.pdf, 1.

⁴³¹ Исто, 2.

⁴³² Исто, 1.

⁴³³ “Statement by H.E. Archbishop Gabriele Caccia Head of Delegation of the Holy See,” Second Meeting of States Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons General Exchange of Views, November 28, 2023, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/2msp/statements/28Nov_HolySee.pdf, 1.

„Свет без нуклеарног оружја није једноставно садашњи свет минус нуклеарно оружје“⁴³⁴, већ он захтева потпуну трансформацију како би се успоставио трајни и прави мир. При томе, нуклеарно разоружање је само део процеса „интегралног разоружања“, које би карактерисало нови поредак света заснован не на страху већ на поверењу.⁴³⁵

Импликације подршке Свете Столице забрани нуклеарног оружја и ставови о његовој „неморалности“ могу имати утицаја и на саме оружане снага држава са нуклеарним наоружањем које у својим редовима имају католичке вернике. Браун, на пример, истиче дилему да ли војници католичке вероисповести који служе у војскама држава са нуклеарним оружјем треба овакву службу да одбију због приговора савести.⁴³⁶ Импликације се односе и на само ширење нуклеарне енергије будући да Света Столица сматра да извоз и трговина нуклеарним материјалима и знањима за цивилну употребу нуклеарне енергије такође повећава ризик да терористичке групе могу доћи у посед нуклеарног оружја. Света Столица види и ризик да побуњеничке групе унутар појединих држава са нуклеарним наоружањем могу доћи у посед нуклеарног оружја.⁴³⁷

3.2.2.2. Сан Марино

Сан Марино је једна од најстаријих и најмањих република у Европи. Била је део и папске државе а 1862. године (осам година пре потпуног краха папске државе) потписана је Конвенција о пријатељству са Краљевином Италијом. Ипак, током Првог светског рата неутралност Сан Марина није виђена благонаклоно од стране Италије, а касније учешће на италијанском фронту довело је до прекида дипломатских односа са Аустро-Угарском. Током двадесет година од 1923–1943. године Сан Марином је владала

⁴³⁴ George P. Shultz et al., “A World Free of Nuclear Weapons,” *The Wall Street Journal*, January 4, 2007, <https://www.wsj.com/articles/SB116787515251566636>.

⁴³⁵ “Statement by H.E. Archbishop Gabriele Caccia Apostolic Nuncio and Permanent Observer of the Holy See at the General Debate of the First Committee of the 77th Session of the United Nations General Assembly,” New York, October 12, 2022, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com22/statements/12Oct_HolySee.pdf, 2.

⁴³⁶ Braun, “Francis and the Bomb,” 2.

⁴³⁷ “Nuclear Disarmament: Time for Abolition,” 3.

Фашистичка партија а након тога нова влада је прогласила неутралност. Сан Марино је имао комунистичку владу у периоду од 1945–1957. године. Данас се оптужује за блиске везе са Русијом, иако јој је увео санкције, што представници Сан Марина демантују.⁴³⁸ Сан Марино нема нуклеарних електрана, не поседује снажну војску или војну индустрију. У преговорима је за придружено чланство са Европском унијом.

Сан Марино је од почетка учествовао у процесу који је водио постизању Уговора о забрани, укључујући усвајање „хуманитарног завета“ 2015. године, коспонзорисање Резолуције ГС УН којом је успостављен мандат за преговарање Уговора о забрани 2016. године и учествовање у преговорима о постизању овог уговора 2017. године. Сан Марино је био међу првих педесет држава које су потписале (септембар 2017. године) и ратификовале (септембар 2018. године) Уговор о забрани нуклеарног оружја. Сан Марино је константно изражавао подршку стварању света без нуклеарног оружја видећи Уговор о забрани као један од корака на том путу а његово ступање на снагу као „историјски искорак.“⁴³⁹ Највећи страхови ове државе везани су за неконтролисано ширење нуклеарног оружја и средстава њиховог допремања, пораст војних буџета, модернизацију и раст постојећих нуклеарних арсенала и могућности случајне и непланиране детонације нуклеарног оружја. Сан Марино редовно од 2018. године подржава резолуције ГС УН у којима се позива на што скорију универзализацију Уговора о забрани.⁴⁴⁰ У складу са својим статусом, Сан Марино је учествовао и на састанцима држава чланица овог уговора 2022. и 2023. године. У средишту његове одлуке да тежи забрани

⁴³⁸ “The tiny republic of San Marino is alarmingly friendly to Russia,” *The Economist*, April 24, 2024, <https://www.economist.com/europe/2024/04/24/the-tiny-republic-of-san-marino-is-alarmingly-friendly-to-russia>; “Consul Bragagni reacted to an article published by The Economist,” Consulate of the Republic of San Marino to the UK, May 10, 2024, <https://www.consolatosanmarino.uk/en/news/consul-bragagni-reacted-to-an-article-published-by-the-economist/>

⁴³⁹ “Statement by Ms. Natascia Bartolini Deputy Permanent Representative of the Republic of San Marino to the United Nations at the General Debate of the First Committee 76 th session of the United Nations General Assembly,” New York, October 7, 2021, https://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com21/statements/7Oct_SanMarino.pdf, 2.

⁴⁴⁰ “San Marino,” ICAN, https://www.icanw.org/san_marino.

нуклеарног оружја налази се уверење да оно умањује колективну безбедност, да свака употреба и претња употребом нуклеарног оружја представља кршење међународног права, као и да би могућа детонација нуклеарног оружја – случајно или намерно – изазвала неотколоњиве последице по човечанство и животну средину.⁴⁴¹ Сан Марино, такође, одбацује концепт нуклеарног одвраћања. У изјави на Другом састанку држава чланица Уговора о забрани крајем 2023. године представник Сан Марина је изјавио:

„Теорија нуклеарног одвраћања, заснована на латентним нуклеарним претњама, служи само као оправдање за квалитативно и квантитативно ширење нуклеарних арсенала, што је у супротности са обавезама преузетим према члану 6 НПТ-а и подрива напредак ка нуклеарном разоружању.“⁴⁴²

Своју изузетну активност на пољу нуклеарног разоружања, иако по површини мала земља, Сан Марино исказује и кроз снажне ставове против претњи употребе нуклеарног оружја, нове трке у наоружању, модернизације нуклеарних арсенала и могуће случајне или ненамераване детонације нуклеарног оружја.

3.2.2.3. Лихтенштајн

Лихтенштајн је неутрална земља која се налази између две стално неутралне земље са различитим односом према Уговору о забрани нуклеарног оружја – Аустрије, која је приступила Уговору и Швајцарске, која га сматра неадекватним начином превазилажења јаза између држава са нуклеарним и оних без нуклеарног наоружања. То може бити и један од разлога зашто је Лихтенштајн за сада само потписник Уговора о забрани (међу оригиналним потписницама је), будући да је у царинској и монетарној унији са Швајцарском, која обавља и неке дипломатске активности за ову земљу, а има, без дилеме, идентичне

⁴⁴¹ “San Marino Intervention,” Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons – Second Meeting of States Parties, 27 November – 1 December 2023, [https://docs-library.unoda.org/Treaty_on_the_Prohibition_of_Nuclear_Weapons_-SecondMeeting_of_States_Parties_\(2023\)/San_Marino.pdf](https://docs-library.unoda.org/Treaty_on_the_Prohibition_of_Nuclear_Weapons_-SecondMeeting_of_States_Parties_(2023)/San_Marino.pdf).

⁴⁴² Исто.

ставове онима Аустрије. Лихтенштајн је постао чланица Уједињених нација 1990. године, али се не сматра компетентним кандидатом за чланство у Европској унији будући да се по систему власти карактерише као готово апсолутна монархија.

Као потписник Уговора о забрани, Лихтенштајн је присуствовао сатанцима држава чланица у својству посматрача. Он је од почетка подржавао хуманитарну иницијативу, усвојио „хуманитарни завет“ 2015. године, коспонзорисао Резолуцију ГС УН којом је успостављен мандат за преговарање Уговора о забрани 2016. године и учествовао у преговорима о постизању овог уговора 2017. године. Такође, редовно подржава резолуцију ГС УН којом се сваке године од 2018. позива на универзализацију забране нуклеарног оружја.⁴⁴³ Разлози за подршку забрани нуклеарног оружја Лихтенштајна слични су разлозима које су навеле и друге мање и неутралне државе – противљење политици силе, неприхватљивост било какве претње или употребе нуклеарног оружја имајући у виду његово недискриминаторско уништавање, нови подстицаји за трку у нуклеарном наоружању и недовољни напори држава са нукларним наоружањем да га умање и елиминирају, уверење да оно заправо ствара несигурност и не доприноси безбедности, да докле год постоји ту је и велика могућност да ће бити и детонирано, могућност да терористичке организације дођу у посед нуклеарног оружја или нуклеарног материјала, као и уверење да је Уговор о забрани комплементаран са Уговором о непролиферацији и да га јача.⁴⁴⁴

⁴⁴³ “Liechtenstein,” ICAN, <https://www.icanw.org/liechtenstein>.

⁴⁴⁴ “General Statement by H.E. Christian Wenaweser,” Head of Delegation, The United Nations conference to negotiate a legally-binding instrument to prohibit nuclear weapons, New York, March 27, 2017, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/28March_Liechtenstein.pdf.

4. СРБИЈА – ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НАСЛЕЂА ПРОГРАМА НУКЛЕАРНОГ НАОРУЖАЊА И МОГУЋЕ ЗАБРАНЕ

У разматрању српског наслеђа по питању нуклеарног наоружања и разоружања могу се издвојити три фазе које идентификујем са периодима постојања различитих форми југословенске и српске државе: период током трајања федеративне Југославије од 1945. до 1991. године у којем се такође могу издвојити три подфазе, затим фаза постојања СР Југославије и од 2003. године Државне заједнице Србија и Црна Гора до независности Србије, дакле од 1992. до 2006. године, и последња фаза која се односи на самосталну Србију од 2006. године.

У првом периоду од 1945. године Југославија је имала оба програма – цивилни и онај испитивања изгледа за израду нуклеарног оружја. Овај период такође има неколико подфаза: најпре, ране године развоја нуклеарне енергије (окупљање људи и оснивање институција које се баве физиком и нуклеарном материјом), затим оснивање Савезне комисије за нуклеарну енергију од 1955. године заједно са „уранијумском грозницом“ и плановима за набавку нуклеарног реактора и изградњу електрана, и коначно, оживљавања интересовања за нуклеарне експлозије након 1974. и индијске експлозије нуклеарне направе „за мирољубиве сврхе“. Поред тога, што се тиче дипломатије у области разоружања, може се направити разлика у погледу периода 1945–1948. године, 1948–1955. година и након 1955. године, посебно формирања Покрета несврстаних. Први период је период у коме је Југославија усклађивала свој став у међународним форумима са ставовима СССР-а и подржала Громиков план о нуклеарном разоружању, а он је трајао све до резолуције Информбироа и раскида односа са СССР-ом 1948. године. Други период је период од 1948–1955, када је Југославија нагињала ка бољим односима са НАТО-ом, који кулминирају формирањем Балканског пакта 1953. године. У трећем периоду, након конференције у Бандунгу и Београдске декларације, а услед пролиферације и размештања нуклеарног наоружања у Европи, Југославија бира Трећи пут и несврстаност, са критичким ставом према великим силама, покушавајући да окупи нове државе у настајању да координишу своје

ставове, укључујући и ставове по питању разоружања. У овом трећем периоду дипломатије у области разоружања Југославија је повезивала питања разоружања са развојем, као и са детантом у међународним односима и учествовала је у разним иницијативама за разоружање у УН и другим форумима за разоружање, како самостално тако и у оквиру Покрета несврстаних. Југославија је сматрала да Уговор о непролиферацији нуклеарног оружја не може да испуни своју улогу ако се не допуни одредбама о забрани употребе нуклеарног оружја и гаранцијама државама које немају нуклеарно оружје да оно неће бити употребљено против њих (негативне безбедносне гаранције), уз још увек отворена питања страних војних база и зона слободних од нуклеарног оружја. Југославија је критиковала мере контроле наоружања и балансирање блокова и желела је да види праве мере разоружања. Ипак, она је потписала Уговор о непролиферацији 1968. и ратификовала га 1970. године. Током читавог овог првог периода односа Југославије према нуклеарној енерији и наоружању, а почевши од првих предлога који су се појавили 1956. и 1957. године па све до 1991. године, Југославија је подржавала успостављање зона мира и безбедности односно зона слободних од нуклеарног оружја (раније је у употреби био термин „безатомских зона“, у даљем тексту скраћено: ЗСНО). Такође, након 1986. године и нуклеарне катастрофе у Чернобиљу, Југославија усваја и негативну политику према нуклеарним електранама и њиховој додатној изградњи, усвајајући закон о забрани изградње нуклеарних електрана 1989. године.

Другу фазу српског наслеђа по питању политике разоружања представља период од 1992. до 2006. године, односно од формирања СР Југославије до повратка у међународне организације као независне нове државе и касније формирања и окончања Државне заједнице Србије и Црне Горе. У овом периоду СР Југославија наставља политику забране нуклеарних електрана, али и доживљава проблеме сукцесије, што је утицало на чланство СР Југославије у УН и активностима у вези са разоружањем током 1990-их. То ју је, на пример, онемогућило да у пуноправном својству учествује на Прегледној и конференцији продужетка НПТ-а на неодређено време 1995. године. Након ратова, СРЈ се првенствено бавила конвенционалном подрегионалном контролом наоружања, која се на простору Балкана развила по моделу Уговора о конвенционалним снагама у Европи из 1990. године. Овај

период карактеришу и напори да се у сарадњи са међународним телима, попут Међународне агенције за атомску енергију, Србија ослободи заосталог нуклеарног материјала из Винче, будући да су постојала чак и мишљења да би СРЈ из заостале количине високо обогаћеног уранијума могла да направи „прљаву“ нуклеарну бомбу или неки вид радиолошког оружја.

Период након 2006. године карактерише независна Србија и начин формулисања и правац њене политике према нуклеарном разоружању, а који од 2007. године афирмише политику неутралности. Као што и сам назив каже ова политика више није везана само за несврстаност у односу на блокове већ је реакција на читаво историјско ратно искуство након 1991. године закључно са бомбардовањем НАТО-а 1999. године и припреме за једнострано проглашење независности такозване Републике Косово. Ипак, њена политика по питању нуклеарног разоружања није наставила тренд усаглашавања са већинским ставом унутар Покрета несврстаних или Европској унији, већ као координату узима првенствено ставове великих сила, од којих су све државе са нуклеарним наоружањем и које се противе забрани нуклеарног оружја као начину постизања нуклеарног разоружања. Формулисање српске спољне политике од 2008. године која се базира на четири стуба – Брисел, Москву, Пекинг и Вашингтон – значи и прилагођавање Србије политици нуклеарног разоружања коју заступају ови центри. Ова политика се противи забрани као методу нуклеарног разоружања, и заступа тзв. корак по корак или постепени начин достизања нуклеарног разоружања, који ставља у први план безбедносне интересе држава а не хуманитарне аспекте могуће употребе нуклеарног оружја. Ипак, бар један од ових центара, а то је Брисел или Европска унија, као што смо видели није монолитан по питању нуклеарне политике јер, иако већински окупља чланице НАТО-а које су против забране, окупља и војно неутралне земље које су све за забрану и ратификовале Уговор о забрани нуклеарног оружја из 2017. године. У том смислу је и оправдано питање – да ли се Србија као војно неутрална држава и кандидат за чланство у ЕУ треба придружити овој, њој сличној, групацији земаља, и потписати Уговор о забрани?

Република Србија је чланица Уговора о непролиферацији, Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба, Конвенције о физичкој

заштити нуклеарног материјала, Конвенције о спречавању нуклеарног тероризма, Конвенције о раном обавештавању о нуклеарним несрећама и Конвенције о помоћи у случају нуклеарних несрећа и радиолошке опасности.⁴⁴⁵ Србија је такође 2009. године поднела захтев за чланство у Конференцији о разоружању. Она је 2016. године гласала против резолуције Генералне скупштине УН којом се успоставља формални мандат за државе да започну преговоре о „правно обавезујућем инструменту за забрану нуклеарног оружја, који води ка њиховој потпуној елиминацији“ и није учествовала у преговорима о Уговору о забрани 2017. године. Такође, била је редовно уздржана од гласања о годишњој резолуцији Генералне скупштине УН-а од 2018. године која поздравља усвајање Уговора о забрани и позива све државе да потпишу, ратификују или приступе Уговору „у најранијем могућем року“.⁴⁴⁶ Ово је чини изузетно негативном у односу на Уговор о забрани и екстремним случајем у односу на друге неутралне државе у Европи.

4.1. Федеративна Југославија и нуклеарно разоружање

Југославија, у свим њеним облицима, после Другог светског рата била је држава у сталном трагању за начинима очувања свог опстанка, независности и слободе. Након разлаза са Совјетским Савезом 1948. године била је суочена са истом дилемом као и остале неутралне државе тог времена – да направи бомбу и на тај начин сачува своју независност (став да је нуклеарно оружје кључно за одвраћања од агресије), заштити слободу и стекне међународно признање и престиж, или да тежи забрани нуклеарног и другог оружја за масовно уништење и на тај начин ради на окончању или ограничавању политике моћи, нуклеарног *апартхејда* и принуде. Током Хладног рата Југославија се стално кретала између ове две опције – промовисања општег и нуклеарног разоружања, али и истраживања начина да дође до нуклеарне бомбе.

Југословенски програми везани за нуклеарну енергију развијани су крајем 1940-их година из више разлога: сустизања других европских

⁴⁴⁵ „Контрола наоружања,“ <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bezbednosna-politika/kontrola-naoruzanja>.

⁴⁴⁶ “Serbia,“ ICAN, <https://www.icanw.org/serbia>.

земаља у истраживању и мирољубивом коришћењу нуклеарне енергије, што је повезано са технолошким развојем тог времена, као и истраживања ради израде нуклеарног оружја због погоршања односа са СССР-ом након 1948. године и размештања тактичког нуклеарног наоружања и отварања нових ракетних база у Европи, посебно Италији након 1955. године. Оба програма била су, дакле, мотивисана економским, одбрамбеним и статусним (питање престижа) разлозима. Конта, на пример, закључује да је „југословенски нуклеарни програм био питање међународног утицаја и стога хладноратовске геостратегије“.⁴⁴⁷ Након 1955. године Југославија је подржавала све идеје о безатомским зонама, потпуну забрану тестирања нуклеарног оружја и непролиферацију, уз истовремено смањење атомског оружја и забрану његове употребе. Она је разоружање видела у контексту растућег развоја и тражила начине да забрани изградњу страних ракетних база у свом окружењу, пре свега у Италији и Грчкој.

Индијски нуклеарни тест 1974. поново је покренуо ову дилему, наводећи Југославију да се запита да ли поседовање бомбе може да служи заштити несврстаних позиција Групе несврстаних држава. Близу насилног краја свог постојања, Југославија је 1988. године иницирала и била домаћин „првог у историји Балкана“ састанка министара иностраних послова свих шест балканских држава, где је поново заузела средину између заговорника балканске зоне без нуклеарног и хемијског оружја које су промовисале Румунија, Бугарска и Грчка и главног противника такве идеје – Турске.⁴⁴⁸ Овакав став Југославија би могла да заузме само због жеље да не стане на страну између заговорника Зоне и Турске, али и због тога што је, како Потер, Миљанић и Шлаус наводе, Југославија у периоду 1982–1988. године имала интензиван програм нуклеарног наоружања под министром Бранком Мамулом,

⁴⁴⁷ Carla Konta, “Yugoslav Nuclear Diplomacy between the Soviet Union and the United States in the Early and Mid-Cold War,” *Monde Russe* 60, no. 2–3 (2019): point 37.

⁴⁴⁸ Ranko Petković, „Novi akcenti u spoljnoj politici Jugoslavije,“ *Politička misao* 27, no. 1 (1990): 112 (107–114). Овај састанак се може тумачити и као наставак претходних Балканских конференција почевши од 1976. године и конференције у Атини, затим Београду 1976. године, Анкари 1979. године, Софији 1981. године, Букурешту 1982. године и Београду 1984. и 1988. године где се одржао први састанак на нивоу министара спољних послова.

новоименованим секретаром одбране.⁴⁴⁹ Овај формат је имао још један састанак у Софији 1989. и Албанији 1990. године. Југославија је тада подржала три резолуције ГС УН које су се тичале нуклеарног наоружања – Резолуцију 45/54 о закључивању ефективних међународних аранжмана за осигурање држава које немају нуклеарно оружје против употребе или претње употребе нуклеарног оружја; Конвенцију о забрани употребе нуклеарног оружја (Резолуција 45/59 Б) и Резолуцију 45/62 Ц о престанку трке у нуклеарном наоружању и нуклеарном разоружању и спречавању нуклеарног рата.

Али, док су се односи балканских земаља побољшавали као резултат завршетка Хладног рата, Југославија је била подељена насилним етничким и територијалним сукобима који су изнедрили нове земље. Осим тога, нуклеарно оружје је стављено под мере контроле наоружања и трка у нуклеарном наоружању се више није доживљавала као очигледна претња. НАТО је проширен на Румунију и Бугарску, које уместо да наставе вишедеценијске тежње за зоном слободном од нуклеарног (и хемијског) оружја на Балкану, прихватају нуклеарну доктрину НАТО-а која је нараскидиво повезана са поседовањем нуклеарног оружја и концептом одвраћања. Главна перцепција претње, у исто време, посебно у случају Румуније, прешла је са Турске на Русију. Међутим, Грчка је била иницијатор и предлагач такве зоне као чланица НАТО-а, чиме је доказала да регионална или билатерална безбедносна динамика може имати предност над целокупном нуклеарном политиком НАТО-а, с циљем да кључни конкурент – Турска – буде мања претња. Грчка је такође била једина европска земља која је учествовала у америчкој нуклеарној подели, али са чијег тла је америчко тактичко нуклеарно оружје у потпуности повучено након 2001. године.⁴⁵⁰ Дакле, Грчка је изузетак у два „незамислива“ развоја догађаја: НАТО земља која жели да постане чланица зоне слободне од нуклеарног оружја у Европи и повлачење америчког тактичког нуклеарног оружја са њеног тла. Претња ширења нуклеарног оружја данас се може везивати не само за Иран већ и

⁴⁴⁹ William C. Potter, Djuro Miljanic & Ivo Slaus, "Tito's Nuclear Legacy," *The Bulletin of the Atomic Scientists* 56, no. 2 (March/April 2000): 67 (63–70).

⁴⁵⁰ Robert Burns, "US nukes 'left Greece,'" *The Associated Press*, 11. February 2005, <https://www.ekathimerini.com/news/29373/us-nukes-left-greece/>.

Турску, која већ има на својој територији америчко тактичко наоружање. Међутим, везе САД-а са Турском слабе, а турски председник Ердоган је у неколико наврата изнео став да Турска треба да набави нуклеарну бомбу и да је постојећи поредак у коме неки поседују, а други не, нуклеарно оружје неправедан.⁴⁵¹ Прва нуклеарна електрана у Турској изграђена је од стране Русије, а у плану је изградња још две.⁴⁵² Како су румунски и бугарски предлози за зоне без нуклеарног оружја током Хладног рата углавном били део стратегије Варшавског пакта, усмерене ка ограничавању нестратешког нуклеарног наоружања САД и НАТО-а у Европи, посебно у југоисточној Европи и Медитерану близу совјетске границе, данас би ове земље такође могле да буду забринуте због нуклеарног дељења Русије и Белорусије и могућности да у екстремним случајевима дође до употребе нуклеарног оружја у Украјини и региону Црног мора. Све ово би могло да допринесе обнављању подстицаја за успостављање зоне слободне од нуклеарног наоружања из све три земље – Румуније, Бугарске и Грчке, чиме би регионални безбедносни императиви могли поново да надвладају нуклеарну доктрину НАТО-а. У овом току догађаја Србија би, као земља кандидат за чланство у ЕУ, могла да крене новим путем и да тражи нове узоре – неутралне ЕУ земље које су прихватиле Уговор о забрани нуклеарног оружја на хуманитарним и моралним основама. Исто тако, Србија би могла да усвоји и своје нове лице и она буде та која ће гласно говорити против нуклеаризације Балкана.

4.1.1. Период 1945–1948. година – Доба подршке СССР-у у дипломатији у области разоружања

Од 1945. до 1948. године Југославија је усклађивала своју позицију са позицијом СССР-а и подржала Громиков план о нуклеарном разоружању.

⁴⁵¹ Ezgi Yazigioglu, "A look upon Turkey's Future Nuclear Weapons Policy," 25 September 2019, <https://www.iris-france.org/140221-a-look-upon-turkeys-future-nuclear-weapons-policy/>.

⁴⁵² Alfie Shaw, "Turkey continues negotiations over new nuclear power plants," *Power Technology*, 12 March 2024, <https://www.power-technology.com/news/turkey-continues-negotiations-with-russia-china-and-south-korea-on-nuclear-development/>.

Од I до IV заседања Генералне скупштине УН, ФНРЈ је имала негативан став према Баруховом плану САД.⁴⁵³ Југославија је сматрала да је предлог за успостављање Високог ауторитета (власти) за развој атомске енергије кршење Повеље УН и њених основних принципа – пре свега зато што би, по њеном мишљењу, тиме били нарушени принципи суверенитета, једнакости и немешања у унутрашње ствари других држава. Југославија је сматрала да су предложене надлежности за ову организацију превише интрузивне и широке. Осим тога, Југославија се противила предложеним фазама нуклеарног разоружања са успостављањем читавог система контроле нуклеарне енергије, пре него што САД униште сопствени арсенал нуклеарног оружја. Став Југославије у овом периоду био је ближи предлогу СССР-а у вези са централном улогом Савета безбедности УН у процесу разоружања, као и потребом да он обухвати оба типа наоружања (конвенционално и нуклеарно) уместо само нуклеарно, како је предвиђао предлог САД-а. Позиција Југославије је тежила да формулише и неке независне елементе који су одступали и од предлога САД и оног СССР-а, и то у вези са фазама разоружања и промовисала је паралелно успостављање и рад Високог ауторитета и међународне контроле над атомском енергијом и елиминације нуклеарног оружја САД-а.⁴⁵⁴ Југославија је критиковала финансијска издвајања за наоружање, али није подржала совјетско гледиште о хитном општем и потпуном разоружању.⁴⁵⁵ Југословенска делегација је подржала и Резолуцију СССР-а А/658 на трећем заседању ГС УН о смањењу војних снага сталних чланица СБ на 1/3 и забрану атомског оружја у офанзивне сврхе, као и оснивање међународног тела у оквиру СБ УН које би контролисало спровођење усвојених мера смањивања наоружања и оружаних снага.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama (1945–1953)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985): 167.

⁴⁵⁴ Исто, 168.

⁴⁵⁵ Исто.

⁴⁵⁶ Исто, 170.

4.1.2. Период 1948–1955. година – Доба осамостаљивања дипломатије у области разоружања

Након разлаза са СССР-ом у јесен 1948. године, Југославија је почела да формулише сопствени став о разоружању – пре свега повезујући питање свих врста наоружања са подстицајима за рат, не само фокусирајући се на елиминисање могућности за нуклеарни рат, где је решавање узрока рата било главни циљ, а не елиминација самог оружја.⁴⁵⁷ Тада започиње и изградња Института за физику и потрага за уранијумом на тлу Југославије која је била под велом тајности. За разлику од подршке совјетским предлозима до 1948. године у вези са саставом и надлежностима контролног органа за атомску енергију, Југославија је од IV заседања ГС УН па надаље заузела став да међународно тело које би контролисало спровођење мера разоружања треба да буде у виду посебног органа УН, и подржала је предлог Хаитија (ова резолуција је касније повучена) за паралелну забрану атомског оружја и успостављање међународне контроле, и формирање Комисије од 12 чланова са задатком да припреми нацрт међународне конвенције за забрану атомског оружја за наредни састанак ГС УН.⁴⁵⁸ Југославија се уздржала од подршке и главних француско-канадских и совјетских предлога – јер је желела паралелну примену мера контроле и забране. Југославија је желела свеобухватно решење и за конвенционално и за атомско оружје и у контексту елиминисања подстицаја за рат и стварања услова за мир. Касније спајање две комисије за конвенционално и атомско оружје у једну комисију за разоружање, и формирање Комитета дванаест држава 1950. године, потврдили су исправност овакве позиције. У Резолуцији Генералне скупштине УН 496 (V) од 13. децембра 1950. помиње се жеља за стварањем „свеобухватног система контроле наоружања.“⁴⁵⁹ Ту се наводи:

⁴⁵⁷ Исто, 171.

⁴⁵⁸ Исто.

⁴⁵⁹ Нове идеје за спајање преговора о конвенционалним и нуклеарним снагама у Европи могу се наћи у: Marina Kostić Šulejić and Andrej Stefanović, “European arms control in crisis – understanding the sources, Russian position and future prospects,” in *Eurasian Security after NATO*, eds. Dušan Proroković and Ekaterina Entina (Belgrade: Institute of International Politics and Economics; Moscow: Institute of Europe of the Russian Academy of Sciences), 285–314.

„Признајући да регулисање и смањење наоружања да би било ефикасно мора обухватити оружје свих врста, мора бити засновано на једногласно усвојеном споразуму, те мора укључити сваку нацију који има значајно наоружање и оружане снаге.“⁴⁶⁰

Овакво становиште данас сматрам такође прихватљивим и пожељним, а предлоге о покретању Разговора о конвенционалним и нуклеарним снагама у Европи изложила сам и предложила у више наврата.

Југославија је желела да види споразум великих сила о разоружању, укључујући и конвенционално и нуклеарно, али уз уважавање безбедносних интереса свих других мањих земаља, док се истовремено дистанцирала и од једног и од другог војно-политичког блока, већ тада стварајући алтернативни – трећи пут – у односу на њих. Она је промовисала демократизацију светских послова, осуђивала „пакт великих сила“ који је сматрала супротним циљевима Повеље УН, и супротстављала се политици принуде према мањим нацијама које су велике земље могле да спроводе са новим врстама и количином наоружања. Тито је 1950. године објаснио: „Верујем да је атомско оружје најстрашније од свих средстава ратног уништења која су до сада измишљена, али претходни рат је показао да се милиони људи и уништење света могу десити без нуклеарног оружја, такође.“⁴⁶¹

Станислав Арсић је 1981. године у *Борби* писао да су ставови Југославије према разоружању део њеног општег става о спољној политици и међународним односима који је формулисан током Другог светског рата. После рата, рад на разоружању значио је рад на успостављању потпуно нове структуре међународних односа.⁴⁶² Он пише да се први југословенски званично формулисан став о разоружању налази у Титовој изјави Удружењу дописника УН, датој 27. маја 1950. године у Београду, у којој се наводи и следеће:

⁴⁶⁰ “International control of atomic UN energy. General Assembly (5th sess. 1950–1951: New York and Paris),” <https://digitallibrary.un.org/record/211026?ln=en>, 1951.

⁴⁶¹ Станислав Арсић, „Безбедност света – у разоружању,“ *Фељтон: Бескрајни ланац наоружања, Борба*, 11.6.1981, 13.

⁴⁶² Исто.

„Ко је заиста за мир, прећи ће преко свих тих ситница и свим силама се залагати за мир. Сва та питања која стварају напетост у свету треба прво да се реше у миру, да се искорене извори који би могли да доведу до рата, а сигуран сам да ће се онда лако решити питање контроле нуклеарне енергије.“⁴⁶³

У ове узроке заостравања односа у свету Тито је на првом месту укључивао неравноправне односе великих сила према малим државама, мешање у њихове унутрашње ствари, потчињавање економски слабијих и мање развијених држава и ометање самосталног развоја народа који у прошлости нису имале своје државе. УН су виђене као централни стуб напора и имплементације разоружања – од контроле нуклеарне енергије до забране нуклеарног оружја. На то се гледало не као на изоловано техничко питање, већ као на „централно питање у укупном развоју међународних односа.“ Безбедност света је, као што и сам наслов Арсићевог фељтона каже, била у разоружању.⁴⁶⁴

Овај став поновљен је и касније. Јадранка Јовановић напомиње да је кључни југословенски став у вези са атомским оружјем формулисан 1952. године. Југославија је тада изразила потребу да се елиминишу узроци наоружавања, као што је агресија, а не симптоми од којих је атомска бомба најзначајнија.⁴⁶⁵ Тако је заузела став да забрана атомског или било ког другог оружја за масовно уништење неће решити дилему рата и мира, што се може учинити само елиминацијом претње, агресије и силе из међународних односа. Штавише, „изолована акција за забрану атомске бомбе могла би, пре свега, да изазове сумњу и неповерење или да мистификује однос према стварним узроцима сукоба, него да разреши суштину ствари“.⁴⁶⁶ Отклањање ратне опасности омогућило би мањим државама да своје напоре посвете друштвено-економском развоју, уместо наоружавању. У том смислу, разоружање се декларативно видело као техничка ствар у односу на прави циљ – а то је побољшање односа међу државама. Ипак, не може се занемарити

⁴⁶³ Исто.

⁴⁶⁴ Исто.

⁴⁶⁵ Говор Саве Косановића у Првом комитету од 28. новембра 1951. године. Наведено према: Јовановић, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama*, 176.

⁴⁶⁶ Исто.

чињеница да један политички затегнут однос постаје још радикалнији са повећањем количине и унапређењем квалитета одређеног наоружања, или да се нуклеарно оружје ненамерно може активирати на тлу једне државе, што доказују и југословенска негодовања поводом размештања нуклеарног наоружања у њеном окружењу или отварања америчких ракетних база у државама у њеном суседству.

Југославија је 1952. усвојила Резолуцију 502 (VI) о регулисању, ограничењу и уравнотеженом смањењу свих оружаних снага и свих врста наоружања; међународна контрола атомске енергије и оснивање Комисије за разоружање (која је распустила Комисију за атомску енергију и Комисију за конвенционално наоружање).⁴⁶⁷ Генерална скупштина упутила је овој комисији да припреми нацрт једног или више уговора о: (1) регулисању, ограничењу и уравнотеженом смањењу свих оружаних снага и свих врста наоружања, (2) елиминацији свих кључних оружја погодних за масовно уништење, и (3) ефективној међународној контроли атомске енергије како би се осигурала забрана атомског оружја и коришћење атомске енергије само у мирољубиве сврхе. Југословенска делегација је активно учествовала у изради и усвајању ове резолуције предлагањем допуна које су касније и постале њен саставни део.

У периоду од 1953. до 1955. године Југославија није имала индивидуалне капацитете да одврати или се одбрани од совјетског напада, те је склопила савез са две чланице НАТО-а – Грчком и Турском – у виду Балканског пакта и ближе координисала своју политику са западом, укључујући и у области разоружања. У априлу 1953. године Југославија је подржала Резолуцију 704 (VII) коју је поднело 14 земаља, укључујући САД и УК, и против резолуције СССР-а.⁴⁶⁸ Међутим, Југославија није ишла пут потпуног опредељења ка западу већ је бирала пут сарадње са новонасталим и земљама у развоју, где је посебан нагласак на принципима које су развили индонежански лидер Сукарно (*Sukarno*), кинески премијер Џоу Енлаи

⁴⁶⁷ “Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; international control of atomic energy (A/RES/502(VI))” Adopted at the 358th plenary meeting, 11 January 1952, <https://digitallibrary.un.org/record/211031?ln=en>.

⁴⁶⁸ Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama*, 177; “Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments: report of the Disarmament Commission,” A/RES/704(VII), Adopted at the 424th plenary meeting, 8 April 1953, <https://digitallibrary.un.org/record/211216?ln=en>.

(*Zhou Enlai*) и индијски премијер Нехру – касније формулисани као пет принципа мирољубиве коегзистенције. Начело мирољубиве коегзистенције постављено је као пети принцип кинеско-индијског споразума из јуна 1954. На састанку у Њу Делхију 22. децембра 1954. индијски премијер Џавахарлал Нехру и председник Југославије Јосип Броз Тито потписали су заједничку изјаву у којој се наводи:

„Политика несврстаности коју усвајају и воде њихове земље није „неутралност“ или „неутрализам“ и стога пасивност, како се понекад наводи, већ је позитивна, активна и конструктивна политика која тежи да доведе до колективног мира.“⁴⁶⁹

Пет принципа мирољубиве коегзистенције уграђено је у модификованом облику у изјаву о десет принципа мирољубиве коегзистенције која је усвојена на Бандуншкој конференцији у априлу 1955. Побољшање односа са СССР-ом у јуну 1955. године такође је у први план ставило политику мирољубиве коегзистенције коју је и Хрушчов усвојио. Тито и совјетски лидер Хрушчов потписали су 2. јуна 1955. године „Београдску декларацију“ у којој су потврђени ови принципи. За југословенску спољну и одбрамбену политику било је од великог значаја и то што је СССР усвојио политику мирољубиве коегзистенције у фебруару 1956. године.

Након Стаљинове смрти и флексибилније спољне политике СССР-а односи између СССР-а и Југославије постали су бољи. Савезна комисија за нуклеарну енергију основана је 1955. године, а уследила је потрага за уранијумом и планови за куповину нуклеарних реактора и изградњу електрана.

4.1.3. Период 1955–1991. година:

Рад на развоју нуклеарне енергије у Југославији – између цивилног и војног програма

Три важна догађаја обликовала су југословенску политику разоружања од 1955. године. Прво, почетак процеса деколонизације и развој основних принципа за управљање новим државама у међународним

⁴⁶⁹ Наведено према: Nataša Mišković, “The Pre-History of the Non-Aligned Movement: India’s First Contacts with the Communist Yugoslavia, 1948–50,” <https://web.archive.org/web/20220113070738/https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/20770/2/Miskovic.pdf>, 1.

односима, што је довело и до стварања Покрета несврстаних, али и Корејски рат од 1950. до 1953. године у односу на који су Индија и Југославија заузеле слично становиште. Друго, однос са СССР-ом и приближавање путем „Београдске декларације“ коју су Тито и совјетски лидер Хрушчов потписали 2. јуна 1955. такође су довели до усвајања политике мирољубиве коезистенције.

Конта закључује да нуклеарна сарадња између САД-а, као и СССР-а, са Југославијом није била пуки израз тадашњег нивоа њихових билатералних односа, будући да су и САД и СССР улагали напоре за промоцију својих достигнућа у области нуклеарне енергије и технологије. Намера Стејт департмента била је да разувери Тита да постоји разлика у позицијама САД-а и несврстаних земаља у односу на нуклеарну енергију, и да га увери да постоји „идентитет интереса“ на обе стране, подвуче мирољубиви карактер нуклеарне енергије и подржи југословенски развој атомске енергије у мирољубиве сврхе.⁴⁷⁰ У том смислу, а посебно имајући у виду „Београдску декларацију“ која је поново приближила СССР и Југославију, у септембру 1955. године одржана је и изложба „Атоми за мир“ која се први пут одржала на Међународном сајму у Загребу, након којег су и уследили интензивни разговори САД-а и Југославије о нуклеарној енергији, а затим и југословенски меморандум у којем је она тражила реактор тешке воде и нуклеарно гориво са обогаћеним уранијумом од 2%.⁴⁷¹ Овај меморандум упућен је и Уједињеном Краљевству и СССР-у, а Совјети су на њега брзо и одговорили, те је уговор о мирољубивој нуклеарној енергији потписан крајем јануара 1956. године, а изложба совјетске мирољубиве нуклеарне енергије одржана касније те године.⁴⁷² Совјетско-југословенска нуклеарна сарадња догодила се у годинама хладних односа Москве и Београда, иако не као у периоду након 1948. године, када је између 1957. и 1959. године настао реактор у Винчи. Совјети су били неради да деле своја знања и технологију у области третмана уранијума и строго су контролисали сваку активност југословенских научника који су боравили у нуклеарним институцијама у Совјетском Савезу.⁴⁷³ Изградња реактора у Винчи почела је крајем 1956.

⁴⁷⁰ Carla Konta, “Yugoslav Nuclear Diplomacy,” point 19.

⁴⁷¹ Исто.

⁴⁷² Исто.

⁴⁷³ Исто, тачка 32.

године, а број совјетских техничара и инжењера варирао је од 5 до 20.⁴⁷⁴ Свечано је отворен 1959. године у присуству Тита и представника совјетских фирми које су радили на његовој изградњи.

Неколико југословенских научника школовало се у СССР-у, али и у Оук Риџу и Националним лабораторијама Аргон у САД-у, као и на разним америчким универзитетима, британским, француским, немачким, скандинавским и белгијским институтима.⁴⁷⁵ Западне земље су такође обезбедиле неколико врста изотопа и опреме неопходне за напредна нуклеарна истраживања.⁴⁷⁶ Током 1960-их, након Кубанске кризе а делимично и развоја Покрета несврстаних, Југославија је зауставила свој програм нуклеарног наоружања и изградила имиџ на антинуклеарном ставу. Према информативном брифингу ЦИА-е, Југославија је била „јавни шампион нуклеарног разоружања“, што је профил који би могао бити озбиљно оштећен да се знало за њене аспирације за нуклеарним оружјем.⁴⁷⁷ Тито је у свом говору из јуна 1959. године осудио постављање страних војних база и ракетних система у Италији и навео да Југославија нема такво оружје и средства и да не жели да их има.⁴⁷⁸

Зачеци окупљања око принципа мирољубиве коегзистенције и несврставања, побољшање односа са СССР-ом и затегнути односи између Грчке и Турске, довели су до слабљења Балканског пакта успостављеног 1953. године. У овом периоду дошло је и до замирања иницијативе Балканског пакта и њени правци развоја нису ишли ка војно-безбедносној димензији иако су САД то желеле да виде. САД су тежиле очувању Балканског пакта као средства „слабљења совјетске моћи на Балкану“ и стварању војне димензије пакта,⁴⁷⁹ али је Титов став

⁴⁷⁴ “Intelligence Information Brief No. 236, “Yugoslavia Nuclear Reactor Goes into Operation,” 4 January 1960, Secret,” <https://nsarchive.gwu.edu/document/21689-document-3-intelligence-information-brief-no-236>, 2.

⁴⁷⁵ Исто, 3.

⁴⁷⁶ Исто.

⁴⁷⁷ Potter, Miljanic and Slaus, “Tito’s Nuclear Legacy,” 65.

⁴⁷⁸ „Говор председника Тита на великом збору у Смедереву,“ *Борба*, 9. јун 1959, 2.

⁴⁷⁹ “241. Operations Coordinating Board Report, Washington,” May 21, 1958, *Office of a Historian*, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d241>.

1958. године био да се Југославија више не осећа угроженом пошто је однос са СССР-ом био побољшан.⁴⁸⁰

Међутим, док је југословенско руководство промовисало мирољубиву коегзистенцију, „очи“ Војске Југославије су и даље биле упрте у могуће претње, посебно након Суецке кризе у јулу 1956. и интервенције СССР-а у Мађарској у новембру 1956. године, што је још једном указало на то да интервенционизам великих сила и даље није искључена пракса у међународним односима и да, с обзиром на њен положај између два блока, Југославија треба да размишља и о нуклеарном оружју као средству одвраћања потенцијалне интервенције на њу. Паралелно с тим, на Брионској конференцији 19. јула 1956. са Нехруом и Насером, Тито је истраживао даље опције за своју политику несврставања која се базирала и на антиколонијализму и разоружању.

У периоду 1955–1961. година одржале су се многе активности које су окупиле лидере новог света и принципи мирољубиве коегзистенције су такође чинили основе Покрета несврстаних од 1961. У марту 1958. Тито је рекао: „Балкански споразум данас постоји као један политички фактор који нам омогућава да имамо најбоље односе са Грчком и добре односе са Турском, што раније није био случај.“⁴⁸¹ У интервјуу коментатору *Њујорк тајмса* Ц. Л. Сулзбергеру, у марту 1958. године, Тито је објаснио разлоге зашто је Југославија тражила престанак војне помоћи САД-а:

„Један од главних разлога зашто смо отказали војну помоћ је то што примање ове помоћи више није било у складу са нашом спољном политиком. Јер, наша спољна политика је оријентисана на сарадњу са свим државама, на успостављање добрих односа са свим државама. Осим тога, Југославија се више није осећала угроженом ни са једне стране, тако да би јој ова помоћ била од значаја. Нама је ова војна помоћ била и политички незгодна, јер је у вези са њом амерички Конгрес увек тражио преиспитивање југословенске спољне политике, посебно у погледу односа са Совјетским Савезом

⁴⁸⁰ „Наша спољна политика оријентисана је на сарадњу са свим земљама,“ *Борба*, 6. март 1958, 1.

⁴⁸¹ Исто.

и другим источним земљама. Такве критике су нам биле непријатне и вређале су независни став који имамо у спољној политици. Али, није то био одлучујући фактор, већ чињеница да војна помоћ више није била у складу са нашом спољном политиком, са политиком коегзистенције.⁴⁸²

Треће, поновно наоружавање и чланство СР Немачке у НАТО-у, одлука Савета НАТО-а из децембра 1955. да обезбеди својим државама чланицама сет инструмената погодних за ношење тактичког нуклеарног оружја и увођење нуклеарног оружја САД-а у Европу и посебно СР Немачку, Италију и Грчку од 1957–1959. године такође је утицало на југословенску позицију у погледу нуклеарног оружја и разоружања.

Југословенска дипломатија и политичко руководство у овом периоду истицало је значај мирољубиве коегзистенције и политике нуклеарног разоружања, али су безбедносни и одбрамбени органи Југославије, укључујући ЈНА али и СКНЕ, истовремено истраживали могућности за израду неке врсте нуклеарног наоружања. Како Бонџић наводи: „... (Ч)врсто залагање за мирнодопску примену нуклеарне енергије је крајем 50-их година било константно обележје јавних наступа Јосипа Броза Тита, а тиме и југословенске државне политике“.⁴⁸³ У исто време, крајем 1950-их година, разматрани су разни програми, информације и елаборати о могућностима стварања радиолошког оружја, производње фисионог материјала из реактора за „борбени радиоактивни материјал“, због чега је било од изузетног значаја који ће се модел нуклеарног реактора за цивилне сврхе набавити како би се из њега издвојио адекватан фисиони материјал (плутонијум или уранијум-233), разним видовима тактичког нуклеарног наоружања, употреба реактора као погона за бродове, тенкове и слично, или „покретну електричну централу“.⁴⁸⁴ Као посебно важан са становишта доказа и опсега размишљања југословенских безбедносно-обавештајних структура о изради нуклеарног наоружања, Бонџић наводи строго поверљив документ с краја 1950-их година под насловом: „Прилог

⁴⁸² Исто.

⁴⁸³ Dragomir Bondžić, *Između ambicija i iluzije – nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990* (Beograd: Institut za savremenu istoriju i Društvo istoričara Srbije, 2016), 244.

⁴⁸⁴ Bondžić, *Između ambicija i iluzije*, 248–249.

перспективном програму научно-истраживачких и других радова у области нуклеарне енергије за потребе народне одбране /одељак: атомско оружје/“, израђен у СКНЕ и Државном секретаријату за послове народне одбране ФНРЈ. По њему, овај документ сведочи о амбицијама на пољу војне примене нуклеарне енергије у југословенском државном врху и у њему су те амбиције „најозбиљније и до тада најпрецизније и најконкретније разрађене“, будући да је њиме „директно предвиђано да се у периоду од око десет година створе услови за приступање радовима на производњи нуклеарног оружја у нашој земљи“, а које би износило једно оружје годишње.⁴⁸⁵ Посебан проблем за безбедносно-одбрамбене структуре Југославије је било налажење ресурса, у сировини и људству, али и дизајн оружја и средстава ношења оружја базираног на нуклеарном материјалу. Подсећам да је ово период када још увек немамо глобални међународноправни оквир контроле ширења нуклеарног оружја, иако су се прве идеје о томе већ појавиле у Уједињеним нацијама, због чега је постојало уверење да ће друге државе кренути пут развоја нуклеарног оружја и то управо кроз развијање програма за мирољубиву употребу нуклеарне енергије.

У овим раним фазама, најближи страни сарадник Југославије у нуклеарном сектору била је Норвешка, али и СССР и САД. Први југословенски нуклеарни истраживачки реактор почео је са радом децембра 1959. године у Винчи, коштао је између 13 и 15 милиона долара и требало је да се користи за истраживања, обуку научника и техничара и производњу изотопа, али са перспективом изградње нуклеарних електрана.⁴⁸⁶ Југославија је прво преговарала са САД-ом о изградњи америчког нуклеарног реактора, али то није успело због одбијања Југославије да прихвати услове заштите САД и инспекције америчке Комисије за атомску енергију, као и „спремност САД да испоручују нуклеарно гориво само на основу кредита.“⁴⁸⁷ Након Стаљинове смрти

⁴⁸⁵ Наведено према: Исто, 257.

⁴⁸⁶ Првобитни план је био да почне са радом крајем 1957, почетком 1958. године, али због новог погоршања односа између СССР-а и Југославије, након интервенције СССР-а у Мађарској 1956. године, испоруке совјетске опреме и уранијума су одложене. Несрећа у Винчи у октобру 1958. такође је одложила почетак рада. “Intelligence Information Brief No. 236,” 2, 4.

⁴⁸⁷ Исто.

и обнављања односа СССР–Југославија 1955. године, СССР је предложио помоћ Југославији у изградњи њеног првог нуклеарног реактора, током посете Хрушчов–Булгањин.⁴⁸⁸ Југословенско-совјетски споразуми потписани су крајем 1955. и у првој половини 1956. године о научно-техничкој сарадњи у нуклеарној области и врсти реактора који ће СССР испоручити.⁴⁸⁹ Ову сарадњу на развоју нуклеарне енергије Југославија је желела да представи као модел за безусловну сарадњу и са Западом и са Истоком и несврстаности. Овде је однос несврстаности и нуклеарне енергије функционисао на начин да појача југословенске напоре за развојем нуклеарне енергије како би се помогло другим неразвијеним државама да развијају нуклеарну енергију, пре свега у вези са њиховим развојним циљевима.

Такође, почетком 1960-их година и поред већ тада насталог Покрета несврстаних и првих предлога за успостављањем безатомских зона на тлу Европе, које је Југославија подржавала, чини се да је југословенски државни и војни врх наставио да гаји амбиције за покретањем производње нуклеарног оружја, будући да је на састанку од 27. маја 1961. године у кабинету председника СКНЕ Александра Ранковића размотрена „Информација о могућности производње нуклеарног оружја у малим количинама.“⁴⁹⁰ Када су све околности сагледане, до 1970-их година било је јасно да разматрани начини неће довести до тога да Југославија стекне нуклеарно наоружање због материјално-финансијских али и политичких разлога, јер би то било „у супротности са нашом политиком мира и борбом против средстава за масовно уништавање људи.“⁴⁹¹ У исто време препознат је и ризик да би поседовање мале количине нуклеарног наоружања могло управо „призвати агресију“ неког већег поседника нуклеарног наоружања, што указује на значај питања да чак и да земља стекне нуклеарно оружје треба утврдити колика је његова количина потребна за ефективно одвраћање, посебно када је мета одвраћања велика нуклеарна сила. До средине 1960-их САД су разместили више од 7.000 разних врста

⁴⁸⁸ Исто.

⁴⁸⁹ Исто.

⁴⁹⁰ Bondžić, *Između ambicija i iluzije*, 268.

⁴⁹¹ Наведено према: Исто, 311.

нуклеарног оружја у Западној Европи, Грчкој и Турској, што је изазивало страх од могуће злоупотребе или ненамерне детонације.⁴⁹²

Југославија је током 1960-их гласала за све резолуције ГС УН у вези са неширењем нуклеарног оружја, а кључни је био став према неприхватљивости даљег развоја Мултилатералних нуклеарних снага унутар НАТО-а, које би дале било какву улогу СР Немачкој у контроли нуклеарног оружја. Југословенска делегација у УН такође је била на становишту да је „Југославија као европска земља витално заинтересована да спречи да Западна Немачка буде наоружана нуклеарним оружјем како би се зауставиле невиђене последице по мир и безбедност у свету.“⁴⁹³ И том приликом Југославија је била против гаранција држава које имају нуклеарно оружје државама које немају нуклеарно оружје у виду „нуклеарног кишобрана“ или проширеног одвраћања/нуклеарног дељења, већ је подржавала давање негативних безбедносних гаранција за све државе које не поседују нуклеарно оружје.⁴⁹⁴ Ове гаранције је југословенска делегација видела само као посредну меру ка потпуном нуклеарном разоружању.⁴⁹⁵ Шеф југословенске делегације је такође изразио забринутост због нуклеаризације Медитерана и подржао идеју стварања зона без нуклеарног оружја (1963. године Хрушчев је предложио стварање медитеранске зоне слободне од нуклеарног оружја) и свеобухватну забрану нуклеарног тестирања.⁴⁹⁶ Међутим, Југославија се уздржала од гласања о Резолуцији о неширењу нуклеарног оружја коју је усвојила Генерална скупштина 17. новембра 1966. године, јер је прво желела да утврди тачну улогу и место непролиферације у укупном процесу разоружања.⁴⁹⁷ Југословенска делегација на 20. састанку ГС УН била је један од покретача акције за сазивање светске конференције о разоружању.⁴⁹⁸

⁴⁹² Eric Schlosser, “The H-Bombs in Turkey,” *New Yorker*, July 17, 2016, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-h-bombs-in-turkey>.

⁴⁹³ „Споразум о неширењу нуклеарног оружја,“ *Борба*, 9.11.1966, 2.

⁴⁹⁴ Исто.

⁴⁹⁵ Исто.

⁴⁹⁶ Исто.

⁴⁹⁷ “General Assembly, 21st session: 1469th plenary meeting,” Thursday, 17 November 1966, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/735044?ln=en>, 5, тачка 50.

⁴⁹⁸ „Поново је снажно потврђено да су УН незаменљив инструмент мира,“ *Борба*, 24.12.1965, 2.

Са усвајањем Уговора о неширењу 1968. године Југославија је била усмерена ка успостављању ограничења ширења нуклеарног оружја, иако није одобравала могући монопол великих сила нити њихово задржавање нуклеарног оружја. Она се залагала за акције усмерене на „ограничавање и смањивање нуклеарне моћи постојећих нуклеарних сила, што би коначно требало да доведе до забране употребе и опшгг елиминисања нуклеарног оружја.“⁴⁹⁹ У том смислу је НПТ пружао добру основу за вршење даљег притиска на земље са нуклеарним оружјем да зауставе трку у наоружању. Како је Милорад Пешић, подсекретар у Државном секретаријату за иностране послове, навео приликом образлагања Предлога закона о ратификацији уговора о неширењу, који је поднет на усвајање Друштвено-политичком већу Савезне скупштине 25. фебруара 1970. године:

„Уговор (о непролиферацији, прим. аут.) представља моралну обавезу нуклеарних сила да поштују растуће захтеве међународног јавног мњења у вези са заустављањем трке у нуклеарном наоружању и отпочињањем денуклеаризације.“⁵⁰⁰

Он је, такође, изнео ставове да је Југославија, као и током претходног периода, била посебно забринута што Уговор о неширењу није ограничио нуклеарно дељење и истурено присуство, односно размештање „огромне количине“ нуклеарног оружја на територијама, у међународним водама и у међународном ваздушном простору држава без нуклеарног наоружања по НПТ-у, и то је сматрала неспојивим са духом Уговора и у супротности са његовим циљевима. Југославија је решење овог проблема видела у забрани „стационарања нуклеарног оружја у оним срединама где га сада нема и у повлачењу нуклеарног оружја унутар државних граница нуклеарних сила.“⁵⁰¹ Додатно, то је представљало сталну опасност да неко од ових оружја буде активирано.⁵⁰²

Југославија је бар формално показивала одушевљење индијском „мирољубивом нуклеарном експлозијом“ из маја 1974. године. Она је

⁴⁹⁹ „Ратификован Уговор о неширењу нуклеарног оружја,“ *Борба*, 26.2.1970, 6.

⁵⁰⁰ Исто.

⁵⁰¹ Исто.

⁵⁰² Исто.

била виђена као велики технолошки успех и могућност да и друге земље примене ову технологију за мирољубиве сврхе (у које су Индијци сврстали примену у рударству, експлоатацији резерви гаса и даљем научном и привредном истраживању), а до које би дошле кроз међународну сарадњу.⁵⁰³ На Првој прегледној конференцији НПТ-а 1975. године, група несврстаних држава, међу којима је била и Југославија, али и Румунија, поднеле су предлог додатног протокола уз НПТ по коме би се државе депозитари НПТ-а (САД, СССР и УК) обавезале да никада и ни под којим околностима неће користити или претити употребом нуклеарног оружја против држава чланица НПТ-а које немају нуклеарно оружје, чије су територије биле потпуно слободне од нуклеарног оружја, као и да би се уздржале од прве употребе нуклеарног оружја против било које друге државе чланице НПТ-а која нема нуклеарно оружје.⁵⁰⁴ Након 1990. године, Грчка није обновила своју способност двоструке намене – ваздушне снаге способне да носе и нуклеарно наоружање што је убрзало уклањање преосталог тактичког нуклеарног оружја САД (20 бомби) из Араксос базе 2001. године.⁵⁰⁵

*Нуклеарна енергија и наставак преиспитивања
стицања нуклеарног оружја СФРЈ*

Тито је поставио камен темељац за изградњу нуклеарне електране Кршко 1. децембра 1974. године, која је октобра 1981. године прикључена на електро мрежу. До априла 1978. године индустрија енергетике у Југославији разматрала је изградњу 12 нуклеарних електрана до краја века, међутим, ови напори су се суочавали са унутрашњим и међународним препрекама. Планови за изградњу друге југословенске нуклеарне електране на острву Вир суочили су се са протестом мештана, општинских власти и локалних друштвено-политичких организација из Задра, пре свега због туристичке оријентације овог подручја.⁵⁰⁶ Након 1986. године и Чернобиљске

⁵⁰³ Bondžić, *Između ambicija i iluzije*, 324.

⁵⁰⁴ Thomas Bernauer, *Nuclear Issues on the Agenda of the Conference on Disarmament* (Geneva: UNIDIR United Nations Institute for Disarmament Research, 1991), 15.

⁵⁰⁵ Robert Burns, "US nukes 'left Greece'.

⁵⁰⁶ Vera Rich, "Yugoslavia hits nuclear snag," *Nature* 278, 111 (March 1979).

катастрофе, Аустрија, стално неутрална и изразито антинуклеарна земља, отпочела је праксу супротстављања и изградњи нуклеарних електрана у свом окружењу. Децембра 1988. године, Парламент Корушке тражио је од лидера те покрајине да затражи од Савезне владе да на билатералном нивоу забрани рад нуклеарне електране Кршко у склопу њених напора да створи зону слободну од нуклеарног оружја у региону Алпе-Адриа.⁵⁰⁷

Индијска проба нуклеарне направе наишла је на различите реакције у свету, а Југославија је истицала различите позитивне аспекте извођења ове пробе покушавајући да помири индијску позицију у Покрету несврстаних са пробом нуклеарне направе, пре свега кроз истицање њеног мирољубивог карактера и права сваке земље да развија нуклеарну енергију за мирољубиве сврхе.⁵⁰⁸ Као пријатељ Индије, Југославија није у великој мери званично осуђивала индијски поступак, али јој је сугерисала да би било добро да што већем броју земаља објасни своју позицију, и представила очекивања да ће Индија своја технолошка достигнућа у развоју цивилне употребе нуклеарне енергије поделити са другим државама, посебно у оквиру Покрета несврстаних.⁵⁰⁹ Индија је надаље истицала да неће нуклеарну енергију користити у војне сврхе, те се као права проба нуклеарног оружја Индије узима проба извршена у мају 1998. године. Неколико недеља након индијске пробе нуклеарне направе, Тито је на седници Председништва СФРЈ јула 1974. године наредио поновно покретање истраживања употребе нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе, али и могућности стицања нуклеарног оружја.⁵¹⁰ Материјал радне групе која је формирана с циљем истраживања развоја нуклеарне енергије о претходној процени потреба и могућности реализације нуклеарног оружја под кодним називом „Задатак Козара“ израђен је октобра 1974. године. У овом материјалу посебно запажање је било то да тактичко нуклеарно наоружање није било предмет контроле

⁵⁰⁷ „Икључити НЕ Кршко“, *Борба*, 17.12.1988, 12.

⁵⁰⁸ О југословенској реакцији на индијску пробу нуклеарне направе из 1974. године видети више у: Dragomir Bondžić, „Indijska nuklearna proba 1974. godine – odjeci u Jugoslaviji“, *Istorija 20. veka 1* (2016): 139–150.

⁵⁰⁹ Исто.

⁵¹⁰ Bondžić, *Između ambicija i iluzije*, 330.

наоружања између САД-а и СССР-а 1972. године већ само стратешко, због чега је изражено уверење да се тактичко нуклеарно наоружање снаге од 0,02 до 20 кт могло користити на бојном пољу, а да се не ризикује ескалација ка употреби стратешког наоружања.⁵¹¹ Истакнута је пролиферација способности више земаља у свету да произведу нуклеарно наоружање, што онда ствара ситуацију у којој нису само велике силе те које поседују и могу употребити нуклеарно оружје, већ и мање државе које га могу употребити у локалним сукобима. То је водило закључку који је од примарног значаја за предмет монографије по коме се Југославија, као самостална и несврстана земља, у целом послератном периоду налазила константно у стању угрожености, због чега је било потребно да „непрекидно јача своје оружане снаге“, ударне и одбрамбене моћи југословенских снага, које би, за потребе одвраћања али и победе уколико одвраћење не успе, укључиле и тактичко нуклеарно наоружање.⁵¹² Оваква позиција и до данас је уврежено уверење у политичким и војним круговима Србије, чини је склонијом моделу Швајцарске по питању односа према одвраћању, нуклеарном наоружању и разоружању, него Аустрији и Ирској, тј. мање спремном да прхвати забрану нуклеарног оружја као пут као остварењу веће безбедности за човечанство и себе. У том смислу, Југославија је прихватила „игру“ нуклеарним наоружањем, између осталог и како не би заостајала за другима у развоју оваквог наоружања и технологије, док се истовремено у мултилатералним форумима и на регионалном нивоу залагала за нуклеарно разоружање и успостављање зоне слободне од нуклеарног оружја на Балкану и Медитерану, о чему ће више речи бити касније. Такође, у материјалу радне групе у оквиру „Задатка Козара“ призната је војна димензија индијске нуклеарне експлозије – да је извршена подземна проба индијске „нуклеарне бомбе“ направљене од сопственог плутонијума, али и да је Индија развила ракете средњег домета које би овакво наоружање могле допремити до циља.⁵¹³

У периоду који је наступио, од 1974. до 1981. године, Југославија је радила на прикупљању информација, донела одлуку о врсти оружја

⁵¹¹ Наведено према: Исто. 331.

⁵¹² Наведено према: Исто, 332, 333.

⁵¹³ Наведено према: Исто, 333.

(имплозиона бомба на бази плутонијума снаге од 5–20 кт) и изради и развоју цивилног покрића за програм нуклеарног наоружања.⁵¹⁴ Потер, Миљанић и Шлаус наводе да је програм интензивирао 1982. године, када је новоименовани секретар одбране адмирал Бранко Мамула почео да „снажно промовише програм наоружања.“⁵¹⁵ У овом периоду Југославија је, наводно, одржавала два међусобно повезана програма – напора за стварањем нуклеарног оружја, познат као Програм А, и пројекат цивилне нуклеарне енергије назван Програм Б (који би такође требало да обезбеди физиони материјал за Програм А), за који је главну оперативну одговорност за надгледањем имало нуклеарно одељење Војнотехничког института.⁵¹⁶ Међутим, према Бонџићу, никакве даље потврде постојања оваквих програма нема.⁵¹⁷

По питању Уговора о непролиферацији, на првој Прегледној конференцији Југославија је дала изјаву да ће преиспитати свој однос према Уговору, будући да је сматрала да државе са нуклеарним наоружањем настављају да крше овај уговор и чувају како монопол у поседовању нуклеарног наоружања тако и над мирољубивом употребом нуклеарне енергије. Међутим, препознато је да би иступање из овог Уговора Југославију ставило у изузетно неповољан међународни положај и довело до изузетних притисака на њу, због чега Југославија треба да остане у Уговору и заједно са другима настави да врши притисак на велике силе да предузму напоре ка нуклеарном разоружању и више сарађују на пољу сарадње у области примене нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе.⁵¹⁸

Од балканских држава, Југославија и Албанија су 1990. године гласале за Конвенцију о забрани употребе нуклеарног оружја, коју је усвојила Генерална скупштина, и Резолуцију о замрзавању нуклеарног оружја, док су Грчка, Бугарска и Румунија биле уздржане. Једино је Турска гласала против.⁵¹⁹

⁵¹⁴ Potter, Miljanic and Slaus, “Tito’s Nuclear Legacy,” 67.

⁵¹⁵ Исто.

⁵¹⁶ Исто.

⁵¹⁷ Bondžić, *Između ambicija i iluzije*, 386.

⁵¹⁸ Наведено према: Исто, 383.

⁵¹⁹ “Convention on the Prohibition of the Use of Nuclear Weapons: resolution / adopted by the General Assembly,” A/RES/45/59B, Voting date: 4.12.1990, <https://digital>

На крају, чини се да се не може оспорити да је Југославија разматрала могућности, способности и последице прављења нуклеарног оружја, али оно што је спорно јесте да ли се то уопште може назвати „програмом нуклеарног наоружања“ и, ако може, у којој мери је био развијен. Кох наводи да се југословенске амбиције по питању нуклеарног наоружања не могу, у правом смислу речи, назвати оваквим „програмом.“⁵²⁰ Потер, Миљанић и Шлаус сматрају да југословенски нуклеарни програм никад није достигао напредне нивое – „не чак ни близу онима Индије, Пакистана, Израела, Јужне Африке или чак Ирака.“ Као разлог за то ови аутори су навели одсуство непосредне безбедносне претње, немогућност налажења довољне количине уранијума, недостатак финансијских ресурса, жеље југословенских нуклеарних физичара да раде на развоју нуклеарног наоружања, сложену администрацију и све веће растакање федералне државе, при чему су појединачне републике следиле сопствене интересе.⁵²¹ Као највидљивији знак да је некакав Југословенски програм нуклеарног оружја ипак постојао, ови аутори наводе чињеницу да је у Винчи преостало 48,2 кг високо обогаћеног уранијумског горива.⁵²² Божидар Матић, бивши директор Енергоинвеста и југословенски министар науке, у интервјуу *Јутарњем листу* 2016. године навео је да је Југославија осамдесетих година тајно радила на развоју нуклеарне бомбе. Према његовим речима, реч је о нуклеарном програму кодног назива „Сутјеска“, у коме је Енергоинвест имао важну улогу и споразумима које је Југославија закључила са Ираком и Либијом о изради ракете намењене за ношење атомске бомбе диметра до 300 километара која би се тестирала на простору од Широког Бријега до Херцег Новог.⁵²³ Међутим, децентрализација државе,

library.un.org/record/282120?ln=en, “Nuclear-arms freeze: resolution / adopted by the General Assembly,” A/RES/45/59D, Voting date: 4.12.1990, <https://digitallibrary.un.org/record/282121?ln=en>.

⁵²⁰ Andrew Koch, “Yugoslavia’s nuclear legacy: should we worry?” *The Nonproliferation Review* 4, no. 3 (Spring-Summer 1997): 127 (123–128).

⁵²¹ Potter, Miljanic and Slaus, “Tito’s Nuclear Legacy,” 68.

⁵²² Исто, 63.

⁵²³ Наведено према: “Unfulfilled nuclear Ambitions of Yugoslavia: From the Power Plant to the Atomic Bomb,” *Sarajevo Times*, June 9, 2022, <https://sarajevotimes.com/unfulfilled-nuclear-ambitions-of-yugoslavia-from-the-power-plant-to-the-atomic-bomb/>.

нарочито ступањем на снагу Устава СФРЈ из 1974. године и Устава република, значила је преношење надлежности федерације из области координације нуклеарне науке и енергетике на републике, иако је ЈНА остао окосница реализације војног програма. Бонцић закључује да је Југославија бомбу могла да направи само у теорији и да југословенски нуклеарни војни програм, као заокружена целина са јасно утврђеним циљевима и корацима, није ни постојао.⁵²⁴

4.1.4. Југославија и Зоне слободне од нуклеарног оружја (безатомске зоне)

Зоне слободне од нуклеарног оружја (ЗСНО) представљају подручја забране нуклеарног оружја или његовог тестирања које су установљене уговором између држава тог подручја. Државе у ЗСНО се обично обавезују да неће поседовати, набављати, стационаирати, размештати или контролисати нуклеарно оружје, док земље са нуклеарним наоружањем по НППТ-у дају такозване негативне безбедносне гаранције, којима се обавезују да неће претити употребом или употребити нуклеарно оружје у зони или против држава чланица зоне што се регулише посебним протоколима уговора о ЗСНО. Оне данас заузимају око 50% земљине површине и покривају готово целу јужну хемисферу (мали број острва није покривен ниједном Зоном, и неколико држава у Североисточној Африци још увек није ратификовало Уговор из Пелиндабе). Поред Латинске Америке, Африке, Јужног Пацифика и Југоисточне Азије, ЗСНО је формирана и у Централној Азији, а Монголија ужива посебан статус државе без нуклеарног оружја. Историјски, међутим, први предлози за стварањем зона слободних од нуклеарног наоружања појавили су се у Централној Европи након одлуке НАТО-а да размести тактичко нуклеарно наоружање на територији савезника или Медитерану, као и страха да СР Немачка може доћи у посед или имати контролу над нуклеарним оружјем.

За време Титове владавине Југославија је подржавала све предлоге о зонама без нуклеарног оружја у средњој Европи, на Балкану и на

⁵²⁴ Стефан Веселиновић, „Титова атомска бомба: политичка жеља наспрам научних могућности,“ *BBC*, 27. новембар 2018, <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-46356889>.

Медитерану. Предлози о зонама без нуклеарног оружја (ЗСНО) били су мотивисани и пратили првенствено распоређивање нуклеарних снага САД и постављање војних ракетних база у централној и јужној Европи, укључујући Балкан и Медитеран/Грчку и Италију. Југославија је подржала ове иницијативе као средство за смањење претње од Италије и могуће размене ракетних напада преко њене територије. Прва иницијатива за успостављање зоне слободне од нуклеарног наоружања у Централној Европи потекла је из СССР-а 27. марта 1956. године, када ју је Андреј Громико представио у УН.⁵²⁵ Другог октобра 1957. године пољски министар иностраних послова Адам Рапацки позвао је на успостављање ЗСНО у централној Европи, која би покривала Пољску, обе немачке републике и Чехословачку. Идеја је такође представљена 14. фебруара 1958. године у меморандуму пољске владе о ЗСНО у средњој Европи. У децембру 1957. године Индија, Југославија и Шведска су заједнички представиле резолуцију о мирољубивој коегзистенцији коју је Генерална скупштина Уједињених нација скоро једногласно усвојила 14. децембра те године.⁵²⁶ На расправи о овој резолуцији у Првом комитету, југословенски делегат Прица је објаснио: „Питање коегзистенције лежи у срцу проблема мира. Питање је да ли ће се наћи решење за основну дилему нуклеарног доба: напредак, мир и добробит

⁵²⁵ Осамнаестог јула 1955. године у Женеви маршал Булгањин је изнео предлог СССР-а о смањењу конвенционалних снага и забрани нуклеарног оружја на територији обе Немачке; Dragica Todorović, „Bezatomske i denuklearizovane zone,“ u: *Materijali o razoružanju*, Sveska II (Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu), 422.

⁵²⁶ “Peaceful and neighbourly relations among States: resolution/adopted by the General Assembly,“ A/RES/1236(XII), <https://digitallibrary.un.org/record/668477?ln=en> (only China abstained, while Cuba, Lebanon, Morocco and Union of South Africa did not vote); Кинески делегат је изјавио да совјетска пракса није била у складу са њиховим наративима о миру и мирној коегзистенцији и да се мирна коегзистенција заправо практиковала изван совјетске орбите, у западној Европи и на америчком континенту, док је Совјетски Савез „стекао веће царство од оног Ивана Грозног, Петра Великог и Катарине Велике – и још оштрије.“ Нацрт резолуције је виђен као изазивање лажних нада. “Statement by the delegate of China Mr. Tsiang,” Declaration concerning the peaceful coexistence of States (A/3673, A/C. 1 /L. 198) (continued), Friday, First Committee 936th meeting, 13 December 1957, <https://digitallibrary.un.org/record/860285?ln=en>.

за све или колективно самоубиство.⁵²⁷ Бугарски представник је ово рекао у следећој форми: „Једини избор са којим се свет суочавао је онај између мирне коегзистенције и рата уништења.“⁵²⁸ Тито је 1958. рекао да је Југославија дала пуну подршку плановима као што је Рапацки, који имају за циљ да умање тензије између Истока и Запада.⁵²⁹

Веза између неутралности и забране нуклеарног оружја посебно се формализује са аустријским државним уговором из 1955. године. Такође, многи на Западу су План Рапацки видели као средство за неутрализацију Немачке, што је било неприхватљиво за Северноатлантски савез. Контрапредлог плану Рапацки појавио се од стране немачког министра одбране Франца Јозефа Штрауса у фебруару 1958. године. Он је сматрао да ако се покрене питање денуклеаризације у Централној Европи на самиту, Запад би требало да предложи денуклеаризовану зону уз смањење конвенционалних снага која би обухватала територију већу од оне која је предложена Рапацки планом, тако да обухвати Албанију, Мађарску и Румунију, а у каснијем предлогу је укључио све „совјетске сателите у Источној Европи.“⁵³⁰ Његов предлог, касније назван „План Штраус“ (који никад није био и званични план СР Немачке услед оштрог противљења немачког министарства спољних послова и самог канцелара Конрада Аденауера) или „анти-Рапацки план“ (како су га називали из Југославије) је предвиђао баланс конвенционалних снага у Европи, адекватне контроле смањења снага и споразум да неће доћи до нуклеарног напада на Зону. Такође, све ове одредбе биле би, по Штраусу, повезане са поновним уједињењем Немачке и наставком разговора о ширим мерама разоружања.⁵³¹

⁵²⁷ Као што смо могли да видимо у одељку о Аустрији, ову дилему је поновио аустријски канцелар Крајски када је рекао да ће свет следити или мирољубиву коегзистенцију или неегзистенцију. “Declaration concerning the peaceful coexistence of States.”

⁵²⁸ Исто.

⁵²⁹ „Говор претседника Тита на збору у Београду,“ *Борба*, 17.3.1958, 2.

⁵³⁰ Наведено према: Ryan A. Musto, “The Eisenhower Administration and the Origins of Regional Denuclearization: An International History” (PhD Diss., The George Washington University, 2019): 204–205.

⁵³¹ Исто, 205.

Међутим, у контексту предложеног Рапацки плана,⁵³² Тито је одвојио питање стварања неутралне зоне у средњој Европи од стварања зоне без нуклеарног оружја, сматрајући да би то учинило Зону прихватљивијом за Запад. Док је прва опција – неутрална зона – била нереална, друга – зона без атомског оружја – је по Титу била стварна. У интервјуу за *Њујорк тајмс* у марту 1958. године, на пример, Тито је неутрализацију Централне Европе и Балкана сматрао нереалном, јер би то зависило од договора великих сила, а земље укључене у Зону не би изашле из чланства у НАТО алијанси. Могуће стварање безатомске зоне стога не би значило излазак чланица Зоне из њихових савеза, већ би једна земља истовремено могла бити део Алијансе и део безатомске зоне. Овакав је случај на пример данас са чланством Казахстана, Киргистана и Таџикистана истовремено у Организацији договора о колективној безбедности заједно са Русијом и Централноазијској ЗСНО формираној 2006. године. Став САД-а, међутим, и даље остаје да је чланство у ЗСНО неспојиво са постојећим безбедносним аранжманима, тј. да је немогуће учешће и у једном и у другом због чега, између осталог, и нису потписник Протокола уз ову Зону којим се државама чланицама дају негативне безбедносне гаранције.⁵³³ С друге стране, Тито је сматрао да

⁵³² Први пут се појавио 2. октобра 1957. године у говору пред Генералном скупштином УН и обухватао је само Пољску и две немачке републике, али је касније предлог развијен у Меморандуму пољске владе 14. фебруара 1958, који је онда обухватио и Чехословачку. Немачка Демократска Република је прихватила иницијативу, као и СССР. Другачији облик пољског предлога поново се појавио у марту 1962, децембру 1963, фебруару 1964, али се односио само на замрзавање нуклеарног оружја, а не забрану, али никада није прихваћен. Maruzsa Zoltán, "Denuclearization in Central Europe? The Rapacki Plan during the Cold War," *Öt kontinens* 1 (2008): 225–264. Касније 1958. године, немачки министар одбране је предложио такозвани „Анти-Рапацки план“ или „Штраусове предлоге“ у вези са стварањем зоне без атома у целој источној Европи. „Анти-Рапацки план“, 28.2.1958, *Борба*, 3.

⁵³³ Сједињене Државе имају посебне услове за давање негативних безбедносних гаранција и признавање ЗСНО. Оне су подржавале успостављање ЗСНО као дорпинос јачању режима непролиферације уколико су задовољени следећи критеријуми: иницијатива за стварање зоне потиче од држава у дотичном региону; све државе које су кључне у том региону морају да учествују у зони; уређење зона треба да обезбеди адекватну проверу усклађености са његовим одредбама; оне не смеју да ремете постојеће безбедносне аранжмане; постоји

постоје „стварне могућности“ за стварање безатомске зоне која би укључивала и предложене земље чланице Алијансе. Он је сматрао да би укључивање земаља попут Западне Немачке и Италије у безатомску зону допринело „даљој стабилизацији и генерално позитивном развоју у Европи.“⁵³⁴ Наравно, на овакав југословенски и Титов став првенствено су утицали размештање америчког тактичког нуклеарног наоружања у Италији и стварање ракетне базе. Како је Тито објаснио, Југославија се осећала директно угроженом оваквим развојем догађаја.⁵³⁵ Тито је у свом говору из јуна 1959. године осудио постављање страних војних база и ракетних система у Италији и навео да Југославија није имала нити је желела да има такво оружје и средства.⁵³⁶

Тито није поштовао неутралност виђену као дезангажовање и сматрао је да је немогуће бити неутралан у виду изоловане политике у међусобно повезаном свету. „Југославија је вољна да сарађује са свим државама и стога не може бити неутрална“, рекао је Тито 1958. године.⁵³⁷ То говори да је за југословенско руководство несврстаност била примарна оријентација спољне политике. У марту 1958. године председник Бундестага СР Немачке Герстенмајер (*Gerstenmeier*) рекао је да План Рапацки може бити прихваћен под неким условима као што је ограничење конвенционалног наоружања – нуклеарно разоружање би морало бити повезано са разоружањем и ограничењем конвенционалног наоружања и војних снага.⁵³⁸ Ипак, преовлађујући став Немачке био је да једино јачање западне Немачке и свих снага, укључујући нуклеарне,

ефективна забрана да стране развијају или на други начин поседују било који нуклеарни уређај за било коју сврху; да не утиче на постојећа права према међународном праву да одобравају или ускраћују другим државама транзитне привилегије унутар њихове територије и не ремете слободу пловидбе и прелете на отвореном мору.

⁵³⁴ „Наша спољна политика оријентисана је на сарадњу са свим земљама,“ *Борба*, 6. март 1958, 1.

⁵³⁵ Осимски уговор којим је решен гранични спор између Италије и Југославије око Трста потписан је касније, 1975. године.

⁵³⁶ „Говор председника Тита на великом збору у Смедереву,“ *Борба*.

⁵³⁷ „Наша спољна политика оријентисана је на сарадњу са свим земљама,“ *Борба*.

⁵³⁸ „Немачко питање зависи од разумевања Истока и Запада,“ *Борба*, 12. март 1958, 1.

може спречити комунистичку владавину, те је Немачка слободна од нуклеарног оружја или неутрална Немачка неприхватљива.⁵³⁹

Југославија је такође константно повезивала смањење свих врста наоружања са остваривањем ефективне стабилности. Тито је сматрао да не постоји логика у томе да се у исто време воде мировни преговори у Женеви и да се инсталирају ракетне базе са нуклеарним наоружањем широм Европе, па и у Италији. Он је навео да је Југославија увек била против свих таквих ракетних и других база, против наоружавања и трке у наоружавању, и залагала се за прекид монтирања било каквих база.⁵⁴⁰ Током 1958. и 1959. године *Jupiter* ракете биле су размештене у Италији (30 ракета) и Турској (15 ракета, са првобитним планом да се тамо распореде још 15, али се касније од тога одустало). Повлачење ових ракета из Италије и Турске договорено је након Кубанске ракетне кризе из октобра 1962. године, тако да су до краја 1964. године све повучене.⁵⁴¹

Године 1958. још увек нисмо имали румунски предлог о балканској зони слободној од нуклеарног оружја, па је Тито тада предвидео проширење подручја укљученог у предлог Пољске (Рапацки) из 1957. тако да укључи Италију, пошто је сматрао да ће пројектили испалени са италијанског тла ка истоку неизбежно нарушити југословенски ваздушни простор, а тиме и територијални интегритет.⁵⁴² Слична аргументација се појавила између УК и Шведске, када је УК из поштовања према шведској неутралности одустала од размештања ракетене базе у Шкотској. Како је објашњено из УК: „...Поред директне опасности од евентуалног пада ракете на шведску територију, само прелетање ракета преко шведске територије представљало би провреду њене неутралности.“⁵⁴³ Оваква аргументација, међутим, није примењена у случају Италије и Југославије. Тито је подржавао све варијанте Плана Рапацки, а последња је била фебруара 1964. године.

⁵³⁹ „Све отворени несадовољство Бона,“ *Борба*, 30 септембар 1961, 2.

⁵⁴⁰ „Говор председника Тита на великом збору у Смедереву,“ *Борба*.

⁵⁴¹ “SM-78 Jupiter,” *Missile Threat*, Last Updated May 18, 2021, <https://missilethreat.csis.org/missile/jupiter/>.

⁵⁴² „Наша спољна политика оријентисана је на сарадњу са свим земљама,“ *Борба*.

⁵⁴³ „Поштовање неутралности,“ *Борба*, 8. април 1958. године, 3.

Румунија је 1957. године иницирала успостављање зоне мира на Балкану и Медитерану. Румунски премијер Киву Стојка (*Chivu Stoica*), у септембру 1957. године, предложио је сарадњу између шест балканских земаља – Албаније, Бугарске, Грчке, Југославије, Румуније и Турске. У писму премијерима ових нација, Стојка је предложио конференцију у било којој престоници земаља како би се истражили путеви за економску и културну сарадњу у региону. Албанија и Бугарска су прихватиле румунски предлог, док су га Турска и Грчка као чланице НАТО-а одбиле. Југославија је прихватила предлог под условом да учествују све остале балканске земље и обавестила Грчку да прихватање овог предлога уопште не обавезује Југославију да пристане на споразум о сарадњи и ненападању.⁵⁴⁴ Бугарска влада је 8. маја 1959. протестовала због саопштења НАТО штаба да су САД и Грчка постигле билатерални споразум „који предвиђа размену нуклеарних информација војне природе и обуку грчких трупа у употреби вођених ракета и других система нуклеарног наоружања.“⁵⁴⁵ Ова најаву уследила је након одлуке НАТО министара из децембра 1957. године да сместе америчке балистичке ракете средњег домета у Европи и споразума са Владом Италије за успостављање база за балистичке ракете средњег домета. Совјетски Савез је уручио званичну протестну ноту грчкој Влади шест дана касније, а 20. маја 1959. године, у ноти грчкој Влади, бугарска влада је оживела предлоге за стварање зоне без нуклеарног оружја на Балкану.⁵⁴⁶ У свом говору од 28. маја 1959. године у Корици (Албанија), Хрушчов је повезао упозорења против увођења нуклеарног оружја САД са предлозима да се Грчка придружи предложеној балканској зони без нуклеарног оружја и да напусти НАТО, али је грчки премијер Караманлис те предлоге одбацио истог дана.⁵⁴⁷ Румунија је преузела овај совјетско-албански предлог о денуклеаризацији Балкана и обала Медитерана, а премијер Стојка је поново размотрио идеју из 1957. о стварању „зоне мира“, овог пута укључујући тему балканског

⁵⁴⁴ Todorović, „Bezatomske i denuklearizovane zone,” 422.

⁵⁴⁵ “Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume x, Part 2,” *Office of the Historian*, Document 258, 258. Editorial Note, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d258>.

⁵⁴⁶ Исто.

⁵⁴⁷ Исто.

разоружања. Румунски предлог је поднет 25. јуна 1959. године, након америчко-италијанског споразума од 30. марта те године о стационарирању америчких ракета средњег домета и споразума између САД и Грчке о тактичким балистичким ракетама од 14. јуна 1959. Бугарска је такође прихватила предлог. Грчка и Турска су то схватиле као стратегију за ширење совјетског утицаја на Егејско море и Медитеран успостављањем неутралне балканске зоне.⁵⁴⁸ Будући да је оценио да је предлог балканске ЗСНО уперен против инсталирања ракета са нуклеарним бојевим главама у Грчкој, грчки премијер је одбио да о њему преговора.⁵⁴⁹ Ипак, грчка Влада била је свесна могућности (и опасности) да совјетско-албански, бугарски и румунски предлози за стварањем ЗСНО на Балкану и Медитерану постану привлачни за грчко јавно мњење, посебно ако их прихвате Југославија и Уједињена Арапска Република.⁵⁵⁰ Такође, „опасност“ од подршке у јавности за предлоге о ЗСНО у Грчкој потицала је и од деловања лидера Напредне партије Грчке Маркезиниса (*Spyros Markezinis*) који је у априлу 1959. године посетио Москву и имао разговоре са Хрушчовом и Микојаном. По повратку у Грчку он је прихватио предлог ЗСНО на Балкану и промовисао је у јавности.⁵⁵¹ Совјети су 3. августа 1959. године упутили ноту владама Италије, Грчке, Турске, САД, УК и Француске у којој су предложили одржавање конференције на којој би се размотриле могућности формирања балканске ЗСНО и да се безбедност држава на овом подручју заједнички гарантује од стране заинтересованих држава. Поред ЗСНО, несврстаност је у Грчкој у том периоду такође постајала све популарнија идеја, мотивисана и разлозима повећања економске и трговинске сарадње са новонастајућим државама у процесу деколонизације, државама Источног блока и несврстаним медитеранским

⁵⁴⁸ Rafał Woźnica, “Turkey’s Policy towards the Balkans during the Cold War,” *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne* 31 (2023): 97 (89–103).

⁵⁴⁹ Јосип Молнар, „Живети на бомбама,“ *Борба*, 11.4.1985, 13.

⁵⁵⁰ “261. Telegram from the Embassy in Greece to Secretary of State Herter, at Geneva,” *Office of the Historian*, Athens, June 12, 1959, Document 261, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d261>.

⁵⁵¹ “265. Telegram from the Embassy in Greece to the Department of State,” Athens, June 26, 1959, Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d265>.

државама у условима смањења америчке економске помоћи, као и задобијања независније улоге у спољним пословима у условима када се САД превише ослањају на Турску уместо арапски свет.⁵⁵²

Титов став према зонама слободним од нуклеарног оружја био је првенствено мотивисан прагматичним разлозима – био је усмерен на ублажавање претње, пре свега од Италије у овим раним фазама, превенције прелета ракета са нуклеарним оружјем изнад територије Југославије, укључивања Грчке и целог Балкана, док је Југославија већ била безатомска зона. У свом говору у јуну 1959. године Тито је рекао да Зоне, иако добре, ипак не решавају проблем и не отклањају у потпуности опасност од једног новог рата, иако у извесном смислу ипак стварају неки вакуум који би спречио ескалацију једног сукоба. „Ми и такве безатомске зоне сматрамо корисним, јер Југославија је баш једна таква безатомска зона сама за себе“, навео је Тито.⁵⁵³ Поводом Хрушчовљевог предлога изнетог у Албанији, средином 1959, да се на Балкану створи безатомска зона која би обухватала Мађарску, Југославију, Бугарску и Албанију, Тито је рекао да би таква зона морала да обухвати и Италију, „јер каква би то иначе безатомска зона била ако би преко нас прелетале ракете са атомским главама.“⁵⁵⁴ Ове ракете су биле усмерене ка Југославији и имале су мањи домет, што је југословенско руководство у то време стално понављало. Југославија је сматрала да и Италија и Грчка и читав Балкан треба да буду у тој безатомској зони јер би се на тај начин „уклонило буре барута са Балкана.“⁵⁵⁵

Касније, током 1960-их, Југославија је такође подржавала формирање и других регионалних ЗСНО, као што је афричка, а неки од њених званичника су изразили спремност Југославије да постане део

⁵⁵² “251. Operations Coordinating Board Report,” Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 251, Washington, December 17, 1958, point 6, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d251>; 243. “National Intelligence Estimate,” Washington, September 23, 1958, Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, <https://History.State.Gov/Historicaldocuments/Frus1958-60v10p2/D243>.

⁵⁵³ „Говор председника Тита на великом збору у Смедереву,“ *Борба*, 9. јун 1959, 2.

⁵⁵⁴ Исто.

⁵⁵⁵ Исто.

безатомске зоне на Балкану.⁵⁵⁶ Током посете Пољској, 1964. године, Тито је такође истакао потребу за стварањем безатомских зона у централној Европи и на Балкану.⁵⁵⁷ Када су у јануару 1963. САД постигле споразуме са Турском и Италијом о замени ракета *Јупитер* са *Поларисом*, СССР је протествовао и истовремено у мају те године предложио идеју за денуклеаризовану зону у области Медитерана. Југославија је у августу 1965. године била присутна и као посматрач на састанку Припремног комитета за денуклеаризацију Латинске Америке одржаном у Мексику.⁵⁵⁸ Латиноамеричка ЗСНО је била прва таква зона која је и формално успостављена 1967. године и то по угледу на План Рапацки. У октобру 1971. године, током посете Сједињеним Државама, Тито је упитан да ли подржава безатомску зону на Балкану на шта је он одговорио да то није ништа лоше, да би то било добро, и да би цео свет требао бити једна безатомска зона.⁵⁵⁹

Југославија је потписала Уговор о непролиферацији 1968. године и ратификовала га 1970. Када су Грчка и Турска биле на ивици рата 1974. године нуклеарно оружје САД је било стационирано у обе земље, али су их оне због забринутости за безбедност овог оружја тајно измистиле из Грчке, односно онемогућиле сво нуклеарно оружје у Турској.⁵⁶⁰ Питање безбедности нуклеарног оружја САД-а у Турској ће се периодично јављати до данашњих дана, пре свега у контексту пучева који су покушани у Турској, последњи 2016. године, али и могућих планова Турске да створи сопствено нуклеарно оружје. Југославија је промовисала успостављање „зоне мира“ на Медитерану 1979. године.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ „Посета Брежњева значајан допринос развијању свестране међусобне сарадње,“ *Борба*, 22.9.1962, 7.

⁵⁵⁷ „Подударност погледа о основним проблемима данашњице,“ *Борба*, 3.7.1965, 2.

⁵⁵⁸ „Безатомска Латинска Америка,“ *Борба*, 23.8.1965, 3.

⁵⁵⁹ „Велики се не могу договорати на рачун малих земаља,“ *Борба*, 31.10.1971, 3.

⁵⁶⁰ Matthew Fuhrmann and Todd S. Sechser, “Can the U.S. protect its nuclear weapons in Turkey?” *Washington Post*, October 18, 2019, <https://www.washingtonpost.com/politics/2019/10/18/can-us-protect-its-nuclear-weapons-turkey/>.

⁵⁶¹ „Решеност народа и земља да се боре за своју независност, слободан развој и изградњу новог система међународних односа,“ говор Јосипа Врховеца у ГС УН, *Борба*, 26.9.1978, 3.

Осамдесетих година прошлог века, с новим врхунцем у размештању нуклеарног оружја у Европи, старе и нове иницијативе за разоружање добиле су нови замах. Југославија је позитивно реаговала и на нови румунски предлог о безатомској зони на Балкану и на Прашку декларацију коју су објавили представници Варшавског пакта.⁵⁶² Пошто је 1979. године НАТО планирао да у Европи распореди крстареће и балистичке *Першинг II* ракете, а Румунија и Бугарска су биле посебно забринуте овим питањем, захтевале су од других балканских земаља да озбиљно размотре успостављање Балканске ЗСНО.⁵⁶³ САД су за потребе доктрине флексибилног одговора сматрале да морају имати војна постројења у Грчкој, Турској, Југославији, Румунији и Бугарској, те су распоредиле снаге у Грчкој и Турској, али и Југославији и Румунији (нпр. Frog SSM, SSM 155mm хаубица и Frog-7).⁵⁶⁴

Почетком 1980-их Грчка је била преплављена антинуклеарним расположењем, а на изборима 1981. једино питање је било уклањање нуклеарног оружја из Грчке.⁵⁶⁵ Грчка је подржала нови бугарски предлог за стварање Балканске ЗСНО из 1981. и била је једина НАТО земља која је 1982. године у Генералној скупштини УН гласала за резолуцију о замрзавању нуклеарног оружја.⁵⁶⁶ Југославија је такође подржала ову резолуцију.⁵⁶⁷ Међутим, један амерички извештај о националној безбедности наводи да је Југославија била „скептична према бугарској иницијативи и верује да би она била одржива само као део пакета за смањење наоружања, укључујући конвенционално наоружање и ширење ван Балкана.“⁵⁶⁸ Ово показује да се политика Југославије према ЗСНО променила након Титове смрти и она је почела да игра улогу

⁵⁶² „Насушна потреба човечанства,“ *Борба*, 31.1.1983, 8. “Letter dated 83/01/24 from the Permanent Representative of the Socialist Republic of Czechoslovakia, transmitting the text of the Political Declaration of the Warsaw Treaty member States adopted in Prague on 5 January 1983,” <https://digitallibrary.un.org/record/43212?ln=ru>.

⁵⁶³ P. Morthy, *Nuclear Weapon Free Zone* (New Delhi: Concept Publishing Company, 2006), 10.

⁵⁶⁴ Исто.

⁵⁶⁵ Исто.

⁵⁶⁶ Исто.

⁵⁶⁷ “Freeze in nuclear weapons: resolution / adopted by the General Assembly,” A/RES/37/100A, Voting date: 13.12.1982, <https://digitallibrary.un.org/record/624065?ln=en>

⁵⁶⁸ “186115 Report, Re. Balkan Nuclear Free Zone [Table and Pg. 5 Only],” 11.12.1981.

медијатора између заговорника и противника такве зоне на Балкану и Медитерану, али је могуће и да се у томе приближавала западном ставу.

С обзиром на превладавање антинуклеарног расположења у Грчкој, у јануару 1984. године у Атини је одржан састанак експерата на нивоу амбасадора како би се размотриле могућности стварања зоне без атомског наоружања на Балкану. На њему су били представници свих балканских земаља, осим Албаније, док је Турска затражила одлагање конференције. Турска је сматрала да балканске земље прво треба да успоставе бољу економску и културну сарадњу пре стварања безатомске зоне. Прва тачка дневног реда атинског скупа и јесте предвиђала разговоре о мерама јачања сарадње, поверења и безбедности на Балкану, да би се затим размотриле могућности стварања безатомске зоне, мирољубиво коришћење нуклеарне енергије на Балкану и заштита људи и животне средине од последица употребе нуклеарног оружја у другим регионима.⁵⁶⁹ Атински скуп је такође подстакнут најавом контрамера Совјетског Савеза и Варшавског пакта на америчко распоређивање нуклеарног оружја у НАТО земљама, односно да може да распореди нуклеарно оружје у Бугарској. Страх је био да би, у контексту евроракетне кризе, Балкан могао да добије нови атрибут – да се од „бурета барута“ претвори у уништавајуће „буре атома.“⁵⁷⁰ Средином 1980-их, влада бугарског лидера Теодора Живкова организовала је неколико непродуктивних састанака балканских земаља о нуклеарном разоружању, чији је примарни циљ био елиминација НАТО нуклеарног оружја у Турској.⁵⁷¹ Живков је 1985. године позвао на забрану хемијског оружја на Балкану, у исто време када су САД оптужиле Бугарску за складиштење хемијског оружја на својој територији.⁵⁷² Близу свог насилног краја, Југославија је 1988. године покренула и била домаћин „првог у историји Балкана“ састанка министара спољних послова свих шест балканских држава, на којем је Југославија заузела средину између заговорника балканске зоне без нуклеарног и хемијског оружја коју су промовисале Румунија, Бугарска и Грчка и главног противника овакве

⁵⁶⁹ Л. Чарнић, „Балкан – зона поверења,“ *Борба*, 16.1.1984, 7.

⁵⁷⁰ Исто.

⁵⁷¹ “Bulgaria: A Case Study,” Chapter 4. *Government and Politics*, https://www.marines.mil/Portals/1/Publications/Bulgaria%20Study_4.pdf, 236.

⁵⁷² Исто.

идеје – Турске.⁵⁷³ Током ових година став Турске по питању зоне без нуклеарног оружја на Балкану је био да се она не може одвојити од укупне безбедносне ситуације у Европи, и самим тим да је била нереална јер би постојање такве зоне на Балкану фрагментирало безбедност у Европи и створило „острво рањивости.“⁵⁷⁴ Петковић је тврдио да се:

„Југославија свим срцем залаже за то да Балкан постане зона без атома, али није међу њеним директним спонзорима – само наизглед, наравно, пошто је *de facto* дала максималан допринос њеној реализацији одбијањем да буде заштићена било чијим нуклеарним кишобраном и успостављањем у области централног Балкана ембриона могуће шире зоне слободне од атома.“⁵⁷⁵

Овај аутор је такође навео да је Југославија за успостављање зоне без атомског оружја из бар три разлога: јер у начелу подржава све иницијативе које воде смањењу могућности да нуклеарно оружје буде употребљено, тежи јачању безбедности и сарадње и што сама представља зону без нуклеарног оружја.⁵⁷⁶

Најбољи услови за постизање Балканске ЗСНО појавили су се око 1990. године, са смањењем тензија између САД-а и СССР-а. Међутим, догађаји који су уследили попут југословенских ратова, распада Варшавског пакта и Совјетског Савеза, проширења НАТО-а и каснијих ратова САД-а на Блиском истоку, учинили су да то више не буде актуелна опција за балканске народе, те стварање једне овакве зоне више нико на Балкану није помињао нити предлагао. Средином 1990-их Белорусија је била последња источноевропска земља која је предлагала стварање ЗСНО прво од Балтика до Црног мора, а затим је у предлог укључила и скандинавске државе,⁵⁷⁷ што је било повезано са већ

⁵⁷³ „Odjeci Balkanske konferencije,” 5.3.1988, *Борба*, 19.

⁵⁷⁴ Драгољуб Жарковић, „Време грађења поверења,” *Борба*, 11.2.1988, 7.

⁵⁷⁵ Ranko Petković, *Non-Aligned Yugoslavia and the Contemporary World – The Foreign Policy of Yugoslavia 1945–1985* (Beograd: Međunarodna politika i Zagreb: Školska knjiga, 1986), 102.

⁵⁷⁶ Ranko Petković, „Novi akcenti u spoljnoj politici Jugoslavije,” *Politička misao* 25, no. 2 (1988): 19–20 (13–20).

⁵⁷⁷ Mariana Budjeryn, “Non-Proliferation and State Succession: The Demise of the USSR and the Nuclear Aftermath in Belarus, Kazakhstan, and Ukraine,” *Journal of Cold War Studies*

предвиђеним НАТО проширењем на Исток. Сједињене Државе и НАТО су, међутим, константно одбијали ове предлоге, сматрајући да је успостављање ЗСНО на Балкану и другде у Европи неприкладно, пошто се сматрало да је тактичко и нуклеарно оружје средњег домета од суштинског значаја за неутралисање совјетске конвенционалне супериорности на континенту. Сходно томе, НАТО је гледао на изгледе за зону без нуклеарног оружја у региону као на потенцијално наметање обавеза разоружања искључиво НАТО-у, уз проблеме верификације одсуства нуклеарног оружја и остављање савезничких држава из Европе у домету совјетских ракета.⁵⁷⁸

Данас, државе чланице НАТО-а из источне Европе, попут Пољске, Румуније и Бугарске, а које су некада биле гласни заговорници денуклеаризације Балкана и Медитерана, као нове НАТО чланице ни не помишљају на овакве опције, док је Белорусија изменила устав како би дозволила стационарање руског тактичког нуклеарног наоружања на својој територији, примењујући тако концепт нуклеарног дељења који Запад практично од почетка већ практикује без намере да га мења док нуклеарно оружје постоји. Ипак, Оснивачки акт НАТО–Русија из 1997. године јесте предвидео обавезу НАТО да не размешта нуклеарне снаге на територији нових држава чланица, али у условима заостравања односа Запада и Русије након 2014. године и анексије Крима обе стране су оптужиле једна другу за непоштовање овог споразума. Румунско становиште након Кубанске ракетне кризе 1962. године је било да она неће учествовати у било каквој акцији Совјета које би укључивало нуклеарно оружје и да би у евентуалном сукобу САД-а и СССР-а она остала неутрална тражећи америчке гаранције да њихово нуклеарно оружје неће бити употребљено против Румуније,⁵⁷⁹ али је питање да ли би данас

24, no. 2 (Spring 2022): 62 (46–94); Savita Pande, “Scope for Nuclear Weapon-Free Zone in Central and Eastern Europe,” *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA* 22, no. 7 (October 1998), https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_98pns01.html#txt11.

⁵⁷⁸ Donna J. Klick, “A Balkan Nuclear Weapon-Free Zone: Viability of the Regime and Implications for Crisis Management,” *Journal of Peace Research* 24, no.2 (1987): 113–114 (111–124); Nikos Andrikos, “A Balkan nuclear-weapon-free zone,” *Bulletin of the Atomic Scientists* 41, no. 6 (1985): 31 (29–31).

⁵⁷⁹ Raymond L. Garthoff, “When and Why Romania Distanced itself from the Warsaw Pact,” <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB14/doc12.htm>.

Румунија учинила исто и у односу на Русију. У јулу 2024. године, стратешки бомбардери САД В-52 први пут су размештени у Румунији, као допринос одвраћању и одбрани савезника дуж источног крила НАТО.

4.2. СР Југославија и Државна заједница Србија и Црна Гора и дипломатија у области разоружања⁵⁸⁰

Након распада СФР Југославије, у првој половини 1990-их, Београд се опирао формалном приступању НПТ-у, тврдећи да је СР Југославија једини сукцесор СФРЈ, док су Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Бивша Југословенска Република Македонија приступиле НПТ-у након што су постале независне. Овакав став је спречио СР Југославију да учествује на Прегледној конференцији која је разматрала и продужетак НПТ-а 1995. и Прегледној конференцији 2000. године.⁵⁸¹ Током Конференције о прегледу и проширењу НПТ-а 1995. године, Југославија није прихваћена као пуноправни учесник на равноправној основи са другим државама чланицама.⁵⁸²

На захтев Владе Србије, а услед забринутости коју су исказивали научници из Института за нуклеарне науке Винча, ИАЕА је послала инспекцијске тимове у Винчу у новембру 1995, октобру 1996. и фебруару 1997. године.⁵⁸³ Међутим, ИАЕА није желела да у том периоду буде укључена у питање заштите југословенског нуклеарног материјала док се међународноправни статус СРЈ не разреши, будући да она у том периоду није била чланица НПТ-а. У периоду после 2000. године СРЈ је поново примљена у УН као нова чланица, 2003. године трансформисана у Државну заједницу Србија и Црна Гора, и коначно 2006. године постала независна као Србија. Током ратова 1990-их година, а посебно након 1995. године и увода у сукоб на Косову и Метохији, постојала је

⁵⁸⁰ “NATO: Američki strateški bombarderi prvi put raspoređeni u Rumuniji,” *NI*, 31. jul 2024, <https://n1.info.rs/svet/nato-americki-strateski-bombarderi-prvi-put-rasporedjeni-u-rumuniji/>

⁵⁸¹ Potter, Miljanic and Slaus, “Tito’s Nuclear Legacy,” 69.

⁵⁸² „Ускраћено право Југославији,” *Борба*, 18.4.1995, 3.

⁵⁸³ Koch, “Yugoslavia’s nuclear legacy: should we worry?” 126.

бојазан да председник Слободан Милошевић и СРЈ могу размишљати о изградњи „прљаве бомбе“ због преосталог високо обогаћеног уранијума и плутонијума, веза са Ираком, могућег приступа руском нуклеарном материјалу, знању и технологији и могуће мотивације да тако нешто уради.⁵⁸⁴

У августу 2002. године, након више од годину дана преговора, организован је успешан трансфер 48 кг до 80% обогаћеног уранијума из Винче у Руски институт атомских реактора у Димитровграду, а пројекат ВИНД (Програм нуклеарне декомисије у Институту Винча – *Vinsa Institute Nuclear Decommissioning (VIND) Program*) уз помоћ САД, Европске комисије, ИАЕА и других партнера. Програм је укључивао измештање потрошеног нуклеарног горива (око 2,5 тоне), унапређен систем управљања радиоактивним отпадом које се налазило у Винчи и декомисију реактора који се користио у истраживачке сврхе. Прва два задатка су испуњена 2010. године, а 2009. године Србија је потписала и Додатни протокол на Споразума о заштитним мерама са ИАЕА.⁵⁸⁵

4.3. Србија и нуклеарно разоружање

Војна неутралност Србије

Специфичности Србије у погледу забране нуклеарног наоружања и мултилатерализма уопште, су у томе што је Србија дуго времена била део већих држава – Краљевине СХС од 1918. године, а потом и разних облика Југославије – до 2003. године када је формирана Државна заједница Србија и Црна Гора. Након мирног распада заједнице са Црном Гором, Србија је обновила своју независност као суверена држава. Након НАТО интервенције у Савезној Републици Југославији 1999. године и Резолуције УН 1244, Косово је постало посебна територија и још увек је под заштитом УН и мисије коју предводи НАТО, са једнострано проглашеном независношћу 2008. године. Имајући у виду развој догађаја током насилног распада Југославије

⁵⁸⁴ Potter, Miljanic and Slaus, “Tito’s Nuclear Legacy,” 69.

⁵⁸⁵ “Former Yugoslavia Nuclear Overview,” Jun 19, 2015, <https://www.nti.org/analysis/articles/former-yugoslavia-nuclear/>.

1991–1995 и НАТО бомбардовање 1999. године, одвајањем Косова које је стављено под мандат УН, и након неуспешних преговора о будућем статусу Косова, 26. децембра 2007. године Скупштина Србије усвојила је Резолуцију о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка, у којој се у тачки 6 каже:

„Због укупне улоге НАТО-а, од противправног бомбардовања Србије без одлуке СБ до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „коначан орган“ власти у „независном Косову“, Народна скупштина доноси одлуку о проглашавању војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука по том питању.“⁵⁸⁶

Декларисана „војна неутралност“ је сада интерно широко прихваћена, али још увек није уграђена у Устав и сродни закон као у случају Швајцарске или Аустрије. Она је постала део Стратегије националне безбедности и подразумева одсуство чланства у било ком војном савезу.⁵⁸⁷ У њему се наводи да Србија нема намеру да постане чланица НАТО-а, или било ког другог војно-политичког савеза и да војна неутралност није препрека развоју партнерске сарадње у оквиру НАТО Програма Партнерство за мир.⁵⁸⁸ Слично Ирској, Влада Србије не разматра увођење неутралности у Устав, већ је користи као прагматичну политику која може да очува безбедност Србије и омогући јој довољно избора у спољнополитичком позиционирању и остваривању виталних интереса.

Ипак, велико присуство НАТО трупа на терену и укупно стратешко окружење учинили су да постоји значајан утицај САД-а и НАТО-а на безбедносна питања Србије, али и друге велике силе имају своју значајну улогу. Русија и Кина првенствено остварују утицај на Србију кроз политику непризнавања једнострано проглашене независности Косова,

⁵⁸⁶ „Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије,“ *Службени гласник РС* бр. 125, 26. децембар 2007, тачка 6.

⁵⁸⁷ „Стратегија националне безбедности Републике Србије,“ *Службени гласник РС* бр. 94, 27. децембар 2019, 51.

⁵⁸⁸ Исто.

док ЕУ интеграције остају декларисани интерес Србије. Из тога следи и да постоји велики утицај држава са нуклеарним наоружањем на Србију из различитих углова, због чега њен примарни одговор на глобална дешавања и норме зависи од позиције великих нуклеарних сила. Србија је, на пример, 2016. године гласала против резолуције Генералне скупштине УН којом је успостављен формални мандат државама да преговарају о инструменту о забрани нуклеарног наоружања и није учествовала у преговорима о уговору о забрани 2017. године. Србија се доследно уздржавала и од гласања о годишњој резолуцији Генералне скупштине УН од 2018. године којом се поздравља усвајање Уговора о забрани и позива на његову универзализацију.⁵⁸⁹ Она сматра НПТ кључним нормативним инструментом и стубом међународног система контроле наоружања и у својим изјавама при међународним телима не помиње Уговор о забрани, већ само потребу да се испуне обавезе које произилазе из члана VI НПТ-а. Србија није била вољна да се активно ангажује са Уговором о забрани, чак и као посматрач на њеним састанцима, за разлику од на пример Босне и Херцеговине, имајући у виду потребу да се узму у обзир интереси својих кључних партнера, од којих су већина државе са нуклеарним оружјем.⁵⁹⁰ Осим тога, српски војни кругови су снажно убеђени у моћ одвраћања, због чега усвајају модел војне неутралности сличан швајцарском, а не ирском или аустријском (иако са овом земљом има доста сличности). Има и јаку војну индустрију и значајан војни буџет, ако га посматрамо као проценат БДП-а, будући да узето у реалном износу српска војна издвајања су на нивоу Ирске. У петогодишњем периоду од 2018–2023. војни буџет Аустрије је осцилирао у распону од 0,75–0,77%, Ирске 0,29–0,23%, Малте 0,44–0,50%, док је војни буџет Србије порастао са 1,61% на 2,28% БДП-а у периоду од пет година до 2023. године.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ “Serbia,” ICAN, <https://www.icanw.org/serbia>.

⁵⁹⁰ О позицији и активностима земаља Југоисточне Европе у односу на забрану нуклеарног оружја видети: Andrej Stefanović and Marina Kostić Šulejić, “Southeast European Countries and a Nuclear Weapons Ban,” *Peace Review* 36, no. 2 (2024): 311–322.

⁵⁹¹ “Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 2018–2023,” SIPRI, <https://www.sipri.org/databases/milex>.

Србија и нуклеарна енергија

Што се тиче нуклеарне енергије, нуклеарна електрана Кршко, која се налази у Словенији, завршена је 1983. године (1974. године власти су отвориле градилиште Кршко, пројекат који су заједнички реализовали амерички *Westinghouse* и немачки *Siemens*). Југославија никада није развила нуклеарно оружје и 7. јула 1987. је званично објављено да ће Програм А – програм нуклеарног наоружања – престати (Програм Б – цивилни нуклеарни енергетски програм – окончан је 1989. године мораторијумом на развој нуклеарних електрана у великој мери мотивисан катастрофом у Чернобиљу 1986. године).⁵⁹² Изградња нуклеарних електрана била је планирана и у Босни и Херцеговини и додатно у Хрватској. Чернобиљска катастрофа је умногоме утицала и на будућност нуклеарне енергије у Југославији. До ове катастрофе у Југославији је владао позитиван однос према нуклеарној енергији, а упркос њој у Загребу се водила оштра кампања за очување оваквог односа.⁵⁹³ Николић наводи да су радиоактивни облаци из Чернобиља два пута ушли на територију Југославије – први пут 29. априла 1986. године (на северозападу) и други пут 1. маја те године када је захваћен и источни и средишњи део земље – а сазнања о овој катастрофи водила су развоју антинуклеарног покрета који је највећи утицај имао у Словенији.⁵⁹⁴ Словеначки парламент је први и усвојио мораторијум на изградњу нуклеарних електрана, а потом и федерална скупштина Југославије је у јуну 1989. године донела Закон о забрани изградње нуклеарних електрана који је и данас на снази (усвојен у СРЈ 1995. године и пренет у правни систем Државне заједнице 2005. године, који ће наследити Србија).⁵⁹⁵ Антинуклеарни покрети су деловали и у Србији и у Хрватској након 1986. године, али након 1989. године и увођења мораторијума без даљих активности.

⁵⁹² Potter, Miljanic and Slaus, "Tito's Nuclear Legacy," 68.

⁵⁹³ Aleksandar Nikolić, „Socijalistička Jugoslavija i nuklearna politika,“ *Mašina*, 22.2.2023, <https://www.masina.rs/socijalisticka-jugoslavija-i-nuklearna-politika/>

⁵⁹⁴ Исто.

⁵⁹⁵ „Закон о забрани изградње нуклеарних електрана у Савезној Републици Југославији,“ *Службени лист СРЈ* бр. 12, 10. март 1995 и *Службени гласник РС* бр. 85, 6. октобар 2005 – др. Закон.

Као резултат нуклеарне катастрофе у Чернобиљу, Хрватски сабор је из покрајинског плана из 1986. до 1990. уклонио оно што је требало да постане следећа југословенска нуклеарна електрана, нуклеарна електрана у Превлаци. Законом о забрани изградње нуклеарних електрана, који је касније унесен и у српско законодавство, забрањена је изградња нуклеарних електрана, објеката за производњу нуклеарног горива и постројења за прераду истрошеног нуклеарног горива за нуклеарне електране. Забрана се односи на: доношење инвестиционих одлука, израду инвестиционих програма и техничке документације за изградњу нуклеарних електрана, постројења за производњу нуклеарног горива и постројења за прераду ислуженог горива за нуклеарне електране. Закон није забранио научноистраживачке и истраживачко-развојне радове, рударско-геолошке истражне радове, геолошко-сеизмичка истраживања и образовање кадрова. То је допринело стварању веома антинуклеарног окружења и идентитета Србије. Ипак, званична разматрања повртка бављењем нуклеарном енергијом у Србији су актуелна данас у неколико формата: 1) сарадње са појединачним државама на развоју нуклеарне енергије и изградње сопствених капацитета попут нуклеарних електрана за производњу електричне енергије (уз помоћ Русије па Француске), 2) учешћа у заједничким пројектима изградње или надоградње постојећих нуклеарних електрана у суседству (разматране су опције Мађарска (Пакш) и Бугарска (Белене)) и, 3) куповине малих модуларних нуклеарних реактора (електрана) које су за сада још увек нова експериментална технологија. Избор српских власти да уведе нуклеарну енергију свакако би Србију додатно ставио у вртлог геополитичких сукобљавања у условима најзаостренијих међународних односа од краја Хладног рата и био би све само не допринос независности енергетског система Србије.⁵⁹⁶ Веза са Русијом је посебно ојачана (или учинила Србију додатно енергетски зависном) од јануара 2008. године када је потписан споразум о продаји већинског удела у власништву Нафтне индустрије Србије руском Гаспрому. Почетком наредне године, руски амбасадор у Србији Конузин је новинарима у Привредној комори у Новом Саду рекао да је Русија спремна да изгради нуклеарну електрану

⁵⁹⁶ Marina Kostić Šulejić, „Da li će Srbija pasti u nuklearno ropstvo?“ *Nova S*, 13. april 2024, <https://nova.rs/vesti/drustvo/da-li-ce-srbija-pasti-u-nuklearno-ropstvo/>

у Србији, напоменувши да су „први разговори на највишем нивоу већ обављени.“⁵⁹⁷ У том периоду разматрало се укључивање Србије и Северне Македоније у изградњу додатних капацитета нуклеарне електране у Бугарској, будући да је у Србији још увек на снази забрана изградње нуклеарних електрана, али не и могућност учешћа у пројектима развоја и коришћење нуклеарне енергије из иностранства. Проблем је остао у финансијама, будући да је свака изградња нуклеарних постројења скупа, те је тадашње српско руководство покушало да обезбеди финансирање из Кине за сарадњу на бугарској електрани Белене, за шта је Кинеска развојна банка исказала интересовање.⁵⁹⁸ Ипак, од овог пројекта је Бугарска за сада одустала, имајући у виду погоршане односе Запада и Русије.

До трансформације Института Винча долази такође 2009. године, тако да су уместо једног направљена два јавна предузећа: Институт за нуклеарне науке Винча и ЈП Нуклеарни објекти Србије. Јавно предузећи Нуклеарни објекти Србије преузело је обављање свих делатности везаних за управљање нуклеарним отпадом, коришћење, промет и заштиту од извора јонизујућих зрачења, радиоактивних и нуклеарних материјала и управљање објектима повезаним за овим материјалима.

Споразум између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о сарадњи у области употребе нуклеарне енергије у мирнодопске сврхе, на основу потврђених и иновационих технологија, потписан је у Београду 17. јануара 2019. године. Овим споразумом стране су се сагласиле да остварују сарадњу, између осталог, у успостављању и усавршавању инфраструктуре за мирнодопску употребу нуклеарне енергије у Републици Србији, укључујући и државни регулаторни оквир нуклеарне безбедности у складу са међународним препорукама; пројектовању, изградњи и модернизацији истраживачких нуклеарних реактора, као и акцелератора елементарних честица; пружање услуга у вези циклуса нуклеарног горива за истраживачке нуклеарне реакторе и могућу употребу нуклеарне енергије у друге мирољубиве сврхе.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ „Crvenkapa u radioaktivnoj šumi,“ *Vreme* 18. avgust 2010, <https://vreme.com/vreme/crvenkapa-u-radioaktivnoj-sumi/>.

⁵⁹⁸ Исто.

⁵⁹⁹ „Споразум између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о сарадњи у области употребе нуклеарне енергије у мирнодопске сврхе на основу

Почетком априла 2024. године Влада Србије усвојила је Меморандум о разумевању са „Француском Електропривредом“ (ЕДФ), о успостављању оквира за дугорочни дијалог и сарадњу у области енергетске транзиције и нискоугљеничне технологије. Њиме се стварају услови за сарадњу у процени потенцијала за развој нуклеарног цивилног програма у Србији, уз подршку развоју стручних кадрова и размени техничког знања.⁶⁰⁰

Једно истраживање спроведено 2021. године показало је да је око 46% испитаника позитивно одговорило на увођење нуклеарне енергије у Србији, пре свега зато што би то, по њиховом уверењу, могло да доведе до нижих цена енергије и сматра се чистом енергијом, а 54% је одговорило негативно првенствено због високих трошкова изградње нуклеарне електране, јер би то могло да доведе Србију у негативну политичку ситуацију и осуду да жели нешто више од цивилне нуклеарне енергије, као и због могућности нуклеарне катастрофе.⁶⁰¹ Док постоји снажан руски и француски интерес за промоцију нуклеарне енергије у Србији и изградњу електрана, активни су и остали актери, посебно у погледу малих модуларних нуклеарних реактора, пре свега САД.

Фокус групу на тему нуклеарног наоружања (његовог поседовања и забране) и енергије организовала сам у склопу припреме ове монографије 27. децембра 2023. године. Учесници су били истакнути научници и експерти из Србије који се баве питањима војне неутралности и нуклеарног наоружања: др Богдан Стојановић са Института за међународну политику и привреду, др Владимир Ајзенхамер и др Михајло Копача са Факултета безбедности, др Игор Новаковић из Фонда Центра за међународне и безбедносне послове (ISAC Fund), Слободан Бубњевић, нуклеарни физичар и публициста са

потврђених и иновационих технологија,“ *Службени гласник РС – Међународни уговори* бр. 2, 18. фебруар 2019.

⁶⁰⁰ „Vlada usvojila memorandum: Strateško partnerstvo o nuklearnoj energiji s Francuzima,“ *NI*, 5. april 2024, <https://n1info.rs/biznis/vlada-usvojila-memorandum-stratesko-partnerstvo-o-nuklearnoj-energiji-s-francuzima/>.

⁶⁰¹ Damir Dizdarević, „Stavovi javnog mnjenja o nuklearnoj energiji u Republici Srbiji“: Prilog,“ u *Zbornik radova prve generacije stažista SUSB*, ur. Marina T. Kostić (Beograd: Strukovno udruženje sektora bezbednosti), 20–21.

Института за физику и један учесник који је желео да остане анониман. Дискусија је вођена о пет питања:

1. Да ли жалите што Југославија није развила нуклеарно оружје?
2. Да ли мислите да би поседовање нуклеарног оружја утицало на распад Југославије, да ли би је спасило?
3. Да ли мислите да је Југославија требало да подржава стварање балканске зоне без нуклеарног наоружања, што је више пута предлагала Румунија, Бугарска и Грчка?
4. Да ли војно неутрална земља треба да поседује нуклеарно оружје?
5. Да ли Србија треба да потпише Уговор о забрани нуклеарног оружја?

Др Богдан Стојановић је изнео мишљење да би Југославија, да је стекла нуклеарно оружје, постала део клуба великих сила, али је ове покушаје напустила због огромних организационих и ресурсних проблема у програму нуклеарног наоружања и водеће улоге у НАМ-у који је промовисао нуклеарно разоружање. Према његовим речима, поседовање нуклеарног оружја не би спречило распад Југославије јер су проблеми у земљи били другачије природе. „ЈНА, са нуклеарном бомбом или не, не би имала снагу да спречи сепаратизам“, наводи Стојановић. Србија би, по њему, могла да се придружи Уговору о забрани јер „лако је одрећи се нечега за шта не постоји више шанса да икада поседујеш“, наводи он.

Др Ајзенхамер је рекао да не жали што Југославија није направила бомбу, јер би то само додатно закомпликовало распад Југославије, али је можда могло да спречи насилни распад јер би, као у случају Совјетског Савеза, спољне силе биле више заинтересоване за мирно решавање сукоба. Он је рекао да у садашњем контексту балканска зона без нуклеарног оружја представља утопију, јер би сви лидери страних земаља бивше Југославије прихватили нуклеарно оружје на свом тлу ради одвраћања. Такође, Турска не би прихватила да буде део такве зоне. Ајзенхамер је сматрао да је српско усвајање Уговора о забрани идеалистичко и непотпуно, јер проблем лежи у нуклеарној енергији као таквој и начинима на које је користимо – чак и без нуклеарног оружја, нуклеарне електране би могле постати мете и коришћене као оружје у неким околностима у рату. „Без нуклеарног оружја, нуклеарне мете и даље постоје“, закључио је Ајзенхамер.

Др Михајло Кобања је сматрао да је боље имати нуклеарно оружје као гаранцију независности и снаге. Он је позицију Ирске и Аустрије објаснио као позицију земаља које су дале све од себе за своје међународно позиционирање из извора које су поседовали – спутане од набавке нуклеарног оружја, ту позицију су најбоље искористиле да се представе као важне на пољу разоружања. Потписивање Уговора о забрани, по њему, није у потпуности искључено, али би то зависило од стратешког контекста и безбедносних калкулација Србије.

Др Игор Новаковић је рекао да би се, да Југославија има нуклеарно оружје, овој земљи посветило много више пажње и бриге и да се она не би тако лако распала. Такође је сматрао да нуклеарно оружје чини државу која га поседује делом клуба држава које имају много већи утицај на креирање политике у Европи. Он је напоменуо да би стварање Балканске ЗСНО било од малог значаја, али би то могло допринети стварању позитивног брэнда за регион. Слично је објаснио да би потписивање Уговора о забрани могло бити могућа опција за Србију само ако би то било део дугорочног плана за боље позиционирање и имиџ Србије, као и ако би то допринело побољшању њене безбедности. Потписивање Уговора о забрани био би и сигнал да Србија никада неће ући у НАТО, што би могло бити штетно по дугорочне српске безбедносне интересе, сматра Новаковић.

Слободан Бубњевић је истакао да поседовање нуклеарног оружја може да промени идентитет друштва државе која га поседује, и да би југословенско друштво било веома другачије од оног какво је било да је Југославија успела да развије нуклеарно оружје. Он је рекао да би стварање зоне без нуклеарног оружја од Аустрије до Црног мора било дугорочно корисно за Србију. Главна препрека томе, како је сматрао Бубњевић, јесте могућа ситуација да се српске иницијативе за разоружање схвате као део остваривања руских интереса да отклоне могућност размештања или стационарирања нуклеарног наоружања близу својих граница. Бубњевић је навео и да, иако не верује да ће се државе са нуклеарним наоружањем икад њега одрећи, Уговор о забрани може бити додатни мотив за непролиферацију нуклеарног оружја. Бубњевић је закључио да Србија, имајући у виду регионалну динамику, антинуклеарни идентитет и анти-НАТО расположење, треба да уђе у антинуклеарни

клуб, стварајући тако пацифистичку стратешку културу која би могла да буде најбољи начин да оствари користи од њене војне неутралности.

Учесник који је желео да остане анониман рекао је да се југословенски програм нуклеарног наоружања не може извући из контекста у којем се наша Југославија, односно сукоба са СССР-ом 1948. године, као и да је Варшавски пакт био претња опстанку Југославије. Југословенске оружане снаге, међутим, по њему у првој фази сукоба са Информбироом нису имале потенцијал за одбрану без савезника. „Друго питање комунистичких лидера, који су мислили да могу да револуционарним заносом и обавештајним радом реше недостатак научног потенцијала за нуклеарно наоружање“, сматра овај учесник. Разрешење спора са СССР-ом и несврстаност је утицало и на ентузијазам комуниста, али и схватање да је потребно научно и технолошко знање, што Југославија није поседовала, сматра овај учесник. Како он наводи, ЈНА никада није одустала од програма израде нуклеарног наоружања. Навео је мисао да би нуклеарно оружје могло сачувати Југославију само на начин да је могло да одврати Немачку од превременог признања Словеније и Хрватске. Овај учесник је изјавио да не постоји прави подстицај за Југославију да прихвати балканску зону без нуклеарног наоружања, пошто ЈНА никада није напустила програм. Он је закључио да српски избор Уговора о забрани зависи од њених калкулација о својој националној безбедности и стратешком окружењу. Овај учесник је сматрао и да, с обзиром на претходно постојање балканског пакта, као и чињеницу да ЈНА никад није одустала од програма нуклеарног наоружања, није постојао прави мотив за Југославију да буде део Балканске ЗСНО. По питању тога да ли неутрала држава треба да поседује нуклеарно оружје учесник је навео и да не види ништа спорно у томе да неутрална држава поседује нуклеарно оружје, будући да она „има право, и обавезу, да брани своју неутралност од спољашњег угрожавања. То право на самоодбрану је признато и стално неутралним државама. Које ће наоружање поседовати зависи искључиво од њихове безбедносне процене угрожености“, наводи овај учесник.

Иако су питања у вези са Уговором о забрани послата разним политичким странкама у Србији, само једна је одговорила. Мирослав Паровић, председник Народног слободарског покрета, рекао је да Србија прво треба да користи и развија друге изворе енергије, а не

нуклеарне, па да тек онда размотри евентуално постепено укидање забране изградње нуклеарних електрана у Србији и увођење мањих модуларних нуклеарних реактора на локацијама постојећих термоелектрана на угаљ. Он је рекао да војна неутралност Србије треба да буде међународно призната и као таква уграђена у Устав. Оваква војна неутралност Србије била би заснована на великом војном буџету, јер у земљи постоји јака војна индустрија и концепту одвраћања пре свега терористичких и сепаратистичких тенденција у земљи и око ње, и да, у том смислу, „Војска Србије мора да буде професионална, обучена, наоружана и адекватно плаћена“. Паровић је закључио:

„Као војно неутрална држава која нема могућност да развија свој нуклеарни потенцијал, Србија треба да заузме став да је неприхватљиво да на њеној територији било која нуклеарна сила размешта нуклеарно оружје. У том погледу је оправдана и ратификација Уговора о забрани нуклеарног оружја.“⁶⁰²

Овај став је онај који би створио изузетак у поређењу са већ утврђеним моделом војне неутралности који подржава Уговор о забрани представљен у овој монографији, јер би укључивао истовремено постојање јаке војске засноване и уверене у оправданост концепта одвраћања, са високим војним буџетом и војном индустријом и Уговором о забрани нуклеарног оружја. Али, Србија је и до сада често била изузетак.

⁶⁰² Мирослав Паровић, Председник Народног слободарског покрета, одговор на анкету електронским путем 10. јануара 2024. године.

**5. ЗАКЉУЧАК:
ДА ЛИ ЈЕ ЗАБРАНА НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА
ЛОГИЧАН ИЗБОР ЗА СРБИЈУ?**

Стратегијски документи Републике Србије – Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење, Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране Републике Србије – изражавају јасно опредељење Републике Србије да не поседује и не развија оружје за масовно уништење и да активно учествује у спречавању његовог ширења. Такође, у Стратегији националне безбедности наводи се да „пролиферација оружја за масовно уништење, заједно са пратећим системима, по својим последицама представља потенцијално највећу претњу глобалној и регионалној безбедности, па због тога може бити озбиљна претња безбедности Републике Србије.“⁶⁰³ Опасност да оружје за масовно уништење дође у посед структура над којима држава нема контролу, посебно терористичких група и појединаца, представља посебну претњу безбедности. Србија је такође чланица и других међународних инструмената за забрану ширења нуклеарног оружја и примењује заштитне мере Међународне агенције за атомску енергију. Србија је изузетно посвећена даљем важењу и примени НПТ-а и сматра га за окосницу нуклеарног поретка данас. Кроз усвајање постепеног приступа нуклеарном разоружању, уз узимање у обзир и безбедносних интереса држава са нуклеарним наоружањем, и верујући да је договор великих сила кључан за одржавање стратешке и глобалне безбедности, Србија није благонаклоно гледала на покретање процеса забране нуклеарног наоружања који је кулминирао усвајањем Уговора о забрани. Жеља да одржи добре односе са кључним „стубовима“ своје спољне политике, од којих три апсолутно одбацују могућност елиминације нуклеарног оружја кроз Уговор о забрани, Србију ставља у позицију посматрача глобалних збивања на светској сцени безбедности и разоружања. Оној истој сцени на којој је, као што смо видели, Југославија имала запажену улогу.

⁶⁰³ „Стратегија националне безбедности Републике Србије,“ тачка 2. Изазови, ризици и претње безбедности.

Само бављење нуклеарним наоружањем данас није на листи приоритета српске дипломатије, а и сама област непролиферације, контроле наоружања и разоружања и у дипломатским и у академским круговима као да је заборављена. Притисак јавности у правцу подршке напорима ка нуклеарном разоружању, па и новим видовима контроле и смањења конвенционалног наоружања, не постоји, и једино око чега се још понекад концентрише је смањивање количине малог оружја и лаког наоружања и рутинско обављање активности у оквиру подрегионалне контроле наоружања на Балкану. Распад европске структуре контроле наоружања, као и билатералних споразума о контроли и смањењу стратешког наоружања између његова два највећа поседника САД-а и Русије, као да је додатно успавало овај регион по питању иницијатива за разоружањем. Ово се свакако може приписати и томе што су некада највећи заговорници нуклеарног разоружања на Балкану сада део НАТО-а, која своју стратегију одвраћања и одбране концентрише око улоге нуклеарног оружја. Међутим, шта би друго била улога војно неутралне државе као што је Србија до да се у оваквом милитаризованом окружењу истакне и промовише као заговорник мира, слободе од претњи ратом и смањења могућности да до њега дође, кроз мере јачања поверења и сарадње у какве се може убрајати и контрола наоружања и разоружање?

Управо је ова монографија имала за циљ да кроз разматрање односа према нуклеарном разоружању и Уговору о забрани нуклеарног оружја сагледа две различите позиције војно неутралних држава у Европи и утврди модел војне неутралности који фаворизује забрану нуклеарног оружја. Примери Шведске, која је сада НАТО чланица, и Швајцарске, која још увек није потписала Уговор о забрани иако је велики промотер нуклеарног разоружања, указују на случајеве војно неутралних земаља које су у својим плановима безбедности и одбране желеле да уврсте и нуклеарно оружје и веровале у његову улогу одвраћања. С друге стране, указује се на случајеве Аустрије, Ирске и Малте, три војно неутралне земље Европске уније које су усвојиле Уговор о забрани нуклеарног оружја, стављајући у први план хуманитарне аспекте употребе нуклеарног оружја и веровање да само ефективна елиминација овог оружја може пружити гаранцију да оно никада неће бити употребљено или детонирано.

У монографији се приступило утврђивању карактеристика војно неутралних држава које ће фаворизовати поседовање, односно забрану нуклеарног оружја. Од варијабли које су издвојене као потенцијално одлучујуће су: порекло војне неутралности, однос војно неутралне државе према СССР-у и Несврстанима, однос према одвраћању и НАТО-у и капацитет оружаних снага и војне индустрије, став о нуклеарној енергији, претходно поседовање програма нуклеарног наоружања и ставови о дасадашњем темпу и успеху процеса нуклеарног разоружања. Свака анализирана држава разматрана је са становишта ових варијабли. То ме је довело до закључка да је модел војне неутралности који фаворизује забрану нуклеарног оружја онај који укључује или је укључивао: јак антиимперијалистички и антиколонијални став који је настао и услед окупације или колонијалне прошлости које су укључивале и ограничења на развој одбрамбених способности, контакте са истакнутим члановима НАМ-а у првим годинама независности и узимање у обзир ставова СССР-а, негативан став према будућем чланству у НАТО-у (или снажну подршку статусу неутралности), негативан став према концепту одвраћања, негативан однос према нуклеарној енергији, одсуство претходног поседовања програма нуклеарног наоружања, слабија приврженост и улагања у оружје и одбрану, што укључује и одсуство јаке војне индустрије и ставови да је досадашњи темпо нуклеарног разоружања био неадекватан и да је дошло време да коначно дође до забране нуклеарног оружја. Овај модел је утврђен на основу карактеристика које имају Аустрија, Ирска и Малта као државе које су прихватиле забрану нуклеарног оружја, али и Света Столица, Сан Марино и Лихтенштајн, у односу на Шведску која је у време свог програма нуклеарног наоружања била војно неутрална, и Швајцарску која и данас позива на промишљање забране нуклеарног наоружања како је то предвиђено Уговором о забрани, због погоршане безбедносне ситуације у Европи и рата у Украјини.

У складу са наведеним карактеристикама, модел војне неутралности Србије има више сличности са шведско-швајцарским него аустријско-ирско-малтешким моделом. Она је део подрегионалне контроле наоружања, има политичку традицију несврстаних, фаворизује одвраћање и наоружавање као инструмент заштите неутралности и независности, има искуства са програмом нуклеарног оружја док је била

део Југославије и одржава веома утицајну војну индустрију. Поред тога, НАТО снаге се налазе на територији Косова и Метохије и у Босни и Херцеговини, што овој организацији даје снажан глас по питању наоружања. Ни Русија ни Кина нису далеко у истом ставу да забрана нуклеарног оружја није право решење. С друге стране, од варијабли које сам разматрала као значајне за одлуку о забрани нуклеарног оружја, Србија и даље одржава мораторијум на нуклеарну енергију, иако уз велики притисак и разматрање напуштања ове позиције, уз могућу изградњу нуклеарне електране на свом тлу, увођења малих модуларних реактора или поделу терета и учешће у управљању нуклеарним електранама у Мађарској или Бугарској. Такође, и поред постојања намере да развија нуклеарно наоружање Србија има снажно југословенско наслеђе по питању несврстаних и нуклеарног разоружања, снажно противљење могућем чланству у НАТО-у и снажну подршку статусу војне неутралности, као и даље јако антиколонијално и антиимперијалистичко усмерење које је одражавала кроз Покрет несврстаних. Такође, она је и кандидат за чланство у ЕУ где све три војно неутралне државе усвајају Уговор о забрани.

Уз ова разматрања, закључак ове монографије и уједно одговор на питање које она поставља је – НЕ. Уговор о забрани нуклеарног оружја није логичан избор за Србију, али није ни немогућ ни неодбрањив, ако се има у виду одсуство иницијатива ка разоружању и контроли наоружања за чију промоцију на светској сцени Србија може бити одличан кандидат.

ЛИТЕРАТУРА

На латиници:

- Accounts and Papers of the House of Commons, Volume 32* (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1843).
- Agius, Christine, *The social construction of Swedish neutrality: challenges to Swedish identity and sovereignty* (Manchester: Manchester University Press, 2006).
- Åkerström, Linda, *The Swedish Arms Trade* (Stockholm: Leopard, 2016).
- Alecu de Flers, Nicole, *EU Foreign Policy and the Europeanization of Neutral States – Comparing Irish and Austrian Foreign Policy* (London and New York: Routledge, 2012).
- Anadolu Agency*. “Clear majority of Austrians against NATO accession: Survey.” May 2, 2021. <https://www.aa.com.tr/en/world/clear-majority-of-austrians-against-nato-accession-survey/2887160#>.
- Archive Austria. “Treaty for the re-establishment of an independent and democratic Austria.” May, 15, 1955. <https://web.archive.org/web/20170709133128/http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1957/TS0058.pdf>.
- Austrian Ministry of Foreign Affairs. “Pledge presented at the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons by Austrian Deputy Foreign Minister Michael Linhart.” Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, 8–9 December 2014. https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/HINW14_Austrian_Pledge.pdf.
- Aylotta, Nicholas and Niklas Bolin. “A new right: the Swedish parliamentary election of September 2022.” *West European Politics* 46, no. 5 (January 2023): 1049–1062.
- Balkan Nuclear Free Zone. “186115 Report, Re. Balkan Nuclear Free Zone [Table and Pg. 5 Only].” 11.12.1981.
- Barndollar, Gil, “Sweden’s New Model Army,” *Foreign Policy*, March 15, 2024, <https://foreignpolicy.com/2024/03/15/sweden-nato-military->

- conscription-model-defense/#:~:text=In%202018%2C%20the%20Swedes%20restored,as%20850%2C000%20men%20and%20women.
- Barndollar, Gil, "Sweden's New Model Army", *Foreign Policy*, March 15, 2024, <https://foreignpolicy.com/2024/03/15/sweden-nato-military-conscription-model-defense/#:~:text=In%202018%2C%20the%20Swedes%20restored,as%20850%2C000%20men%20and%20women>.
- BBC. "Austria and Czech Republic divided over nuclear power," January 4, 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-16359991>.
- Berger, Andrea, "Swiss and Swedish Inquiries on the Nuclear Ban Treaty", January 22, 2019, <https://www.armscontrolwonk.com/archive/1206723/swiss-and-swedish-inquiries-on-the-nuclear-ban-treaty/>.
- Bernauer, Thomas, *Nuclear Issues on the Agenda of the Conference on Disarmament* (Geneva: UNIDIR United Nations Institute for Disarmament Research, 1991).
- Bischof, Günter, Anton Pelinka and Ruth Wodak (eds.), *Neutrality in Austria*, Contemporary Austrian Studies, Volume 9 (First published by Piscataway: Transaction Publishers, this volume published by Abingdon: Routledge, 2017).
- Bogetić, Dragan, „Jugoslovenski nastup na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 1973–1975,“ *Istorija 20. veka 2* (2016): 137–164.
- Bondžić, Dragomir, „Indijska nuklearna proba 1974. godine – odjeci u Jugoslaviji,“ *Istorija 20. veka 1* (2016): 139–150.
- Bondžić, Dragomir, *Između ambicija i iluzije – nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990* (Beograd: Institut za savremenu istoriju i Društvo istoričara Srbije, 2016).
- Boris Vukicevic, "Foreign Policy Doctrine of the Holy See in the Cold War Europe: Ostpolitik of the Holy See," *The Turkish Yearbook of International Relations* 49 (2018): 117-138.
- Braun, Christian Nikolaus, "Francis and the Bomb: On the Immorality of Nuclear Deterrence", *Journal of Military Ethics* 23, no. 1 (2024): 2-11.
- Briffa, Hillary, "Neutrality and Shelter Seeking: The Case of Malta," in *Small States and the New Security Environment*, eds. Anne-Marie Brady and Baldur Thorhallsson (New York: Springer, 2021).

- Broms, Bengt, “Proposals to Establish a Nordic Nuclear-Weapon-Free Zone”, *Michigan Journal of International Law* 10, no. 2 (1989): 345–361.
- Budjeryn, Mariana, “Non-Proliferation and State Succession: The Demise of the USSR and the Nuclear Aftermath in Belarus, Kazakhstan, and Ukraine,” *Journal of Cold War Studies* 24, no. 2 (Spring 2022):46–94;
- Burns, Robert, “US nukes ‘left Greece,’” *The Associated Press*, 11. February 2005, <https://www.ekathimerini.com/news/29373/us-nukes-left-greece/>.
- Cassis, Ignazio, President of the Swiss Confederation Head of the Federal Department of Foreign Affairs, „Foreword,” in *Swiss neutrality* (Federal Department of Foreign Affairs FDFA, 2022).
- Catholic Herald*. “Vatican’s top diplomat calls use of NATO weapons against Russia ‘disturbing.’”, June 1, 2024. <https://catholicherald.co.uk/vaticans-top-diplomat-calls-use-of-nato-weapons-against-russia-disturbing/>
- Christiansen, Drew, SJ, “Introduction,” in *Forbidden – Receiving Pope Francis’s Condemnation of Nuclear Weapons*, ed. Drew Christiansen, SJ (Georgetown: Georgetown University Press, 2023).
- Climate Change Litigation Databases. “Austria v. European Commission.” 2022, <https://climatecasechart.com/non-us-case/austria-v-european-commission/#:~:text=Summary%3A,energy%20as%20%E2%80%9Cenvironmentally%20sustainable%E2%80%9D.>
- CNFC. “Swiss Referendum Says No to the Phase-Out of Nuclear Power – Awakening from the Nightmare of the Chernobyl,” https://web.archive.org/web/20041213102612/http://www.cnfc.or.jp/plutonium/pl42/e/cnfc_report.html.
- Cole, Paul M., “Atomic bombast: Nuclear weapon decision-making in Sweden, 1946–72”, The Henry L. Stimson Centre, Occasional Paper No. 26, April 196.
- Comprehensive Study on Nuclear Weapons* (New York: United Nations Centre for Disarmament, 1981).
- Conor Gallagher, “Ireland and Nato enter new agreement to counter Russia threat,” *The Irish Times*, February 9, 2024, <https://www.irishtimes.com/crime-law/2024/02/09/ireland-enters-wide-ranging-agreement-with-nato-aimed-at-counter-russia-threats/>.

- Consulate of the Republic of San Marino to the UK. "Consul Bragagni reacted to an article published by The Economist." May 10, 2024. <https://www.consolatosanmarino.uk/en/news/consul-bragagni-reacted-to-an-article-published-by-the-economist/>.
- Cottey, Andrew, "Ireland and NATO: A Distinctly Low-Profile Partnership," in *The European Neutrals and NATO Non-alignment, Partnership, Membership?*, ed. Andrew Cottey (London: Palgrave Macmillan, 2018), 151-179.
- Czarny, Ryszard M., *Sweden: From Neutrality to International Solidarity* (Cham: Springer, 2018).
- Davenport, Kelsey, "Pope Condemns Having Nuclear Weapons", December 2017, <https://www.armscontrol.org/act/2017-12/news/pope-condemns-having-nuclear-weapons>.
- Dębiec, Krzysztof, "The Czech nuclear showdown enters the final straight," OSW, Commentary, March 17, 2023, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-03-17/czech-nuclear-showdown-enters-final-straight>.
- Demker, Marie, "A Magic Moment in Swedish Foreign Policy: Voting 'YES' to Algerian Self-determination in 1959," *Cooperation and Conflict* 33, no. 2 (1998): 130-151.
- Department of Foreign Affairs of Ireland. "Disarmament & Non Proliferation." <https://www.dfa.ie/our-role-policies/international-priorities/peace-and-security/disarmament/>.
- Dizdarević, Damir, „Stavovi javnog mnjenja o nuklearnoj energiji u Republici Srbiji“: Prilog,” u *Zbornik radova prve generacije stažista SUSB*, ur. Marina T. Kostić (Beograd: Strukovno udruženje sektora bezbednosti).
- Dodis. "The Establishment of Swiss Diplomatic Relations with the USSR." *Diplomatic Documents of Switzerland*, <https://www.dodis.ch/en/establishment-swiss-diplomatic-relations-ussr>.
- Dyvik, Einar H., "Do you think Sweden should join the military alliance NATO?" March 1, 2024, <https://www.statista.com/statistics/660842/survey-on-perception-of-nato-membership-in-sweden/>.
- Dyvik, Einar H., "Perception on Sweden's decision to apply for NATO membership as of July 2022, by political party," December 19, 2023,

- <https://www.statista.com/statistics/1293392/survey-perception-nato-membership-sweden-political-party/>.
- Eugster, David, “How the Swiss viewed Communism in the Cold War years”, *Swissinfo*, October 2, 2019, https://www.swissinfo.ch/eng/politics/switzerland-and-the-cold-war_anti-communism-fighting-the-devil-from-the-east/45267504.
- European Council. “Presidency Conclusions.” Seville European Council, 21 and 22 June 2002, Anex IV(3). http://ec.europa.eu/archives/futurum/documents/other/oth210602_en.pdf.
- European Defence Agency. “Permanent Structured Cooperation (PESCO)” [https://eda.europa.eu/what-we-do/EU-defence-initiatives/permanent-structured-cooperation-\(PESCO\)](https://eda.europa.eu/what-we-do/EU-defence-initiatives/permanent-structured-cooperation-(PESCO)).
- European Nuclear Safety Regulators Group. “Austria.” <https://www.ensreg.eu/country-profile/austria>.
- EWTN Vatican*. “The Lateran Treaty of 1929: Understanding the relationship between Italy and the Holy See.” 20.2.2023. <https://www.ewtnvatican.com/articles/lateran-treats-of-1929-understanding-the-relationship-between-italy-and-the-holy-see-538>.
- Expats*. “Austrian parliament opposes Czech plan for small nuclear reactors at Temelín.” 16.12.2022. <https://www.expats.cz/czech-news/article/austrian-parliament-opposes-czech-plan-for-small-nuclear-reactors>.
- Faber, Hugo, “How does falling incumbent profitability affect energy policy discourse? The discursive construction of nuclear phaseouts and insufficient capacity as a threat in Sweden,” *Energy Policy* 174 (2023).
- Faggioli, Massimo, “A shifting world and the political loyalties of a globalized Vatican,” *La Croix International*, April 28, 2022, <https://international.la-croix.com/news/signs-of-the-times/a-shifting-world-and-the-political-loyalties-of-a-globalized-vatican/16005>.
- Fawn, Rick, “The Temelín nuclear power plant and the European Union in Austrian-Czech relations,” *Communist and Post-Communist Studies* 39, no. 1 (March 2006):101–119.
- Federal Department of Foreign Affairs FDFA. “Report of the Working Group to analyse the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons.” 2018. <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik>

- /sicherheitspolitik/2018/2018-bericht-arbeitsgruppe-uno-TPNW_en.pdf.
- Federal Department of Foreign Affairs FDFA. "Switzerland and the EU officially opened negotiations." 18.03.2024. <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/newsuebersicht/2023/europa.html>.
- Fedlex. "Federal Constitution of the Swiss Confederation." 1999. <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>.
- Fischer, Michael, "The Swiss atomic bomb", 8.4.2019, <https://blog.nationalmuseum.ch/en/2019/04/plans-for-a-swiss-atomic-bomb/>.
- Fišer, Tomas, "Švajcarska: Početak prakse stalne neutralnosti," u *Neutralnost u XXI veku – Pouke za Srbiju*, ur. Igor Novaković, 41–46. Beograd: ISAC Fond, 2013.
- Fišer, Tomas, „Evropske neutralne zemlje tokom Hladnog rata,“ u *Neutralnost u XXI veku, Pouke za Srbiju*, ur. Igor Novaković, 27-33. Beograd: ISAC Fond, 2013.
- Forster, Christof, "Ban nuclear weapons? Yes, but ...", *Swiss Community*, 22.3.2024, <https://www.swisscommunity.org/en/news-media/swiss-revue/article/ban-nuclear-weapons-yes-but>.
- Fuhrmann, Matthew and Todd S. Sechser, "Can the U.S. protect its nuclear weapons in Turkey?" *Washington Post*, October 18, 2019, <https://www.washingtonpost.com/politics/2019/10/18/can-us-protect-its-nuclear-weapons-turkey/>.
- Galea, Albert, "Malta and neutrality: The story behind Malta's main foreign policy pillar", *Independent*, May 15, 2022, <https://www.independent.com.mt/articles/2022-05-15/local-news/Malta-and-neutrality-The-story-behind-Malta-s-main-foreign-policy-pillar-6736242955>.
- Garthoff, Raymond L., "When and Why Romania Distanced itself from the Warsaw Pact," <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB14/doc12.htm>.
- Gärtner, Heinz, "Deterrence, disarmament and arms control," *International Politics* 51, no. 6 (2014): 750–762.
- Gerome, Rebecca, *The Swedish Arms Trade and Risk Assessments: Does a Feminist Foreign Policy Make a Difference?* (Women's International League for Peace and Freedom, 2016).

- Global Security. “Swiss Nuclear Weapons.” <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/switzerland/nuke.htm>.
- Government and Politics*. “Bulgaria: A Case Study,” Chapter 4. https://www.marines.mil/Portals/1/Publications/Bulgaria%20Study_4.pdf, 236.
- Government Offices of Sweden. “Statement of Government Policy Following Sweden’s Accession to NATO.” Speech by Tobias Billström in the Parliamentary Debate on Foreign Affairs, 20 March 2024. <https://www.government.se/speeches/2024/03/statement-of-government-policy-following-swedens-accession-to-nato/>.
- Government Offices of Sweden. “Stepping stones for advancing nuclear disarmament.” 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York, 4–28 January 2022, NPT/CONF.2020/WP. <https://www.government.se/contentassets/69558f7f0bbc48c0ad2a2c0e70e7ca9a/working-paper---stepping-stones-for-advancing-nuclear-disarmament.pdf>
- Government Offices of Sweden. “Stockholm Initiative for Nuclear Disarmament.” 25 April 2024. <https://www.government.se/government-policy/foreign-and-security-policy/stockholm-initiative-for-nuclear-disarmament/>.
- Government Offices of Sweden. “The Government’s continued work for nuclear disarmament.” 12 July 2019. <https://www.government.se/articles/2019/07/the-governments-continued-work-for-nuclear-disarmament/>.
- H.E. Sebastian Kurz, Federal Minister for Europe, Integration and Foreign Affairs of Austria, 28 April 2015, 2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.mofa.go.jp/files/000079082.pdf>.
- Habtom-Desta, Naman, “Acting Independently: The Vietnam War and the Roots of Sweden’s Foreign Policy”, *Wilson Center*, August 22, 2019, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/acting-independently-the-vietnam-war-and-the-roots-swedens-foreign-policy#:~:text=From%20the%20mid%2D1960s%20until,States%20war%20in%20Southeast%20Asia.&text=Image%3A%20Swedish%20leader%20Olof%20Palme,a%20a%20torchlight%20march%2C%20February%201968>.
- Hagelin, Bjorn, *Neutrality and Foreign Military Sales* (Abingdon: Routledge, 2018).

- Haslinger, Peter, "Saint-Germain, Treaty of," Last updated 06 December 2016, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/saint-germain_treaty_of#:~:text=The%20Treaty%20of%20Saint%2DGermain,the%20former%20Austro%2DHungarian%20monarchy.
- Hauser, Gunther, "Neutral and Nonaligned States in the European Union," in *Permanent Neutrality: A Model for Peace, Security, and Justice*, eds. Herbert R. Reginbogin and Pascal Lottaz (Lanham: Lexington Books, 2020), 116.
- Heinzer, Andrea E., "Swiss Arms Control Policy: From Abstention to Participation," in *Swiss Foreign Policy, 1945–2002*, eds. Jürg Martin Gabriel and Thomas Fischer (London: Palgrave Macmillan Ltd, 2003): 159–185.
- Heinzer, Andrea E., "Swiss Arms Control Policy: From Abstention to Participation," in *Swiss Foreign Policy, 1945–2002*, eds. Jürg Martin Gabriel and Thomas Fischer, 159–185, (London: Palgrave Macmillan Ltd, 2003).
- IAEA. "Nuclear Power Reactor Details – ZWENTENDORF" [https://web.archive.org/web/20110604101702/https://www.iaea.org/cgi-bin/db.page.pl/pris.prdeta.htm?country=AT&refno=1.](https://web.archive.org/web/20110604101702/https://www.iaea.org/cgi-bin/db.page.pl/pris.prdeta.htm?country=AT&refno=1)
- IAEA. "Sweden." https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/cnpp2003/cnpp_webpage/PDF/2002/Documents/Documents/Sweden%20002.pdf, 2002.
- IAEA. "Sweden." PRIS, [https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=SE.](https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=SE)
- IAEA. "Austrian national report under the joint Convention on the safety of spent fuel and on the safety of radioactive waste management." May 2003. [https://www.iaea.org/sites/default/files/austria-report-jc-first-review-meeting.pdf.](https://www.iaea.org/sites/default/files/austria-report-jc-first-review-meeting.pdf)
- ICAN. "Albania." [https://www.icanw.org/albania.](https://www.icanw.org/albania)
- ICAN. "Austria." [https://www.icanw.org/austria.](https://www.icanw.org/austria)
- ICAN. "Briefing paper: NATO and the TPNW." December 2020, [https://www.icanw.org/nato_and_tpnw.](https://www.icanw.org/nato_and_tpnw)
- ICAN. "Ireland." [https://www.icanw.org/ireland.](https://www.icanw.org/ireland)
- ICAN. "Liechtenstein." [https://www.icanw.org/liechtenstein.](https://www.icanw.org/liechtenstein)

ICAN. “Malta.” <https://www.icanw.org/malta>.

ICAN. “Report of the first Meeting of States Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons.” TPNW/MSP/2022/6, 21 July 2022. <https://assets.nationbuilder.com/ican/pages/2149/attachments/original/1661331741/N2243457.pdf?1661331741>.

ICAN. “San Marino.” https://www.icanw.org/san_marino.

ICAN. “Serbia.” <https://www.icanw.org/serbia>.

ICAN. “Sweden, NATO and the irresponsible calls for more nuclear sharing in Europe.” May 27, 2024. https://www.icanw.org/sweden_nato_and_the_irresponsible_calls_for_more_nuclear_sharing_in_europe

ICAN. “Sweden.” <https://www.icanw.org/sweden>.

ICAN. “Switzerland.” <https://www.icanw.org/switzerland>.

ICAN. “United States.” https://www.icanw.org/united_states.

International Court of Justice. “Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons”, International Court of Justice, 8 July 1996, <https://www.icj-cij.org/case/95>.

Ireland Department of Foreign Affairs. “Intervention by Ireland.” Open Ended Working Group on taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations Geneva, May 23, 2016. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/Intervention-by-Ireland-on-the-Weakening-of-the-Norm-against-Use-of-Nuclear-Weapons-OEWG-Geneva.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. “Ireland Statement at the UNGA73 General Debate of the First Committee.” New York, October 9, 2018. <https://www.dfa.ie/media/dfa/ourrolepolicies/peaceandsecurity/General-Statement-UNGA.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. “Opening Remarks by the Irish Delegation, to the Open-ended Working Group on taking forward multilateral disarmament negotiations.” Opening Session Geneva, February 22, 2016, <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/Statement-by-Ambassador-O'Brien-at-the-Opening-Session-Geneva.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. “Statement by Ambassador Patricia O’Brien, Open Ended Working Group on Nuclear Disarmament.”

Geneva, May 10, 2016. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsite%2Fmedia%2Fourrolesandpolicies%2Fint-priorities%2FStatement-by-Ambassador-O'Brien-at-the-Open-Ended-Working-Group-on-Nuclear-Disarmament.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. "Statement by Ambassador Patricia O'Brien, Permanent Representative of Ireland, to the Conference on Disarmament." February 2, 2016. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia%2Fourrolesandpolicies%2Fint-priorities%2Fwomenpeaceandsecurity%2FStatement-by-Ambassador-Patricia-O-Brien-Permanent-Representative-of-Ireland-to-the-Conference-on-Disarmament.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. "Statement by Ireland on the Preamble." UN Conference on a legally-binding instrument to prohibit nuclear weapons, leading towards their total elimination Second Session, New York, 15 June – 7 July 2017, First Reading of Draft Convention. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia%2Fourrolesandpolicies%2Fint-priorities%2Fwomenpeaceandsecurity%2F1st-Reading-statement-on-PREAMBLE-FINAL.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. "Statement by Ireland." Diplomatic conference to negotiate a new legal instrument for the prohibition of nuclear weapons leading to their total elimination, Organisational Meeting, United Nations, New York, February 16, 2017. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia%2Fourrolesandpolicies%2Fint-priorities%2Fwomenpeaceandsecurity%2FNWPTOrganisationalMeeting16Feb.pdf>.

Ireland Department of Foreign Affairs. "Statement by Minister of State for the Diaspora and International Development, Ciarán Cannon, T.D. – Prohibition of Nuclear Weapons Bill 2019." Published on 11 December 2019, Last updated on 30 August 2023. <https://www.dfa.ie/our-role-policies/international-priorities/peace-and-security/disarmament/prohibition-of-nuclear-weapons-bill-2019-statement/>.

Ireland Department of Foreign Affairs. "Statement BY Mr. Ciarán Cannon, T.D., Minister of State at the Department of Foreign Affairs, with special responsibility for the Diaspora and International Development." Conference on Disarmament high level segment, Geneva, February 27, 2018. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia%2Fourrolesand>

- policies/int-priorities/disarmament/Statement-by-MoS-Cannon-at-CD-27-02-2018.pdf.
- Ireland Department of Foreign Affairs. “Text of the speech by Mr. Frank Aiken, T.D , Minister for External Affairs of Ireland, to the First (Political) Committee of the U.N. General Assembly concerning nuclear disarmament.” October 17, 1958. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/disarmament-frank-aiken-speech-1958.pdf>, 3.
- Ireland Department of Foreign Affairs. “Working Paper on “Nuclear Disarmament in context – a global governance issue” Submitted by Ireland.” Open Ended Working Group taking forward Multilateral nuclear disarmament negotiations, Geneva, 7 April 2016, Item X of the Agenda. <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/working-paper-2.pdf>.
- Irish Examiner*. “Building Irish nuclear energy plants ‘does not make economic sense’, claims Eamon Ryan.” 24.9.2023, <https://www.irishexaminer.com/news/politics/arid-41233219.html>.
- Irish Examiner*. “Ryan refuses two uranium mining licences.” December 2, 2007. <https://www.irishexaminer.com/news/arid-30338865.html>.
- Irish Neutrality League. “Pledge.” <https://neutrality.ie/pledge/>.
- Irish Statute Book. “Constitution of Ireland.” July 1, 1937. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>.
- Isaac, Anna and Alex Lawson, “Revealed: Sellafield nuclear site has leak that could pose risk to public”, *The Guardian*, 5 December 2023, <https://www.theguardian.com/business/2023/dec/05/sellafield-nuclear-site-leak-could-pose-risk-to-public>.
- Jakovina, Tvrtko, “Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije,” https://yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00.html
- Jasper, Ursula, *The Politics of Nuclear Non-Proliferation: A Pragmatist Framework for Analysis* (Abingdon and New York: Routledge, 2014).
- Jonter, Thomas, “The Swedish Plans to Acquire Nuclear Weapons, 1945–1968: An Analysis of the Technical Preparations,” *Science & Global Security* 18 (2010): 61–86.

- Jorio, Marco, "Nuclear weapons", Version from: 6.10.2011, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024625/2011-10-06/>.
- Jovanović, Jadranka, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama (1945–1953)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985).
- Karsh, Efraim, *Neutrality and Small States*, (New York and London: Routledge Revivals, 2012, (1988)).
- Keatinge, Patrick, "Making Sense of Irish Foreign Policy," in *Irish foreign policy*, ed. Ben Tonra (Dublin: Gill & Macmillan, 2012), vii–xvi.
- Klick, Donna J., "A Balkan Nuclear Weapon-Free Zone: Viability of the Regime and Implications for Crisis Management," *Journal of Peace Research* 24, no.2 (1987): 111–124;
- Koch, Andrew, "Yugoslavia's nuclear legacy: should we worry?" *The Nonproliferation Review* 4, no. 3 (Spring-Summer 1997): 123–128.
- Köchler, Hans, *Austria, neutrality and non-alignment* (Vienna: International Progress Organization, 2021).
- Konta, Carla, "Yugoslav Nuclear Diplomacy between the Soviet Union and the United States in the Early and Mid-Cold War," *Monde Russe* 60, no. 2–3 (2019).
- Kostić Šulejić, Marina and Andrej Stefanović, "European arms control in crisis – understanding the sources, Russian position and future prospects," in *Eurasian Security after NATO*, eds. Dušan Proroković and Ekaterina Entina (Belgrade: Institute of International Politics and Economics; Moscow: Institute of Europe of the Russian Academy of Sciences), 285–314.
- Kostić Šulejić, Marina, "Zeitenwende and the German National Security Policy: Analysis of the First National Security Strategy," *The Review of International Affairs* 74, no. 1188 (2023), 79–105.
- Kostić Šulejić, Marina, „Da li će Srbija pasti u nuklearno ropstvo?“ *Nova S*, 13. april 2024, <https://nova.rs/vesti/drustvo/da-li-ce-srbija-pasti-u-nuklearno-ropstvo/>
- Kostić, Marina T., "Controversial issues regarding the extension of the "New START" Treaty: Can the USA and Russia preserve existing strategic arms control?" *Serbian Political Thought* 70, no. 4 (2020): 123-149.

- Kostić, Marina T., „European Union and the Weapons of Mass Destruction: Policy, Threat, Response,” *Romanian Review of Political Sciences and International Relations* 18, XVIII, no. 2 (2021): 135-155.
- Kostić, Marina T., „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru,” *Međunarodni problemi* 71, no. 4 (2019): 498-526.
- Kostić, Marina T. „Nesvrstani i nuklearno razoružanje u XXI veku,” *Međunarodni problemi* 73, br. 4 (2021): 667-688.
- Kostić, Marina, Srđan Petkanić, „Vojna neutralnost i članstvo Srbije u Evropskoj uniji“, u *Strateški pravci razvoja i utvrđivanja položaja Srbije u savremenim međunarodnim odnosima* (Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2013), 997-1008.
- Kruzel, Joseph, “The future of European neutrality,” in *Between the Blocs*, eds. Joseph Kruzel and Michael H. Haltzel (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Kux, Stephan, *Neutrality and the Neutral States in Soviet New Political Thinking* (Köln: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 52, 1990).
- Lee, Steven P., *Morality, Prudence, and Nuclear Weapons* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Library of Congress. “Treaty of Peace with Bulgaria.” Entered into force September 15, 1947. <https://maint.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0429.pdf>.
- Lindstaedt, Natasha, “Putin’s designs on a Baltic island are leading Sweden to prepare for war”, May 24, 2024, <https://theconversation.com/putins-designs-on-a-baltic-island-are-leading-sweden-to-prepare-for-war-230804>.
- Lodgaard, S., “Nuclear Disengagement,” in: *Nuclear Disengagement in Europe*, ed. Sverre Lodgaard and Marek Thee (first published: Abingdon: Taylor & Francis Ltd, 198; this edition first published: Abingdon: Routledge, 2021), 21-79.
- Logue, John, “Sweden,” in *Europe’s Neutral and Non-Aligned States*, eds. Victor S. Papacosma and Mark R. Rubin (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1997), 71-102.

- Malmberg, Mikael af, *Neutrality and State-Building in Sweden* (New York: Palgrave, 2001).
- Malta MFA. “Press release by the Ministry for Foreign and European Affairs, The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons enters into force.” 22.1.2021. <https://www.gov.mt/en/Government/DOI/Press%20Releases/Pages/2021/January/22/pr210133en.aspx>.
- Maruyama, Sawako, “The EU accession revisited: Why did Sweden joined the EU?”, Discussion paper No. 1704, February 2017, Graduate School of Economics, Kobe University, <https://www.econ.kobe-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2023/06/1704.pdf>.
- Meilaq, Charles, “First conference of the Non-Aligned Movement held 50 years ago today,” *Times of Malta*, September 1, 2011, <https://timesofmalta.com/article/First-conference-of-the-Non-Aligned-Movement-held-50-years-ago-today.382744>.
- Ministry of Foreign Affairs. “Joint Statement on the Humanitarian Consequences of Nuclear Weapons.” Delivered by H.E. Sebastian Kurz, Federal Minister for Europe, Integration and Foreign Affairs of Austria, 28 April 2015. 2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. <https://www.mofa.go.jp/files/000079082.pdf>.
- Mišković, Nataša, “The Pre-History of the Non-Aligned Movement: India’s First Contacts with the Communist Yugoslavia, 1948–50,” <https://web.archive.org/web/20220113070738/https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/20770/2/Miskovic.pdf>.
- Missile Threat*. “SM-78 Jupiter,” Last Updated May 18, 2021. <https://missilethreat.csis.org/missile/jupiter/>.
- Mørkved Hellenes, Andreas et Carl Marklund, “Sweden Goes Global: Francophonie, Palme, and the North-South Dialogue during the Cold War”, *Historie Politique* 35, 2018, <https://journals.openedition.org/histoirepolitique/6297#quotation>.
- Morthy, P., *Nuclear Weapon Free Zone* (New Delhi: Concept Publishing Company, 2006).
- Mueller, Wolfgang, *A Good Example of Peaceful Coexistence? The Soviet Union, Austria, and Neutrality, 1955–1991* (Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 2011).

- Mulqueen, John, *'An Alien Ideology': Cold War Perceptions of the Irish Republican Left*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2019).
- Musto, Ryan A., "The Eisenhower Administration and the Origins of Regional Denuclearization: An International History" (PhD Diss., The George Washington University, 2019): 204–205.
- N1. "NATO: Američki strateški bombarderi prvi put raspoređeni u Rumuniji." 31. jul 2024. <https://n1info.rs/svet/nato-americki-strateski-bombarderi-prvi-put-rasporedjeni-u-rumuniji/>
- N1. "Vlada usvojila memorandum: Strateško partnerstvo o nuklearnoj energiji s Francuzima." 5. april 2024, <https://n1info.rs/biznis/vlada-usvojila-memorandum-stratesko-partnerstvo-o-nuklearnoj-energiji-s-francuzima/>.
- National Security Archive. "60th Anniversary of Irish Resolution: A Forerunner of the NPT." <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2018-10-29/60th-anniversary-irish-resolution-forerunner-npt#:~:text=%5B3%5D%20While%20Moscow%20supported%20and,for%20the%20resolution%2C%20passed%20by>
- National Security Archive. "Intelligence Information Brief No. 236, "Yugoslavia Nuclear Reactor Goes into Operation, 4 January 1960, Secret." <https://nsarchive.gwu.edu/document/21689-document-3-intelligence-information-brief-no-236>.
- NATO. "Relations with Malta" https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52108.htm.
- Neff, Stephen C., "A Tale of Two Strategies Permanent Neutrality and Collective Security," in *Permanent Neutrality – A model for peace, security and justice*, eds. Herbert R. Reginbogin and Pascal Lottaz, 15–38. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2020.
- Nikolić, Aleksandar, „Socijalistička Jugoslavija i nuklearna politika," *Mašina*, 22.2.2023, <https://www.masina.rs/socijalisticka-jugoslavija-i-nuklearna-politika/>
- Nikos Andrikos, "A Balkan nuclear-weapon-free zone". *Bulletin of the Atomic Scientists* 41, no. 6 (1985): 29–31.
- Nobel Prize. "The Nobel Peace Prize 2009." Press release, Oslo, October 9, 2009. <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/press-release/>.

- Nordhaus, William D., *The Swedish Nuclear Dilemma – Energy and the Environment* (Abingdon: Resources for Future, 1997).
- NPT 2020 Review Conference. “A nuclear risk reduction package”, 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York, 1–26 August 2022, NPT/CONF.2020/WP.9/Rev.
- NTI. “Former Yugoslavia Nuclear Overview,” Jun 19, 2015, <https://www.nti.org/analysis/articles/former-yugoslavia-nuclear/>.
- Nuclear Treat Initiative. “Sweden Reverses Nuclear Phase-out Policy.” Report, November 10, 2009. <https://www.nti.org/analysis/articles/sweden-reverses-nuclear-phase-out/>.
- Nuclear Treat Initiative. “The Rise of a White Knight State: Sweden’s Nonproliferation and Disarmament History.” Report, February 9, 2010. <https://www.nti.org/analysis/articles/swedens-nonproliferation-history/>.
- Office of the Historian*. “241. Operations Coordinating Board Report, Washington.” May 21, 1958. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d241>.
- Office of the Historian*. “251. Operations Coordinating Board Report.” Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 251, Washington, December 17, 1958. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d251>.
- Office of the Historian*. “261. Telegram from the Embassy in Greece to Secretary of State Herter, at Geneva,” Athens, June 12, 1959, Document 261. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d261>.
- Office of the Historian*. “265. Telegram from the Embassy in Greece to the Department of State,” Athens, June 26, 1959, Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d265>.
- Office of the Historian*. “Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume x, Part 2”, Document

- 258, 258. Editorial Note. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d258>.
- Office of the Historian. "National Intelligence Estimate." Washington, September 23, 1958. Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, <https://History.State.Gov/Historicaldocuments/Frus1958-60v10p2/D243>.
- Oireachtas. "History of Parliament in Ireland." <https://www.oireachtas.ie/en/visit-and-learn/history-and-buildings/history-of-parliament-in-ireland/>.
- Oireachtas. "Photographic facsimile of the Articles of Agreement for a treaty between Great Britain and Ireland." https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/communications/other/2021/2021-09-01_articles-of-agreement-for-a-treaty-between-great-britain-and-ireland-signed-in-london-on-the-6th-december-1921_en.pdf.
- O'Rourke, Breffni, "2000 in Review: EU's Problem with Austria may lead to others," December 15, 2000, <https://www.rferl.org/a/1095356.html>.
- Oudenaren, John Van, "The Soviet Union and the Socialist and Social Democratic Parties of Western Europe", A RAND Note, February 1986, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2009/N2400.pdf>.
- Parliamentary Debate on Foreign Affairs, 20 March 2024, <https://www.government.se/speeches/2024/03/statement-of-government-policy-following-swedens-accession-to-nato/>.
- Paul, T. V., *Power Versus Prudence – Why Nations Forgo Nuclear Weapons* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2000).
- Perrenoud, Marc, "Switzerland's relationship with Africa during decolonisation and the beginnings of development cooperation", *International Development Policy, Dossier | Africa: 50 years of independence – Review | Major development policy trends 1* (2010): 77–93.
- Petković Ranko, *Non-Aligned Yugoslavia and the Contemporary World – The Foreign Policy of Yugoslavia 1945–1985* (Beograd: Međunarodna politika i Zagreb: Školska knjiga, 1986).
- Petković, Ranko, „Novi akcenti u spoljnoj politici Jugoslavije,“ *Politička misao* 27, no. 1 (1990): 107–114.

- Petković, Ranko, „Novi akcenti u spoljnoj politici Jugoslavije,” *Politička misao* 25, no. 2 (1988): 13–20.
- Politico*. “Pope says NATO may have caused Russia’s invasion of Ukraine.” May 3, 2022, <https://www.politico.eu/article/pope-francis-nato-cause-ukraine-invasion-russia/>
- Professor Dame Louise Richardson, “Report to an Tánaiste,” Consultative Forum on International Security Policy, October 10, 2023, <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/273986/92ca4e92-9015-4a32-9fa1-206ed6df3ba9.pdf#page=null>.
- Radio. “Animosities flare up anew between Czech Republic and Austria over Temelin nuclear power plant,” 26.4.2007, <https://english.radio.cz/animosities-flare-anew-between-czech-republic-and-austria-over-temelin-nuclear-8608584>.
- Radoman, Jelena M., “*Military neutrality and non-alignment as security strategies of small states: Case studies of Serbia and Sweden*,” (PhD diss., University of Belgrade, 2019).
- Reaching Critical Will. “Echange de vues general, Conférence des Nations Unies pour la négociation d’un instrument juridiquement contraignant visant à interdire les armes nucléaires en vue de leur élimination complete.” New York, 28 mars 2017. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/28March_Switzerland.pdf.
- Reaching Critical Will. “Explanation of Vote, United Nations Conference to Negotiate a Legally Binding Instrument to Prohibit Nuclear Weapons.” New York, 7 July 2017. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/7July_Switzerland.pdf.
- Reaching Critical Will. “General Statement by H.E. Christian Wenaweser.” Head of Delegation, The United Nations conference to negotiate a legally-binding instrument to prohibit nuclear weapons, New York, March 27, 2017. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/28March_Liechtenstein.pdf.
- Reaching Critical Will. “Statement by H.E. Archbishop Gabriele Caccia Apostolic Nuncio and Permanent Observer of the Holy See at the

General Debate of the First Committee of the 77th Session of the United Nations General Assembly.” New York, October 12, 2022. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com22/statements/12Oct_HolySee.pdf.

Reaching Critical Will. “Statement by H.E. Archbishop Gabriele Caccia Head of Delegation of the Holy See.” Second Meeting of States Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons General Exchange of Views, November 28, 2023. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/2msp/statements/28Nov_HolySee.pdf.

Reaching Critical Will. “Statement by Ms. Natascia Bartolini Deputy Permanent Representative of the Republic of San Marino to the United Nations at the General Debate of the First Committee 76 th session of the United Nations General Assembly.” New York, October 7, 2021. https://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com21/statements/7Oct_SanMarino.pdf.

Reaching Critical Will. “Statement delivered by Deputy Director-General Ann-Sofie Nilsson at the 1st Meeting of States Parties to the TPNW United Nations”, Vienna, June 2022, https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/1msp/statements/22June_Sweden.pdf.

Reaching Critical Will. “To Her Excellency Elayne Whyte Gómez President of the United Nations Conference to Negotiate a Legally Binding Instrument to Prohibit Nuclear Weapons, Leading Towards their Total Elimination.” March 23, 2017. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/nuclear-weapon-ban/statements/27March_PopeFrancis.pdf.

Reuters. “Swedish parliament clears way for possible nuclear energy expansion.” November 29, 2023. <https://www.reuters.com/world/europe/swedish-parliament-clears-way-possible-nuclear-energy-expansion-2023-11-29/>.

Rich, Vera, “Yugoslavia hits nuclear snag”, *Nature* 278, 111 (March 1979).

Rieker, Pernille, *Europeanization of National Security Identity: The EU and the changing security identities of the Nordic states* (London and New York: Routledge, 2006).

- Ris. “Federal Constitutional Law on the Neutrality of Austria,” October 26, 1955, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1955_211/ERV_1955_211.pdf.
- Ritchie, Nick and Mikhail Kupriyanov, *Understanding the humanitarian consequences and risks of nuclear weapons* (Vienna: Federal Ministry for European and International Affairs, and University of York, 2023).
- Sarajevo Times*. “Unfulfilled nuclear Ambitions of Yugoslavia: From the Power Plant to the Atomic Bomb.” June 9, 2022. <https://sarajevo.times.com/unfulfilled-nuclear-ambitions-of-yugoslavia-from-the-power-plant-to-the-atomic-bomb/>.
- Savita Pande, “Scope for Nuclear Weapon-Free Zone in Central and Eastern Europe,” *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA* 22, no. 7 (October 1998), https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_98pns01.html#txt11.
- Schlosser, Eric, “The H-Bombs in Turkey,” *Newyorker*, July 17, 2016, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-h-bombs-in-turkey>.
- Second Meeting of States Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, New York, 27 November–1 December 2023, Agenda item 15, TPNW/MSP/2023/14*.
- Servant of God Pius XII, „The Laws that Govern the World,“ Address to the Plenary Session of the Academy, February 21, 1943, <https://www.pas.va/en/magisterium/servant-of-god-pius-xii/1943-21-february.html>
- Shaw, Alfie, “Turkey continues negotiations over new nuclear power plants,” *Power Technology*, 12 March 2024, <https://www.power-technology.com/news/turkey-continues-negotiations-with-russia-china-and-south-korea-on-nuclear-development/>.
- Shultz, George P. et al., “A World Free of Nuclear Weapons,” *The Wall Street Journal*, January 4, 2007, <https://www.wsj.com/articles/SB116787515251566636>.
- SIPRI. “Military expenditure by country as percentage of gross domestic product: 2018–2023.” <https://www.sipri.org/databases/milex>.
- SIPRI. “SIPRI Arms Transfers Database.” 2015–2024. <https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/ImportExportTop>.

- SIPRI. “SIPRI Military Expenditure Database.” <https://milex.sipri.org/sipri>.
- Statista. “Exports of arms from Sweden from 2010 to 2023.” April 22, 2024. <https://www.statista.com/statistics/865412/exports-of-arms-from-sweden/>.
- Stefanović, Andrej and Marina Kostić Šulejić, “Southeast European Countries and a Nuclear Weapons Ban,” *Peace Review* 36, no. 2 (2024): 311–322.
- Stussi-Lauterburg, Jurg, “Historical Outline on the Question of Swiss Nuclear Armament,” Federal Administration, Bern, April 1996, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA339295.pdf>.
- Sullivan, Emily, Karin Larson and Isabelle GrasselIn, “Major Shift, Swedish Public Supports NATO Membership,” *Global Affairs*, June 16, 2022, <https://globalaffairs.org/commentary-and-analysis/blogs/major-shift-swedish-public-supports-nato-membership>.
- Svensson, Roger, “Sweden’s NATO Application Would Be a Sea Change – and a Logical Endpoint,” *German Marshal Fund*, May 06, 2022, <https://www.gmfus.org/news/swedens-nato-application-would-be-sea-change-and-logical-endpoint>
- Swiss Confederation. “Foreign Policy Strategy (FPS) 2024–27.” <https://www.eda.admin.ch/publikationen/en/eda/schweizer-aussenpolitik/Aussenpolitische-Strategie-2024-2027.html>.
- Swiss Confederation. “Foreign policy: strategies and key aspects.” <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/implementing-foreign-policy.html>.
- Swiss Federal Council. “Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons: Federal Council sees no need to change direction at this time.” 27.3.2024. <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases/media-releases-federal-council.msg-id-100539.html>.
- Swiss Federal Department of Foreign Affairs FDFA. “Arms Control and Disarmament Strategy 2022–2025.” 2.2.2022. <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-87020.html>.
- Swiss White Paper. “White Paper on Neutrality.” Annex to the Report on Swiss Foreign Policy for the Nineties of 29 November 1993.

- Swissinfo. "Right-wing starts collecting signatures for 'neutrality initiative.'" November 8, 2022. <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/neutrality-initiative/48039182>.
- Switzerland Federal Intelligence Service. "Switzerland's Security 2022." Situation Report of the Federal Intelligence Service. <https://www.news.admin.ch/newsd/message/attachments/72371.pdf>.
- Szumski, Charles, "Swedish Left Party calls for NATO referendum", *Euroactiv*, April 29, 2022, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/swedish-left-party-calls-for-nato-referendum/.
- Szumski, Charles, "Swedish parliament approves NATO membership", *Euroactiv*, March 23, 2023, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/swedish-parliament-approves-nato-membership/>.
- Szvircev Tresch, Tibor et al., *Sicherheit 2023 – Aussen-, Sicherheits- und Verteidigungspolitische Meinungsbildung im Trend*, ETH Zürich, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Si2023_Medienbericht.pdf.
- The Catholic Church. "The Church's call for nuclear disarmament." May 22, 2024. <https://www.cbcew.org.uk/call-for-nuclear-disarmament-called-to-be-peacemakers/#CPM15>
- The Economist*. "The tiny republic of San Marino is alarmingly friendly to Russia." April 24, 2024. <https://www.economist.com/europe/2024/04/24/the-tiny-republic-of-san-marino-is-alarmingly-friendly-to-russia;>
- The Economist*. "What price neutrality?," June 21, 2014. <https://www.economist.com/europe/2014/06/21/what-price-neutrality>
- The Federal Council of Switzerland. "Clarity and guidance on neutrality policy Federal Council report in response to Postulate 22.3385 put forward by the Council of States Foreign Affairs Committee (FAC-S)," 11.4.2022, Bern, 26 October 2022, <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-90895.html>.
- Times of Malta*. "Watch: 'Malta is not being pressured to join NATO' – Ian Borg." January 25, 2024. <https://timesofmalta.com/article/watch-malta-pressured-join-nato-ian-borg.1079925>.
- Todorović, Dragica, „Bezatomske i denuklearizovane zone,“ u: *Materijali o razoružanju*, Sveska II (Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu).

Torrance, David, “The Anglo-Irish Treaty, 1921,” House of Commons Library, 5 December 2022, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9260/>.

UN Archives. “Notes on the Treaty for the re-establishment of an independent and democratic Austria.” 18 May 1955. <https://search.archives.un.org/uploads/r/united-nations-archives/f/9/d/f9d28cb8c83b1883fa75079150fb30e5b609845212991276d1b6e4e09c227f86/S-0188-0005-15-00001.PDF>.

UN Digital Library. “Convention on the Prohibition of the Use of Nuclear Weapons: resolution / adopted by the General Assembly.” A/RES/45/59B, Voting date: 4.12.1990. <https://digitallibrary.un.org/record/282120?ln=en>.

UN Digital Library. “Follow-up to the advisory opinion of the International Court of Justice on the legality of the threat or use of nuclear weapons: resolution / adopted by the General Assembly.” <https://digitallibrary.un.org/record/4029002?ln=en>.

UN Digital Library. “Freeze in nuclear weapons: resolution / adopted by the General Assembly.” A/RES/37/100A, Voting date: 13.12.1982. <https://digitallibrary.un.org/record/624065?ln=en>

UN Digital Library. “General Assembly, 21st session: 1469th plenary meeting.” Thursday, 17 November 1966. New York, <https://digitallibrary.un.org/record/735044?ln=en>.

UN Digital Library. “Humanitarian pledge for the prohibition and elimination of nuclear weapons: resolution/adopted by the General Assembly.” A/RES/70/48, 7.12.2015. <https://digitallibrary.un.org/record/827174?ln=en>.

UN Digital Library. “Humanitarian pledge for the prohibition and elimination of nuclear weapons: resolution/adopted by the General Assembly.” A/RES/71/47, 5.12.2016. <https://digitallibrary.un.org/record/852018?ln=en&v=pdf>.

UN Digital Library. “International control of atomic UN energy. General Assembly (5th sess. 1950–1951: New York and Paris).” <https://digitallibrary.un.org/record/211026?ln=en>, 1951.

UN Digital Library. “Letter dated 83/01/24 from the Permanent Representative of the Socialist Republic of Czechoslovakia, transmitting

- the text of the Political Declaration of the Warsaw Treaty member States adopted in Prague on 5 January 1983.” <https://digitallibrary.un.org/record/43212?ln=ru>.
- UN Digital Library. “Nuclear-arms freeze: resolution / adopted by the General Assembly.” A/RES/45/59D, Voting date: 4.12.1990. <https://digitallibrary.un.org/record/282121?ln=en>.
- UN Digital Library. “Peaceful and neighbourly relations among States: resolution/adopted by the General Assembly.” A/RES/1236(XII). <https://digitallibrary.un.org/record/668477?ln=en>.
- UN Digital Library. “Prevention of the wider dissemination of nuclear weapons.” A/RES/1665(XVI), 1962, <https://digitallibrary.un.org/record/204596?ln=en&v=pdf>.
- UN Digital Library. “Question of disarmament: resolution / adopted by the General Assembly, A/RES/1664(XVI).” General Assembly, 16th session: 1070th plenary meeting, Monday, 4 December 1961, New York.
- UN Digital Library. “Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; international control of atomic energy.” (A/RES/502(VI)), Adopted at the 358th plenary meeting, 11 January 1952. <https://digitallibrary.un.org/record/211031?ln=en>.
- UN Digital Library. “Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments: report of the Disarmament Commission.” A/RES/704(VII), Adopted at the 424th plenary meeting, 8 April 1953, <https://digitallibrary.un.org/record/211216?ln=en>.
- UN Digital Library. “Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2016 [on the report of the First Committee (A/71/450)] 71/258.” <https://digitallibrary.un.org/record/855513?ln=en&v=pdf>.
- UN Digital Library. “Resolution adopted by the General Assembly on 3 December 2012 [on the report of the First Committee (A/67/409)], 67/56. Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations.” <https://digitallibrary.un.org/record/741736?ln=en&v=pdf>.
- UN Digital Library. “Resolution adopted by the General Assembly on 4 December 2017 [on the report of the First Committee (A/72/409)], 72/31. Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, Seventy-second session Agenda item 99 (bb), A/RES/72/31”, <https://digitallibrary.un.org/record/1326296?ln=en&v=pdf>

- UN Digital Library. “Statement by the delegate of China Mr. Tsiang.” Declaration concerning the peaceful coexistence of States (A/3673, A/C.1 /L. 198) (continued), Friday, First Committee 936th meeting, 13 December 1957. <https://digitallibrary.un.org/record/860285?ln=en>.
- UN Digital Library. “Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations”, A/71/371, Seventy-first session Item 99 (kk) of the provisional agenda*, General and complete disarmament: taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, September 1, 2016, <https://digitallibrary.un.org/record/843007?ln=en&v=pdf>.
- UN. “United Nations Conference to negotiate a legally-binding instrument to prohibit nuclear weapons, leading towards their total elimination.” New York, 27-31 March, 15 June-7 July 2017. List of participants, A/CONF.229/2017/INF/4/Rev.1, <https://www.un.org/disarmament/tpnw/participants.html>.
- United Nations Treaty Collection. “9. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons,” Status as at: 16-05-2024, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26.
- United States Non-Paper: “Defence Impacts of Potential United Nations General Assembly Nuclear Weapons Ban Treaty”, 17 October 2016, https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/ican/pages/821/attachments/original/1590165765/NATO_OCT2016.pdf?1590165765.
- United States, Department of State. “Memorandum concerning the results of the conversations between the Government Delegation of the Republic of Austria and the Governmental Delegation of the Soviet Union.” In *The Austrian State Treaty: An Account of the Postwar Negotiations Together with the Text of the Treaty and Related Documents*, 79-82. United States: Department of State, U.S. Government Printing Office, 1957.
- United States: Department of State. “Report of the Secretary of State to the President on the Austrian State Treaty, May 27, 1955.” In *The Austrian State Treaty: An Account of the Postwar Negotiations Together with the Text of the Treaty and Related Documents*, 92-98. United States: Department of State, U.S. Government Printing Office, 1957.
- UNODA. “San Marino Intervention.” Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons – Second Meeting of States Parties, 27 November – 1

- December 2023, [https://docs-library.unoda.org/Treaty_on_the_Prohibition_of_Nuclear_Weapons_-_SecondMeeting_of_States_Parties_\(2023\)/San_Marino.pdf](https://docs-library.unoda.org/Treaty_on_the_Prohibition_of_Nuclear_Weapons_-_SecondMeeting_of_States_Parties_(2023)/San_Marino.pdf).
- UNODA. "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." 1 July 1968. <https://treaties.unoda.org/t/npt>.
- Vatican. "Message of his Holiness Pope John Paul II to the General Assembly of the United Nations*." June 7, 1982. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/pont_messages/1982/documents/hf_jp-ii_mes_19820607_disarmo-onu.html.
- Vatican. "Nuclear Disarmament: Time for Abolition." A Contribution of The Holy See, Vienna, December 8, 2014. <https://www.fciv.org/downloads/Holy%20See%20Contribution-Vienna-8-DEC-2014.pdf>.
- Vatican. "Pacem in Terris, Encyclical of Pope John XXIII on Establishing Universal Peace in Truth, Justice, Charity, and Liberty." April 11, 1963. https://www.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html.
- Vatican. "Pastoral Constitution on the Church in the Modern World Gaudium Et Spes Promulgated by his Holiness, Pope Paul VI on December 7, 1965." https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html.
- Vatican. "Treaty between the Holy See and Italy." February 11, 1929. https://web.archive.org/web/20240113124504/https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/1929_Lateran_Treaty.pdf
- Vestberg, Jakob, „Švedska politika neutralnosti,“ u *Neutralnost u XXI veku – pouke za Srbiju*, ur. Igor S. Novaković (Beograd: ISAC Fond, 2013).
- Vreme. „Crvenkapa u radioaktivnoj šumi.“ 18. avgust 2010. <https://vreme.com/vreme/crvenkapa-u-radioaktivnoj-sumi/>.
- Wahlbäck, Krister, *The Roots of Swedish Neutrality* (Uppsala: Swedish Institute, 1986).
- Walfridsson, Hanna, "Sweden's New Government Abandons Feminist Foreign Policy", Human Rights Watch, October 31, 2022, <https://www.hrw.org/news/2022/10/31/swedens-new-government-abandons-feminist-foreign-policy>.

- Weish, Dr. Peter, "Austria's no to nuclear," Paper presented in Japan (Tokyo, Kyoto and Wakayama) April 1988, powerhttps://homepage.univie.ac.at/peter.weish/schriften/austrias_no_to_nuclear_power.pdf.
- Welti, Philippe, "Switzerland," in *Neutrality and non-alignment in Europe today*, ed. Hanna Ojanen (Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 2003).
- Werpehowski, William, "From Deterrence to Abolition – The Evolution of Roman Catholic Nuclear Ethics," in *Forbidden - Receiving Pope Francis's Condemnation of Nuclear Weapons*.
- White House. "Remarks by President Barack Obama in Prague." As Delivered, April 5, 2009. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>.
- William C. Potter, Djuro Miljanic & Ivo Slaus, "Tito's Nuclear Legacy," *The Bulletin of the Atomic Scientists* 56, no. 2 (March/April 2000): 63–70.
- Wooden, Cindy, "Vatican neutrality is a force for peace, pope tells ambassadors," *United States Conference of Catholic Bishops*, May 15, 2023, <https://www.usccb.org/news/2023/vatican-neutrality-force-peace-pope-tells-ambassadors>
- World Nuclear Association*. "Nuclear Power in Sweden." Updated Monday, 25 March 2024. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/sweden>.
- World Nuclear Association*. "Nuclear Power in Switzerland." Updated June 2023. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/switzerland.aspx>.
- Woźnica, Rafał, "Turkey's Policy towards the Balkans during the Cold War," *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne* 31 (2023): 89–103.
- Yale law journal*. "The permanent neutrality treaties," https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/11158/25_24YaleLJ217_1914_1915_.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- Yazigioglu, Ezgi, "A look upon Turkey's Future Nuclear Weapons Policy," 25 September 2019, <https://www.iris-france.org/140221-a-look-upon-turkeys-future-nuclear-weapons-policy/>.
- Zoltán, Maruzsa, "Denuclearization in Central Europe? The Rapacki Plan during the Cold War," *Öt kontinens* 1 (2008): 225–264.

На ћирилицы:

- Арсић, Станислав, „Безбедност света – у разоружању,” Фељтон: Бескрајни ланац наоружања, *Борба*, 11.6.1981, 13.
- Борба*. „Одјеси Балканске конференције.” 5.3.1988, 19.
- Борба*. „Анти-Рапацки план.” 28.2.1958, 3.
- Борба*. „Безатомска Латинска Америка.” 23.8.1965, 3.
- Борба*. „Велики се не могу договарати на рачун малих земаља.” 31.10.1971, 3.
- Борба*. „Говор председника Тита на великом збору у Смедереву.” 9. јун 1959.
- Борба*. „Говор претседника Тита на збору у Београду.” 17.3.1958.
- Борба*. „Дом Минтоф предлаже неутрализацију Малте.” 5.1.1959.
- Борба*. „Икључити НЕ Кршко.” 17.12.1988.
- Борба*. „Насушна потреба човечанства.” 31.1.1983, 8.
- Борба*. „Наша спољна политика оријентисана је на сарадњу са свим земљама”, 6.3.1958.
- Борба*. „Немачко питање зависи од разумевања Истока и Запада” 12.3.1958, 1.
- Борба*. „Подударност погледа о основним проблемима данашњице.” 3.7.1965, 2.
- Борба*. „Поново је снажно потврђено да су УН незаменљив инструмент мира.” 24.12.1965.
- Борба*. „Посета Брежњева значајан допринос развијању свестране међусобне сарадње.” 22.9.1962, 7.
- Борба*. „Поштовање неутралности.” 8.4.1958, 3.
- Борба*. „Ратификован Уговор о неширењу нуклеарног оружја.” 26.2.1970.
- Борба*. „Решеност народа и земља да се боре за своју независност, слободан развој и изградњу новог система међународних односа.” говор Јосипа Врховца у ГС УН, , 26.9.1978, 3.
- Борба*. „Све отвореније незадовољство Бона.” 30.9.1961, 2.
- Борба*. „Споразум о неширењу нуклеарног оружја.” 9.11.1966.

Жарковић, Драгољуб, „Време грађења поверења,“ *Борба*, 11.2.1988, 7.
Костић Шулејић, Марина, *Стратешка стабилност у мултиполарном свету* (Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2022).

Министарство спољних послова. „Контрола наоружања.“ <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bezbednosna-politika/kontrola-naoruzanja>.

Молнар, Јосип, „Живети на бомбама,“ *Борба*, 11.4.1985, 13.

Новаковић, Игор, *Стална неутралност у Европи у постхладно-ратовском периоду* (Београд: Институт за европске студије, 2019).

Службени гласник РС. „Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије.“ *Службени гласник РС* бр. 125, 26. децембар 2007.

Службени гласник РС. „Споразум између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о сарадњи у области употребе нуклеарне енергије у мирнодопске сврхе на основу потврђених и иновационих технологија.“ *Службени гласник РС – Међународни уговори* бр. 2, 18. фебруар 2019.

Службени гласник РС. „Стратегија националне безбедности Републике Србије.“ *Службени гласник РС* бр. 94, 27. децембар 2019.

Службени лист СРЈ. „Закон о забрани изградње нуклеарних електрана у Савезној Републици Југославији.“ *Службени лист СРЈ* бр. 12, 10. март 1995 и *Службени гласник РС* бр. 85, 6. октобар 2005 - др. Закон.

Стојановић, Богдан, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања? Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2021.*

Чарнић, Л., „Балкан – зона поверења.“ *Борба*, 16.1.1984, 7.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

623.454.8
355.02(497.11)

КОСТИЋ Шулејић, Марина, 1983-

Војна неутралност и нуклеарно оружје : између поседовања и забране : случај Европе и опције за Србију / Марина Костић Шулејић. - Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2024 (Београд : Донат граф). - 247 стр. : табеле ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 219-247.

ISBN 978-86-7067-332-8

- а) Нуклеарно оружје -- Контрола
- б) Србија -- Одбрамбена политика

COBISS.SR-ID 150721289

Др Марина Костић Шулејић је научни сарадник Института за међународну политику и привреду и руководилац Центра за непролиферацију, контролу наоружања и разоружање Струковног удружења сектора безбедности (СУСБ), које је део мреже Конзорцијума Европске уније за непролиферацију и разоружање (EUNPDC). Оснивач је платформе *Balkan Academic Researchers Network* у оквиру које је успоставила и годишњу награду за младе научнице у области међународних односа *Young Women in International Relations Science*.

Марина је претходно радила у више државних институција. Била је стипендиста Конрад Аденауер Фондације (КАС) и Организације за европску безбедност и сарадњу. Добитник је гранта Међународне кампање за забрану нуклеарног оружја 2023. године. Два пута је била ментор и супервизор у оквиру Програма менторства EUNPDC и ментор у оквиру Програма менторства Алумни клуба КАС. Већ четири године успешно руководи програмом стажирања СУСБ, који је похађао велики број студената свих нивоа студија.

Аутор је бројних научних радова, приручника *Пролиферација, контрола наоружања и разоружање* и монографије *Стратешка стабилност у мултиполарном свету*. Учесник је бројних међународних и домаћих конференција и скупова.

Монографија представља значајан допринос истраживању међународних односа и спољне политике Републике Србије, али и вредан историјски преглед југословенских нуклеарних истраживања и дипломатских активности у односу на нуклеарно оружје и разоружавање у времену Хладног рата.

Др Драгомир Бонџић

Монографија без сумње даје допринос научном сазнању из области нуклеарног наоружања и могућих опција Србије. Корисна је и за студенте политичких наука и безбедности, као и високих војних школа.

Др Вељко Благојевић

Монографија презентује научна истраживања која доносе нове закључке и критичке погледе на питања из области војне неутралности и изазова, предности и недостатака поседовања нуклеарног оружја, због чега она даје и допринос војним и наукама безбедности.

ванр. проф. др Милан Миљковић

ISBN 978-86-7067-332-8

